

DUYUSAL MEKÂN OLARAK KAPALIÇARŞI:
UZ ALANI VE MEKÂN PRATİKLERİ

FATMA ÜMİT HAMLACIBAŞI

İSTANBUL, MAYIS 2019

DUYUSAL MEKÂN OLARAK KAPALIÇARŞI:
UZ ALANI VE MEKÂN PRATİKLERİ

FATMA ÜMİT HAMLACIBAŞI

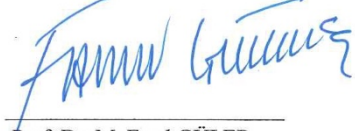
PHD TEZİ
ANTROPOLOJİ BÖLÜMÜ

DANIŞMAN
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ AYŞE HİLAL TUZTAŞ HORZUMLU

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

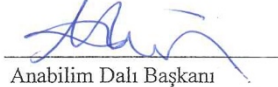
MAYIS 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. M. Fazıl GÜLER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Anabilim Dalı Başkanı
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR

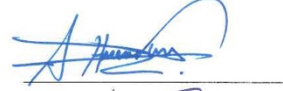
Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı beyan ederiz.

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Hilal TUZTAŞ HORZUMLU
Danışman

Jüri Üyeleri

Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Hilal
TUZTAŞ HORZUMLU (Yeditepe Üniversitesi)

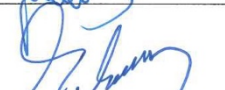
Doç. Dr. Zeynep GÜNSÜR YÜCEİL
(Kadir Has Üniversitesi)

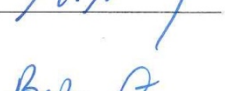
Dr. Öğretim Üyesi Fatma ALTINBAŞ SARIGÜL
(Altınbaş Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi SİBEL BAYKUT
(Bahçeşehir Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Bahar TAYMAZ
(Yeditepe Üniversitesi)

Doktora tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullandışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya ıkacak tm ahlaki ve hukuki sonulara katlanacağımı bildiririm.

Tarih: 21.05.2019

Fatma mit Hamlacıbaşı

ABSTRACT

This anthropological study takes the historical Grand Bazaar of Istanbul as its subject and focuses on the sensory data in the practices of everyday life to analyze the construction of reciprocal articulation of spatial and skill-based practices and the forms in which this reciprocal articulation transforms the Grand Bazaar as a sensory place into a skillscape. The process has been based on observations of human-space relationships in the Bazaar, the sensory experiences in these relationships and the particular role of the sense of smell and smellscape. Observation, in-depth interview and sensory walk techniques have been used to conduct research. Between November 2017 and January 2019 and across all four seasons, sensory walks have been organized with walk partners to gain first-hand experience of the effects and the source of movement in the Bazaar and the Bazaar's cultural and economic relationship with its surroundings. Narratives of sensory experiences have informed the study of the Bazaar as a space located between traditional phenomena of the past and future. This study contributes to the field of Sensory Anthropology with its evaluation of the Grand Bazaar as an open and fluid space of present time in contrast to its confined, changeless, old and traditional appearance.

Key Words: Kapalıçarşı, Grand Bazaar, Artisans, Mables, Orbiters, Sensory Geography, Sensory Experience, Skill, Skillscape, Smellscape, Smell, Place Making, Sensory Walking, Sensory Anthropology, Anthropology of Smell

ÖZET

Bu antropolojik araştırmada İstanbul'un tarihi arşısı Kapalıçarşı'da, günlük mekan pratikleri içinde duyuşal verilere odaklanarak, mekan ve beceri paydaşlığının inşa edilmiş şekilleri ve beceri paydaşlığının Kapalıçarşı'yı duyuşal bir mekan olarak uz alanına dönüştürme süreçleri incelenmiştir. Bu süreçler içinde Kapalıçarşılı'nın insan ve mekan ile kurduğu ilişkiler, bu ilişkilerin duyuşal süreçleri ve bu süreçlerde koku duyuşu ve kokuların yeri gözlemlenmiştir. Araştırmada doğrudan gözlem, derinlemesine mülakat ve duyuşal yürüyüş teknikleri kullanılmıştır. 2017 Kasım – 2019 Ocak ayları arasında, dört mevsim veri toplamak üzere, Kapalıçarşı düzenli olarak ziyaretler edilmiş, hareketin kaynağını ve etkisini hissetmek, Kapalıçarşı'nın çeperleri ile kültürel ve ekonomik ilişkisini hissedebilmek üzere yürüyüş arkadaşlarıyla duyuşal yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada geçmişle gelecek arasında yerleşmiş Kapalıçarşı'nın geleneksel görüngüleri duyuşal veriler ışığında analiz edilmek üzere anlatılardan faydalanılmıştır. Kapalıçarşı'nın geleneksel, eski, değişmez ve kapalı görünen özelliklerinin içindeki hareketli, değişken, açık ve şimdiki zamana ait duyuşal özellikleri açıklanmış böylece duyuşal antropoloji alanına katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapalıçarşı, Kapalıçarşılı, Duyuşal Deneyim, Beceri Paydaşlığı, Uz Alanı, Seyyarlar, Koku, Mekan, Duyuşal Yürüyüş, Duyuşal Antropoloji

TEŞEKKÜRLER

Araştırmama başlarken araştırma sürecinde yaşayacaklarımla ilgili beklentilerim vardı. Sona doğru yaklaştıkça, yaşadıklarım ve hissettiklerim beklentilerimden çok farklı oldu. Burada yazıya döktüklerim bu farkın sadece küçük bir kısmıdır. Büyük kısmı ise Kapalıçarşı ve Kapalıçarşılı ile geliştirdiğim tanışıklık, yeri doldurulamaz duygudaşlık ve şimdiki zamanın gücünü hissettiğim oldu. Bu nedenle bana ve araştırmama katkıları nedeniyle teşekkür etmek istediğim kişiler var.

Beni alanla tanıştıran ve araştırmamda ilk adımlarımı atmamı sağlayan Kapalıçarşılı kuzenlerim Rıza ve Kemal Divrik'e öncelikle teşekkür etmek istiyorum. Alanda bana ve benim gibi araştırmacılara her daim "ağabeylik" yapan yine Kapalıçarşılı Dr. Süleyman Ertaş'a, Kapalıçarşı'daki hareketin ve seyyarlığın dönüştürücü etkisini fark etmemi sağlayan Kapalıçarşılı Bekir Tezçakar'a, araştırmamı destekleyen Kapalıçarşı Kat Mülkiyeti Yönetim'ine ve yönetim ile ilişkilerimi kolaylaştıran Sanem Sancaktar'a, Kapalıçarşılı kadınların varlığını fark etmemi sağlayan Kapalıçarşılı Av. Bilgehan Karış'a, Kapalıçarşı Esnafları Derneği'ne ve tüm Kapalıçarşılı görüşmecilerime araştırmama verdikleri destek ve kattıkları değer için ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Araştırmama inanan, deneyimi ve sakinliği ile destekleyen, farklı yaklaşımlarla analizlerimin zenginleşmesini sağlayan danışmanım Dr. Ayşe Hilal Tuztaş Horzumlu'ya, mekanın duyusal yönüyle beni tanıştıran Prof. Dr. Hande Birkalan Gedik'e ve doktora dersleri, yeterlilik ve tez yazım süreçlerinin dinamikleriyle baş etme gücü veren dönem arkadaşlarıma varlıkları ve katkıları nedeniyle ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Bana okulu ve okumayı sevdiren annem ve babam Suzan ve Nejat Akalan ile öğrenciliğin yaşının olmayacağına dair beni destekleyen Anke Atamer'i bu vesileyle

sevgi, hasret ve rahmetle anıyorum. Okuma alışkanlığı kazanmamda katkısı için ağabeyim Altuğ Akalan'a da ayrıca çok teşekkür ediyorum.

Doktora sürecinde her zaman yanımda olan, heyecan ve kaygılarımı paylaşan ve koşulsuz destek olan eşim Nejat ve oğlum Cem Hamlacıbaşı'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Araştırmamı, doktora eğitimime başladığımda henüz bir lise öğrencisi olan ve şimdi sanat ve antropoloji yüksek lisansına başlayan, benimle duygudaşlık yolunda ilerleyen oğlum Cem'e ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

Onay Sayfası.....	I
İntihal Sayfası.....	II
Abstract.....	III
Özet.....	IV
Teşekkürler.....	V
Fotoğraflar Listesi.....	X
Tablolar Listesi.....	XIII
Şekiller Listesi.....	XIII
Haritalar Listesi.....	XIII
Önsöz.....	XIV
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi Ve Temel Soruları.....	11
1.3. İstanbul'da Kapalı Bir Tarihi Çarşı: Kapalıçarşı.....	14
1.3.1. Seyyardan Sabite, Açıkta Kapalıya Çarşı.....	14
1.3.2. Kapalıçarşı'nın Tarihsel Geçmişi.....	22
1.4. Duyusal Mekan ve Mekan Pratikleri.....	35
1.4.1. Duyusal Deneyim ve Mekân İlişkiseliliği.....	35
1.4.2. Mekân Pratikleri ve Beceri Paydaşlığı.....	42

1.5.	Duyular ve Duyusal Deneyim.....	51
1.5.1.	Duyular ve Antropoloji.....	51
1.5.2.	Koku, Koklama ve Hatırlama.....	60
1.6.	Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları.....	66
1.7.	Araştırmanın Veri Oluşturma Teknikleri.....	69
1.7.1.	Doğrudan Gözlem ve Duyusal Yürüyüş.....	69
1.7.2.	Derinlemesine Mülakatlar.....	75
1.7.3.	Sınırlılıklar Kısıtlılıklar.....	78
1.8.	Araştırmacı Kimliğim: Ümit Abla.....	85
2.	ANALİZ VE BULGULAR.....	88
2.1.	Çarşı'nın O Havası: Araştırma Döneminde Kapalıçarşı.....	88
2.2.	Uz Alanı: Bir Duyusal Mekan Olarak Kapalıçarşı.....	109
2.2.1.	Kapalıçarşı Kaybola Kaybola Öğrenilir: Gözlem, Eylem, Bilgi, Duygu 109	
2.2.2.	Elmas Elması, İnsan İnsanı Öğütür: Hareket ve Dönüşüm.....	122
2.2.3.	Geçmiş ve Gelecek Arasında: Şimdiki Zaman.....	138
2.3.	Mekanın Aktörleri.....	145
2.3.1.	Dükkan Mal Sattırmıyor, İnsanlar Sattırıyor : Kapalıçarşılı.....	145
2.3.2.	Nuruosmaniye Caminin Minaresinin Gölgesinde: Seyyarlar.....	160
2.4.	Bizi O Koku Buraya Bağladı: Şimdiki Zamanın Kokusu.....	168
3.	SONUÇ.....	181
4.	KAYNAKLAR.....	187
5.	EKLER.....	199

5.1.	Derinlemesine Mülakat Görüşmeci Listesi.....	199
5.2.	Derinlemesine Mülakat Tarihleri ve Görüşme Süreleri.....	200
5.3.	Duyusal Yürüyüş Katılımcı Listesi.....	201
5.4.	Görüşme Rehber Formu.....	202
5.5.	Kapalıçarşı'da Faaliyet Alanları Listesi.....	204

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1 - Nuruosmaniye Camii ve Kapalıçarşı 1854 (Gigord, b.t.).....	23
Fotoğraf 2 - Nuruosmaniye Camii ve Kapalıçarşı 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)	24
Fotoğraf 3 - Eminönü ve Karaköy 1870 (Gigord, b.t.).....	25
Fotoğraf 4 - Eminönü Yeni Cami 1880 (Gigord, b.t.).....	27
Fotoğraf 5 - Dükkanlar, İnsanlar, Seyyarlar (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)	29
Fotoğraf 6 - Kapalıçarşı'nın Çatısı (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)	31
Fotoğraf 7 - Çukur Muhallebici 1890 ve 1930 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)	32
Fotoğraf 8 - Kapalıçarşı ve Çevresi 1869 yılı (Gigord, b.t.)	34
Fotoğraf 9 - Kapalı Saatlerde Kapalıçarşı Kapısı (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)	78
Fotoğraf 10 - Kalpakçılar (Protokol) Caddesinde Konser Düzeni	82
Fotoğraf 11 - Konser Sırasında Mekân Sınırlama (22.10.2017 F.Ü.H.)	82
Fotoğraf 12 ve 13 - Ziyarete Kapalı Saatlerinde Kapalıçarşı (18.12.2017 F.Ü.H.)	83
Fotoğraf 14 - Çarşı Kapı - 5 Numaralı Giriş Kapısı (20.11.2017 F.Ü.H.)	88
Fotoğraf 15 - Mercan Yokuşunda Öğle Saati (16.01.2019 F.Ü.H.)	90
Fotoğraf 16 - Eminönü Meydanı (26.10.2018 F.Ü.H.).....	91
Fotoğraf 17 - Eminönü'nde Yaya Alt Geçitleri (02.10.2017 F.Ü.H.).....	93
Fotoğraf 18 - Mısır Çarşısı (09.02.2018 F.Ü.H.).....	94
Fotoğraf 19 ve 20 - Mercan ve Tahtakale'de Ürün Çeşitliliği (30.05.2017 F.Ü.H.)...	96
Fotoğraf 21 - Çuhacı Han ve Mahmutpaşa Kapısı (19.12.2017 F.Ü.H.).....	97

Fotoğraf 22 - Ben Çöp Kutusu Değilim ve Çuhacı Han (16.03.2017 F.Ü.H.).....	98
Fotoğraf 23 - Nuruosmaniye Camii'nin Gölgesinde Çuhacı Han (16.03.2017 F.Ü.H.)	98
Fotoğraf 24 ve 25 - Kapalıçarşı'da Kuyumcu Vitrinleri (20.07.2018 F.Ü.H.)	103
Fotoğraf 26 ve 27 - Kapalıçarşı'da El-İşçiliği ile Üretilmiş Ürünler (21.07.2018 F.Ü.H.).....	104
Fotoğraf 28 ve 29 - Çuhacı Han'da Merdivenlerin/Ortak Alanların Farklı Kullanım Şekilleri (21.11.2017 F.Ü.H.).....	105
Fotoğraf 30 ve 31 - Kapalıçarşı'da Dükkan Önleri (26.12.2018 F.Ü.H.)	106
Fotoğraf 32 - Yağlıkçılar Caddesi ve Çakırağa Camii (02.01.2019 F.Ü.H.).....	110
Fotoğraf 33 - Kapalıçarşı'da Halıcı Dükkanı (02.01.2019 F.Ü.H.).....	111
Fotoğraf 34 - Örucüler Kapısına İçerden Bakış (25.01.2019).....	112
Fotoğraf 35 - Bir Deri Atölyesinin Girişi (12.04.2018 F.Ü.H.)	117
Fotoğraf 36 - Adres Değişikliği Nedeniyle Yol Tarifi (28.03.2018 F.Ü.H.).....	120
Fotoğraf 37 – Bir Kuyum Atölyesinin Duvarından (21.03.2018 F.Ü.H.)	122
Fotoğraf 38 - Esnaf ve Elişi Üreticisi Arasında Borç Alacak Hesabı (02.05.2018 F.Ü.H.).....	129
Fotoğraf 39 - Kalpakçılar Caddesinde Kostümlü Fotoğraf Köşesi ve Önündeki Kuyruk (06.01.2018 F.Ü.H.)	139
Fotoğraf 40 – Kapalıçarşı'da Geçmiş ve Gelecek Arasında (27.02.2019 F.Ü.H.)....	142
Fotoğraf 41 - Bir Kuyum Atölyesinin Duvarından (21.03.2018 F.Ü.H.).....	145
Fotoğraf 42 - Gümüş Ayarı Tespiti (16.03.2018 F.Ü.H.).....	146
Fotoğraf 43- Zincirli Han (04.03.2018 F.Ü.H.).....	148

Fotoğraf 44 – Bir Dükkanın Kapısında Müşteri Memnuniyeti İlamı (18.07.2018 F.Ü.H.).....	152
Fotoğraf 45 - Antonio Gurgiullo'nun Oryantalist Resmi.....	155
Fotoğraf 46 ve 47 - İstanbul'un Kadıköy ve Maltepe İlçelerinde Kapalıçarşı Tabelalı Kuyumcu Örnekleri (13.08.2018 F.Ü.H.)	158
Fotoğraf 48 – İstanbul Maltepe İlçesinde Pilavcı Tabelası (22.01.2019 F.Ü.H.).....	159
Fotoğraf 49 – Nuruosmaniye Girişinde Kestane ve Simit Satıcıları (02.01.2019 F.Ü.H.).....	160
Fotoğraf 50 – 1856-1879 Yıllarında Seyyar Bir Simit Satıcısı (Gigord, b.t.)	161
Fotoğraf 51- 1856-1879 Yılları Arasında Hamal (Gigord, b.t.)	163
Fotoğraf 52 –Lokantadan Yemek Taşıyan Tepsici (22.05.2018 F.Ü.H.).....	163
Fotoğraf 53 - Kürkçü Han Girişinde Kapı Kenarında Kahve Ocağı	166
Fotoğraf 54 - Esnafa Dağıtılan Çay Kahvenin Günlük Çetelesi (F.Ü.H. 03.01.2019)	166

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 - Kapalıçarşı Faaliyet Alanı Dağılımı 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018).....	100
Tablo 2 - Kapalıçarşı Ziyaretçi Sayısı 2017 - 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018).....	108
Tablo 3 - Kapalıçarşı'da Karşılaşılan İkilikler	134
Tablo 4- Kapalıçarşı ve Çevresinde Karşılaşılan Seyyarların Listesi	162
Tablo 5 - Kapalıçarşı'da Karşılan Duyusal Koku Sınıflandırmaları	170
Tablo 6 - Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Mekansal Kokular	171
Tablo 7 - Kapalıçarşı'ya Ait Zamansal Koku Sınıflandırmaları	173
Tablo 8 - Kapalıçarşı'da Atölyelerde Kullanılan Kokulu Maddeler	174
Tablo 9 - Kapalıçarşı'da Karşılan Ürün Kokuları	175
Tablo 10 - Kapalıçarşı'da Karşılaşılan İnsana Ait Kokular	177
Tablo 11 - Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Diğer Canlıların Kokuları.....	179
Tablo 12 - Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Yiyecek Kokuları.....	179

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 - Nasıl koklarız? (Disorders of Smell and Taste, b.t.).....	60
---	----

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1 - Bizans Döneminde Gıda Depoları, Pazarlar ve Fırınlr.....	16
Harita 2 - Tarihi Yarımada ve Kapalıçarşı'nın Konumu (Google Maps, b.t.)	22
Harita 3 – Kapalıçarşı Haritası ve Kapıları	74

ÖNSÖZ

Yaz günlerinin uzun ve sıcak öğleden sonralarında evimizin kadınları sessizleşir ve birer birer uykuya çekilirlerdi. Bu yavaşlatılmış zamanlarda küçük bir çocuk olarak benim de uyumam beklenirdi. Ancak her defasında uykuya direnir, çoğunlukla da fark edilmeden gizli bir köşeye saklanırdım. En çok ve en severek saklandığım yer ise dolap içleri olurdu. Özellikle de anneannemin ceviz giysi dolabı. Bu dolap o tarihlerde bile oldukça eskiydi. Eski usul menteşelerle gövdeye bağlanmış kapılarının hepsi aynalıydı. Yerinden zor oynatılan ağır kapılarını açıp kapatmak için normalden daha fazla kuvvet gerekirdi.

Kapısı gıcırta ile açıldığında, yaşlı dolap sanki homurdanarak direnirdi. Anneannem onun dilinden anlar, kapısını her açışında adeta onunla konuşurdu. Dolabımın içinde, özenle yerleştirdiği giysilerinden başka şeyleri de sakladığını düşünürdüm. Ben de kapısını anneannemden gördüğüm gibi şefkatle açar, küçük bacaklarımla kimse görmeden dolabın içine tırmanırdım. İçerisi benim sihirli dünyam ya da zamanda yolculuk aracımdı. Askıdaki elbiselerin arasına ve katlanmış diğer giysilerin üzerine dikkatlice yerleşir, kapıyı zayıf parmaklarımla dikkatlice çekerek üzerime kapatırdım. Kapının aralığından içeri belli belirsiz günışığı süzülürdü. Böylece kimsenin beni bulamayacağından emin bir halde, bu karanlık ve gizli sığınağımdaki zaman yolculuğum başlardı. Farklı dokudaki kumaşlardan dikilmiş giysilerin temasını, giysilerin üzerine sinmiş tütün kolonyası ve beyaz sabun kokularını, dolabın yapıldığı ağaçların kendine has dokusuna yıllarca sinmiş ve karışmış tüm kokuları, kapının aralığından belli belirsiz süzülen ışığı, ben içerdeyken geçen zamanın değişen renklerini ve yeniden gürültülü hale dönüşen evin seslerini hatırlıyorum.

Böylece, duyularımın egemenliğinde yaşadığım deneyimleri fark etmeye başladığım, belleğimde derin bir sembolik izi olan anneannemin dolabından çıkıp araştırmam için Kapalıçarşı'nın sokaklarına, hanlarına ve dükkânlarına, o mekanlarda biriktirilmiş duyuusal deneyimlerin anlam dünyasına geçtim. İstanbul gibi binlerce yıllık tarihi geçmişi olan ve tarihi özelliğini hala sürdüren ve koruyan şehirlerde, geçmişin izlerini taşıyan yapılarla karşılaşma olasılığı hep vardır. Bugün şehrin merkezinde yer alsalar bile hem tarihi özelliği olan hem de işlevi korunabilmiş böylesi yapıların genellikle günlük hayattan uzak, yerel insanlarca ender olarak ziyaret edilen, çoğunlukla yabancılar tarafından turistik amaçlı ziyaret edilen müze mekânlara dönüştüğü görülür.

Kapalıçarşı, İstanbul'un Tarihi Yarımada'sının tam ortasında yer alır. Tarihi Yarımada, Avrupa'nın en doğu ucunda, Asya kıtası ile karşı karşıya kaldığı İstanbul Boğazı kıyılarındadır. Asya ile Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan kara hareketlerinin, kuzeyde Karadeniz'i güneyde Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne oradan Akdeniz'e ve okyanuslara bağlayan deniz hareketlerinin kavşağında, Anadolu ile Trakya, Asya ile Avrupa arasında yer alan bir köprü gibidir. İstanbul kendine has konumu gereği coğrafi bir köprü olduğu kadar kültürlerarasında duyuusal bağları geliştiren ve güçlendiren bir köprüdür. Uzun yıllar imparatorluk başkenti oluşunun bu fiziki köprü olgusunun kültürlerarası bir köprüye dönüşmesinde payı büyüktür. Kapalıçarşı çok katmanlı ekonomik ve kültürel hayatın içinde varoluşunu, İstanbul'un günlük hayatının tam ortasında 550 yıldır sürdürmektedir. Kendine has kültürel mirası ile duyuusal, kavramsal anlamlandırmalar, bellek ve deneyim çeşitlilikleri açısından bu araştırma için zengin bir kaynağa sahip kadim bir mekândır. Yüzyıllar içinde olgunlaşmış mimarisi, mimari yapısıyla adeta organik bir bağ kurmuş çoğu en az birkaç nesildir çalışan çarşı esnafı, ustası, çırağı ve yerli yabancı günlük binlerce ziyaretçisi,

birbirinin içine geçerek katmanlaşan duyuşal mekânları içeren ve adeta kendi belleği olan canlı bir organizma olarak yaşamaktadır.

Duyuların ve duyguların ayrılmaz bütünlüğü içinde tarihsel bilincin maddi kültür içinde nasıl depolandığı, tarihi temsillerin ve deneyimlerin maddi kültüre nasıl nakşolduğu, maddi kültürün en önemli unsuru olan mekânın beden ile ilişkisi, bu ilişkinin ortaya koyduğu duyuşal görüngüler Kapalıçarşı ile karşılaşılnca merak ettiğim temel sorulardı. Kapalıçarşı'da gerçekleştirdiğim bu duyuşal etnografik çalışma ile araştırma evrenine ait değerlerin, anlamların ve duyuşal deneyimlerin kültürel yapı içindeki tutunumunu incelemeye çalıştım. Kapalıçarşı'yı bir araştırma evreni olarak merkezine alan ve niteliksel yöntemleri kullanan, duyuşal antropolojik bir çalışma ile çarşının kültürel ve duyuşal belleğindeki ortaya koymayı ve görünür kılmayı hedefledim.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Duyumsamak ve algılamak, beden bütünlüğü içinde tüm duyu organlarını, duyuların uyaran etkilerini, duyu organları aracılığıyla oluşan tüm fiziksel, zihinsel, bilişsel faaliyetler ile bunların deneyimlendiği kültürel ve mekansal alanları içerir. Duyular ve duyumsama bir yandan anlam oluşturma ve anlama gibi kavramsal yönleri, bir yandan da dokunma, görme, işitme, tat alma ve koklama gibi duyuların deneyim yönünü ifade eder. Duyular ve duyumsama ile iç içe geçmiş duysal mekân ve duysal coğrafya ayrılmaz bir bütündür ve insan deneyiminin çok önemli bir parçasıdır. Bu nedenle duysal mekân çalışmaları sadece mekân ve uzama dair sosyal örüntüleri içermekle sınırlı kalmaz, bireyin öznel algısı ve duysal deneyimleri de duysal mekânda önemli bir yer tutar.

Duysal mekân veya duysal coğrafya, temel olarak duyuların uyarması ve yorumlanması ile kavramsallaşan mekânı ve buna dair çalışmaları içerir. Ancak sadece duysal deneyimleri ve mekânın kavramsallaştırılmasında duyuların rolünü anlamaya çalışmak da duysal mekânı açıklamak için yeterli olmayabilir. Rodaway'a göre, insanın çevresiyle kurduğu ilişkiye daha temel sorularla yaklaşılmalıdır. Bir kültürel yapıda belli bir ana dair zaman-mekân ilişkisi içinde bir mekânın nasıl kavramsallaştırıldığı önemlidir (Rodaway, 1994, s. 6). Buna göre mekânı ve duyuları zamandan bağımsız düşünmek, duysal mekânı eksik anlamak olacaktır.

Bu bağlamda duysal mekânı veya mekânın duysal özelliklerini anlamak ve anlatmak üzere temel gösterge ve gösterilen ilişkisi gibi mekân ve duyu ilişkiseliliği içinde duyuların gerçekliği tartışılmalı ve sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda nasıl etkilendikleri ortaya konmalıdır. Böylece "mekân" bir sosyal düşünce şekli olarak

hayatın içinde somutlaşır ve tarihselliği veya başka bir deyişle zamanla ilişkisi görünür hale gelir. Mekânın zamanla ilişkiselliği ile Bakhtin'in (Bakhtin, 1981) kronotop¹ kavramında karşılaşılr. Edebi eserlerde kronotop ile mekansal ve zamansal göstergeler dikkatlice düşünülerek birbirinin içine geçmiştir. Zaman böylece yoğunlaşır, bedenselleşir ve sanatsal olarak görünürlük kazanır. Boşluk da zamanın akışına, olaylar örgüsüne ve tarihe duyarlı hale gelir. Zamana, mekana ve insana dair eksenlerin kesişmesi ve göstergelerin kaynaşması sanatsal kronotobun karakteristik özellikleridir (Bemong, ve diğerleri, 2010, s. 6).

Duyuların bedeninin içinde ve bedenle birlikte ilerleyen süreçlerine ışık tutmak, başlı başına mekâna duyusal bir bakış açısıdır. Duyusal mekân çevreyle dolaylı yoldan kurularak üretilen sanal mekanları da içerir. Duyusal mekanlara, edebiyatın yaratım gücüyle var olan romanları, şiirleri ve bir yeri betimleyen başkaca sanat eserlerini ve giderek günlük deneyimlerin bir parçası haline gelen sanal mekanları da dahil etmek mümkündür. Bu bağlamda Kapalıçarşı hem geçmişten getirdikleri hem bugün yaşanan kültürel ve ekonomik deneyimleri hem de temsil ettiği edebi ve masalsı yönleriyle, tüm gerçek ve temsili özellikleriyle birlikte duyusal bir mekân olma özelliklerini içerir. Duyusal mekân, duyuların algıladığı ve yorumladığı şekliyle zihinle bağlantılı olarak çevre ile etkileşimdedir (Rodaway, 1994, s. 26). Bu haliyle hem uzamsal hem de geçici özellikler taşımaktadır ve bu sürecin en önemli unsuru deneyimin yaşandığı insan bedenidir.

Duyusal mekân, mekâna bağlı duyusal deneyimleri açıklamaya çalışırken bir yandan da günlük yaşam içinde mekâna ve zamana bağlı olarak değişen duyusal

¹ Bakhtin'in "kronotop" kavramı Türkçe'ye "zaman-mekan" olarak çevrilmiştir. Kronos zaman, topos mekan anlamına gelmektedir.

durumları da ortaya koymaya çalışır. Günlük hayat dinamikleri, içinde birden fazla duyunun aynı anda etkin olduğu çok yönlü bir duyuşal deneyimdir. Bu deneyim süreci içinde mekân pasif bir rolden ziyade onu deneyimleyen kavramsallaştırmasıyla biçimlenen ve bedenselleşen bir olgudur. Bu nedenle bir duyuşal antropoloji çalışması olan bu araştırmanın amacı, mekânı ve insanın insanla ve mekanla kurduğu ilişkiyi duyuların uyarısı ve algısından kaynaklanan bir anlayış içinde incelemektir.

Mekânın duyuşal boyutunu çalışan sınırlı sayıda coğrafyacı bulunmaktadır. Bunlar arasında Tuan (1974, 1977) ve Porteous (1986, 1990) mekânın duyuşal boyutuna da dikkat çektikleri gibi mekânsal deneyimde tüm diğer duyuların yanında özellikle kokuyu da görünür kılmışlardır. Kokunun mekansal boyutuna işaret eden koku alanı [smellscape] kavramı Porteous'a aittir ve temelinde insanın çevresiyle kurduğu ilişkiyi kapsayan “görme alanı” [landscape] kavramı bulunur. Bu kavram alışılmış coğrafi mekân tarifinin yanı sıra estetik ve duyuşal özellikler de içerir. Rodaway de Duyuşal Coğrafyalar (1994) ile duyuların arasındaki ilişkisellik sonucunda üretilen duyuşal mekanlara dikkat çekerek insan bedeninin deneyim sürecindeki işlevini irdelenmiştir. Mekanlar ve üretim süreçleri kadar mekân üretim süreçlerinde duyuların etkisi ve mekanların duyuları etkilemek üzere yeniden üretilmeleri de irdelenmiştir (Pallasmaa, 2005). Böylece duyuşal mekân çalışmaları ile derlenen verilerin mekan üretim süreçlerinde kullanımı söz konusu olmaya başlamıştır.

Mekânın duyuşal yanına yönelik, Türkiye’de yapılmış çalışmalar daha çok beden ve mekân ilişkisini irdelenen mimari çalışmalar başlığı altında yoğunlaşmıştır. Bedenin çevre ile oluşturduğu ilişkinin bir dile benzetildiği ve bu

ilişkinin mimari refleks olarak tanımlandığı (Yardımcı, 2008) çalışma gibi beden ve mekânın tarihsel arka planının irdelendiği, mekâna beden üzerinden yeniden bakılmaya çalışıldığı ve böylece mekân ve beden ilişkiselliğinin görünür kılındığı çalışmalar bulunmaktadır (Erkenez, 2016). Öte yandan, bir başka çalışmada görme odaklı mimari yaklaşımlara bir eleştiri getirilmiştir. Görmeden yola çıkılarak, mekânın görme dışı varlığına dikkat çekilmiş ve herkes için tasarlanan mekanlara yol gösterilmeye çalışılmıştır (Ayna, 2018).

Mimari dışında yapılmış çalışmalar arasında ise duyuşal mekânın deneyim ve anlatı kısmına odaklanan araştırmalar görülebilir. İstanbul Mısır Çarşısı'nda yapılan araştırma ile duyuşal veriler ışığında ve özellikle koku alanını inceleyerek kültürel mirasa ve mekân deneyimi ilişkisine dikkat çekilmiştir (Davis, 2017). Sarıkeçili Yörükleri'nin gündelik hayatları içinde mekân ile kurdukları ilişki şekillerinin incelendiği bir başka çalışmada ise göçerlerin mekân yaratma süreç ve stratejileri, mekânı anlatma ve hatırlama biçimleri incelenmiş ve insan odaklı bir etnografik araştırma ile duyuşal mekân, mekân ve deneyim çalışmalarına katkı sağlanmıştır (Horzumlu, 2014).

Duyuşal deneyim, beden ile beden içinde bulunduğu veya bu deneyimin yaşandığı çevrenin etkileşimidir. Tüm duyuşlar hem medium/ortam hem de mesajdır ve burada önemli olan aktarılan bilginin içeriğinden çok bu aktarma sürecinin kendisidir (McLuhan, 2001). Her duyuş çevredeki bilgilerin derlenmesini sağlayan bir ortam ve aynı zamanda bir mesajdır. Duyuşlar aracılığıyla derlenen bilgiler analiz edilerek mesajlara dönüştürülür. Bu bağlamda duyuşal mekân araştırmalarında ve bu araştırmanın kendi özelinde duyuşlar ve duyuşal yaklaşım bu ilişkiselliği anlamlandırmak için önem kazanmıştır.

Duyusal çalışmalar dünyada görece yeni kültürel bir perspektifle çalışılmaya başlamıştır. Tüm diğer duyular gibi sadece koku ile ilgili bugüne kadar Türkiye’de yapılmış çalışmalar incelendiğinde; çalışmaların daha çok tıp, biyoloji ve kimya gibi fen alanlarında yoğunlaştığı görülür. Tıp alanında; alerji, MS, migren gibi hastalıkların veya farklı nörolojik durumların; obezitenin veya şeker hastalığının, kanserin ve tedavi sürecinin koku alma duyusu üzerine etkilerinin, koku alma/alamama süreçlerinin ve sonuçlarının incelendiği görülmektedir (Ezer, 2014) (Karaman, 2015) (Orhan, 2016). Bunların yanı sıra, dünya çapında kabul gören Pensilvanya Üniversitesi Koku Ayırt Etme Testi’nin (UPSIT) Türkiye özelinde çalışıldığı ve koku ayırt etme testinin yerel deneklerle Türkiye’de uygulamaya uygun hale getirildiği görülmektedir (Yücepur, 2011).

Biyoloji alanındaki eserlerde; farklı canlı türlerinin koku algılama yapıları, gelişim süreçleri ve hasarlanma durumlarının incelendiği izlenmiştir (Durak, 2006). Kimya alanında ise koklamaktan daha çok koku bileşiklerinin, bu bileşiklerin analizlerinin, moleküler yapılarının ve koku moleküllerinin üretim süreçlerinin çalışıldığı görülmektedir (Özek, 1994).

Tıp, biyoloji ve kimyadan dışında koku alanında yapılmış çalışmalarda yoğunluğun giderek azaldığı ancak elektrik ve elektronik mühendisliği, çevre mühendisliği ve ziraat mühendisliği alanlarında sınırlı da araştırma yapılmış olması dikkat çekicidir. Elektrik ve elektronik mühendisliğinde, kokuların burun yerine yapay olarak tanınması ve tanımlanması üzerine yapılmış, yapay zekaya yönelik, bilişsel çalışmalar olduğu görülmüştür (Güney, 2013; Şenyücel, 2013; Güzel, 2016). Çevre mühendisliğinde ise kokunun çevresel olumsuz etkileri ve buna dair kontrol stratejileri incelenmiştir (Dinçer, 2007). Ziraat mühendisliği alanındaki eserlerde ise

daha çok zirai yönetim açısından önemli canlı türlerinin, zirai ilaçlarla ve ekolojik çevreleriyle koku bağlamında etkileşimlerinin çalışıldığı görülebilmektedir (Seidi, 2011; Ögür, 2016).

Gıda mühendisliği açısından yapılmış çalışmalar da yukarıda belirtilen alanlar dışında üretilmiş tekil eserlerdir. Gıda mühendisliğinde; üretilen gıdada eklenen kokuların belirleyici özellikleri, kalitesi ile sağlıklı tüketimi irdelenmiştir (Oymael, 2008). Orman mühendisliğinde ise genellikle kokulu ve aromatik orman ürünlerinin incelendiği ve bu ürünlerin kullanım alanları ile ilgili çalışmalar yapıldığı görülmüştür (Kılıç, 2002).

Tekstil Mühendisliğinde; bir yandan çevre mühendisliği ile benzer şekilde endüstriyel çalışma ortamının önemli bir parçası olan kokunun yok edilmesi ve ortam havalandırması çalışılmıştır. Öte yandan tekstil ürünlerinin tasarımı aşamasında, tasarlanan ürünlere koku eklenmesine çalışıldığı da görülmüştür (Dinçer, 2007; Ölmez, 2008; Alay, 2016). Tasarım alanında ise tekstil mühendisliği ile bir kesişme görülebilmektedir. Çünkü tasarım alanında da tasarlanan ürünlerin kokulandırılması konusunun çalışıldığı görülebilmektedir (Faydalı, 2010).

Mimaride ise mekân ve duyu ilişkisi aracılığıyla, kokunun ve diğer duyuların bireylerin mekân deneyimlerine etkilerinin incelendiği fark edilmiştir (Başyazıcı, 2012; Mourabit, 2016). Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda ise genel eğilimin daha çok koku ve hafıza ilişkisi üzerinde olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2007; Akben, 2015). Her iki alanda yapılmış çalışmalarda da giderek bireyin deneyiminin önemli hale geldiği görülebilmektedir. Edebiyat alanında da benzer bir şekilde daha çok bireysel ve toplumsal deneyim paylaşımı görünür hale gelmektedir. Eserlerin içeriğinde kokunun dildeki imgelerinin ve kavramsallaştırılmasının incelendiği,

dönemsel kültürel boyutlarının ve etkilerinin irdelendiği görülmüştür (Arslan, 2006; Demir, 2015).

Tüm bu eserlerde ve çalışmalara ek olarak hukuk alanında yapay kokuların markalaşma sürecinin ve marka sahibinin hukuksal haklarının incelendiği görülmüştür (Eldeniz, 2009). Bu çalışmada kokunun kendisi bir ürün olarak nesneleştirilmiş ve hukuki yapısı tartışılmıştır.

Çalışmalara kronolojik bir bakış ile bugüne kadar koku üzerine yapılmış çalışmaların tıp alanında başladığı ve koklamanın biyolojik mekanizmasının incelendiği ve buna ilişkin hastalıkların veya diğer hastalıklarla ilişkisinin araştırıldığı görülmüştür. Teknolojik gelişmelere paralel olarak koku giderek kaynağında, koku molekülleri olarak analiz edilmeye başlanmış ve bu yolculuk zaman içinde nihayet yapay koku alma organına doğru ilerlemiş, kokunun bellek ile ilintisi nedeniyle de bilişsel araştırmaların yapılmasına konu olmuştur.

Mekansal deneyim oldukça komplekstir çünkü o anda deneyimlenendir yani o ana dair değerleri vardır. Öte yandan geçmişteki koku deneyimleri nedeniyle sanal bir etkisi de vardır. Bu nedenle koku deneyimi mekâna ait zaman-mekân algısı yaratır. Hem anı hem de anılardakini yaşatması bağlamında Bakhtin'in kronotobu gibi mekân içinde zamansal yeni bir boyut oluşur. Bu deneyim şekli, deneyimi yaşayanı mevcut mekândan fiziki olarak uzaklaştırmadan gerçekleşir. Kapalıçarşı'da bu deneyim süreci, Kapalıçarşı'ya has kültürel yapı içinde gerçekleştiği için kimi zaman törensel özellikler de taşıyabilen bir performansa dönüşür. Bu araştırmanın amacı mekân, insan ve deneyim sürecindeki ilişkiselliği etnografik veriler ışığında ortaya koymaktır. Mekânın duyusal yönü ve duyuların mekânın kavramsallaştırılmasındaki yeri bu çalışma da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle duyulara yönelik yapılmış

çalışmalar araştırmanın izleğinde yol gösterici olmuştur.

Kapalıçarşı yerel ve küresel olarak ticari ve kültürel hayatın merkezinde yer alırken tarihsel süreçte biriktirdikleriyle birlikte “uz alanı” [skillscape]² kavramına ev sahipliği yapar. Kapalıçarşı’nın bir ekonomik ve kültürel mekân olarak sürdürülebilir dönüşüm kapasitesi ve bu kapasitenin pratiklerinin doğaçlama alanı, uz alanı kavramıyla ilişkilidir. Bütün duysal deneyimleri tetikleyen ve oluşturan hareketlerin gerçekleştiği bir alandır. Her gün kapısı açıldıkça bu deneyim alanında başlayan hareketler birbirinin tekrarı gibi görünse de gerçekte her bir deneyim farklı anlamlar yüklüdür. Bu deneyim mekânın sakinlerini ve ziyaretçilerini yani mekânın tüm aktörlerini etkileyen bir uyarana dönüşür.

Kapalıçarşı’nın tarihselliği içinde paylaşılmış tüm beceriler, Kapalıçarşı’nın sürdürülebilirliğinin bir parçasıdır. 500 yıllık geçmişi, bayrak yarışı gibi nesilden nesile aktarılan bilgi ve öğretileri, kendine has sezgisel ekolojisi, uyum gücünün ve beceri paydaşlığının, duysal deneyimin bir deneyim aktarımı yöntemine dönüşmüş olmasının sonucudur. Hem ticari hem de kültürel açıdan bu uyum gücü Kapalıçarşı’yı hem bir “uz alanı” haline getirmiştir hem de uz alanı olarak yaşamasını sağlamaktadır. Konuşmanın doğal akışı gibi, Kapalıçarşı’nın sezgisel ekolojisi içinde edinilen deneyimlerle bir uz alanına dönüşen bu kadim mekânda “uz” ve “beceri” kavramları önem kazanmıştır. Beceri hareket içeren bir deneyim şeklidir ve belli çevresel koşullarda ortaya çıkan karmaşık sorunlara hızlı çözümler bulabilmek olarak

² “Skillscape” kavramının henüz akademide Türkçe karşılığı bulunmamaktadır. Bu araştırma için “uz alanı” olarak çevrilmiştir. Kapalıçarşı’nın kendine has sezgisel ekolojisi içinde kullanılan “usta” kavramının da köküdür. “Uz” kelimesi Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; becerikli, mahir, işe yatkın, usta, tecrübeli, dikkatli, akıllı, anlayışlı, kurnaz, iyi, güzel, doğru, temiz karşılığı olarak kullanılan Türkçe bir kelime olarak ifade edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügat-ı Türk isimli eserinde (1972) de “uz”; usta, mahir, uz kişi, eli uz, eli işe yaraşık, udumlu kişi olarak ifade edilmiştir. Bu bağlamda İngilizce “skill” kelimesinin karşılığı olarak Türkçe “uz” kelimesi uygun görülmüştür.

tarif edilir (Ingold, 2000, s. 35). Bu tanımda önerme olarak getirilen çevresel koşul Kapalıçarşı'nın kendisidir.

Bireylerin biriktirdikleri duyuşsal deneyimler ve günlük hayatlarında bu deneyimleri kullanma ve dönüştürme becerilerinin bir yaşam şekline dönüştüğü “uz alanı” duyuşsal bir mekandır. Kültür, yabancı bir mekânda yolunu bulmaya çalışan bir yabancı deneyim becerilerini geliştirirken oluşur (Bourdieu, 1972). Bir haritayı çizmek ve çizilecek haritayı oluşturmak için o mekân ile deneyime dayalı bir bağ kurmak gerekir. Kapalıçarşı'nın mekansal sürekliliği ile orada yaşanan deneyimlerin sürekliliği içinde her gün yeni bir yabancılaşma söz konusudur. Bu nedenle geçmişten getirilen deneyimler beceri olarak taşınmış olsa dahi her yeni gün yeni bir başlangıç ve yeni bir gündür. Bu süreklilik hali başlı başına Kapalıçarşı'nın “uz alanı” olmasına neden olan bir deneyimdir.

Kapalıçarşı'nın zengin hareketliliği ile örülmüş bölge içinde kişi başlangıçta deneyimsizliği ile yüzleşir. Hem gerçekten fiziki olarak Kapalıçarşı sokaklarında hem de yeni karşılaştığı ilişkiler yumağı içinde kaybolur veya kaybolma hissini yaşar. Bu hareketlilik adeta tükenmez bir enerji kaynağı gibidir. Bölge kendi içinde sürekli yenilenen ve zengin çeşitliliğe sahip kalabalık ziyaretçileri ile bitmez bir devinim içindedir. Kapalıçarşı'yı bilen dahi yaşadığı, deneyim içinde kaybolma hali bundandır. Deneyim içinde kaybolma hali doğaçlamayı zorunlu kılar ve bu nedenle Kapalıçarşı bir duyuşsal mekân olarak duyuşsal deneyime dayalı bir doğaçlama alanıdır. Uz alanında deneyim ile biriktirilmiş kişisel kaynaklar gerçek zamanlı seçilir ve hareket ile bağdaştırılır. Böylece akışkan ilişkilerdeki talepler uyarlanır ve yaratıcılığın ihtiyaç duyduğu esneklik sağlanır (Kimmel, 2017, s. 108).

Çarşı sosyal bir mekan olarak ele alındığı için genellikle dini, ticari, çok uluslu, özel, kamusal, yabancı, yerel, çok dinli veya çok kültürlü yönlerini görünür

kılan araştırmalara konu olmuştur. İslami değerlerin ön planda tutulduğu şehirlerde 60'lı yıllarda yapılmış akademik çalışmalarda ise çarşılar geleneğin sembolü olarak ele alınma eğilimindedir (Gharipour, 2012, s. 2701-2705). Yirminci yüzyılın sonlarına gelindikçe, bu eğilim yapıardan insan ilişkilerine, insanın mekan ile kurduğu ilişki biçimlerine ve varsa bunların içindeki din vs. diğer kùltürel örüntülerin araştırılmasına doğru evrilmiştir. Bu araştırmanın alanı olarak Kapalıçarşı, uz alanı olma özelliklerini içeren duysal mekan özellikleri, buna dair duysal deneyimleri ve insan pratikleri ile bu ilişkilerin zamanla ilişkisini ortaya koymak üzere tarihselliği ve sürekliliği açısından araştırılmıştır. Kapalıçarşı hem bir arşı hem de duysal bir kùltür evreni hem de duysal bir mekan olarak incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi ve Temel Soruları

Bugüne kadar duyuları merkezine alarak yapılmış etnografiler genelde sosyal antropolojinin çatısı altında toplanmıştır (Pink, 2009, s. 2). Bu araştırmanın duysal deneyim odaklı bir etnografi çalışması olması nedeniyle, duysal antropoloji alanına katkı sağlaması amaçlanmıştır. Araştırılan mekân ve kişiler kadar araştırmacı da bu araştırmanın bir parçası haline dönüştüğü için alanla kurulan ilişkiden doğan sonuçların tamamının duysal antropoloji alanına hizmet etmesi amaçlanmıştır.

Araştırma günlük yaşamın bir parçası haline gelerek sıradanlaşan bedenlerin, belirli bir mekânda deneyimlenen temel ve değişken duysal verilerini toplayarak etnografik bir yolla duysal gerçekliklerini ve duysal deneyimlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırma sadece düşünümsel [refleksif] yoğunluğu olan bir sunu olarak kalmayıp, aynı zamanda duyuları merkezine alan deneyim odaklı bir bilgi paylaşımıdır. Böylece bu çalışma ile sadece alana dair veri toplamakla kalmayıp, duysal antropoloji nasıl yapılmalıdır sorusunun cevapları da araştırılmıştır.

Bu araştırmanın odaklarından birini koku dahil duyuların kültürel boyutu oluşturmaktadır. Deodorant ve benzeri yapay kokuların giderek daha çok kullanıldığı günümüz dünyasında, bir yandan da kokunun kültürel farklılıklarını ortaya koymak giderek zorlaşmıştır. Her durumda kokunun koklayan ve koklanan arasında iki yönlü bir eylem ve buna dayalı kavramsallaştırma olduğu hatırlanmalıdır. Bu nedenle de farklı kültürlerde kokunun rolü araştırılmaya değer bir olgudur. Böylece hem o kültüre ait duyular arasındaki hiyerarşi tespit edilebileceği gibi farklı duyu sınıflandırmaları da ortaya çıkabilir. Bunlara bağlı olarak dildeki göstergeleri anlaşılmaya çalışıldıkça hem gerçekte o dilin grameri içindeki duysal kelimelerin varoluşu hem de bir yandan duyuların adeta bir gramer gibi o kültürü nasıl etkilediği ve şekillendirdiği görülebilir.

Antropoloji disiplininin alternatif duyu kodlarında yatan mesajlara karşı daha duyarlı olması, Herzfeld'e göre epistemolojik zorunluluk olduğu kadar politik bir konudur (Herzfeld, 2012, s. 314). Antropolojik çalışmaların çoğunlukla görme duyusunun ve buna paralel evrilmiş toplumsal güç algısının bir yansıması haline dönüştüğü ön kabulüyle, sessizleştirilmiş duysal kodların çalışılması önemli bir politik duruştur. Duyulara yönelik anlatılar arasından, sadece kokuya ait olanları ayırt etmenin kolay olmayacağı, görmenin egemenliği altında kokunun unutulduğu veya unutturulduğu düşünülebilir. Koku duysal ve kültürel bağlamda görmeden daha geride mi duruyor? Araştırmada bu soruların cevaplarına da ulaşılmaya çalışılmıştır.

Alan çalışmasında etnografik soruların merkezinde kokuya yönelik sorular ile bir yönlendirme yapılması planmış olsa da bilişsel nedenlerle tüm duyuların kullanımı kaçınılmazdır. Bir anlamda tüm duyuların bu araştırma için seferber edilmesi gerekmiştir. Sonuç olarak araştırmada amaçlanan, kültür yazımından çok kültürün hissedilmesidir. Duyusal antropoloji kadar onun bir alt dalı olarak kabul edilebilecek koku antropolojisine de katkıda bulunması hedeflenmiştir. Duyusal bir etnografik çalışmanın kültürel ve sosyal hayata hem kültürü hem de kültürün aktörlerini tanımak açısından katkısı olacağı düşünülmüştür. Kapalıçarşı duysal bir mekân ve uz alanı olarak araştırmanın baş aktörü konumunda, önemli bir veri kaynağıdır.

Deneyimin, hareketin, zamanın ve mekânın ilişkiselliğinin göstergesi olarak, çarşı kültürü ve Kapalıçarşı'nın tarihsel geçmişi, araştırmanın bağlamını oluşturmak açısından da çok önemlidir. Bu nedenle mekân ve duysal deneyim kavramlarından önce Anadolu topraklarında çarşı kültürünün gelişimi ve nihayet bu kültürel zeminin Kapalıçarşı ile buluşması irdelenmiştir. Böylelikle Kapalıçarşı'nın tarihsel geçmişine ışık tutularak zamanla ilişkiselliği hem tarihi geçmişinin hem de sürekliliğinin göstergesi olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Sonrasında duysal deneyim ve bunun

mekân ve mekân pratikleri ile ilişkiselliği anlatılmaya çalışılmıştır. Kapalıçarşı'yı bir duyuşal mekân olarak anlamaya yardımcı olacak bu teorik çerçeve ile duyuşal mekân ve duyuşal deneyim ilişkisi irdelenmiştir. Nihayet alanda gerçekleştirilen etnografik çalışmanın verileri yine duyuşal açıdan analiz edilerek Kapalıçarşı'ya dair bulgular ortaya konmuştur.

1.3. İstanbul’da Kapalı Bir Tarihi Çarşı: Kapalıçarşı

1.3.1. Seyyardan Sabite, Açıktan Kapalıya Çarşı

Alışveriş, ticaret ve çarşı olgusunun, Anadolu topraklarında, çevre coğrafyalarla sürekli kültürel ve ekonomik etkileşim içinde nasıl evrildiğini anlamaya çalışmak Kapalıçarşı’nın işgal ettiği yeri ve bugününü anlamak ve sonrasında bu tezin odağı olan duyuşal mekânı ve orada yaşanan duyuşal deneyimleri anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır. Kapalıçarşı’da yüz yıllardır varlığını sürdüren ekonomik hayatın bulunduğu coğrafyaya bağılı olarak kültürel evrilişini göz önüne alınmalı bölgedeki tarihsel, kültürel ve duyuşal katmanlar çarşı olgusu açısından değerlendirilmelidir. Osmanlı şehirlerini, bedesteni³ olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayıran Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinde⁴ olduğu gibi çarşı olgusu genellikle ekonomik bir gösterge olarak ifade edilse de tarihsel olarak süzülüp gelen değerlerin ve kültürel değişimlerin taşıyıcıları ve bellek arşivleri olarak sahip oldukları önemli işlevlerin gösterge mekanları olarak da yorumlanmalıdır.

Bedesten bir yandan şehrin kasası olma işleviyle, şehrin ekonomik gücünü ifade ederken bir yandan da eski Türklerde bu yana süregelen kale ve çarşı komşuluğunun, yani iktidar ile ticari hayat arasındaki sosyal, ekonomik ve kültürel bağların merkezi ve göstergesi olmuştur. Nihayet İslamiyet ile birlikte kale-çarşı ilişkisinin çekim gücüne ibadethaneler yani camiler de eklenmiştir (Sümer, 1993, s. 59-62). Benzer şekilde Mezopotamya medeniyetlerinde de değiş tokuş ve benzeri ticari ihtiyaçlar için tapınak avluları ve şehirlerin kapılarında yer alan meydanlar önemli bir yer tutmuştur (Özdeş, 1954, s. 8). Kültürel yapıların içinde dönüşerek

³ “Bedesten kelimesinin aslı bezistan veya bezzazistan olup, bozularak bedestan yahut bedesten haline gelmiştir. Bez=Bezze, kumaş ve harpte ganimet olarak anılan eşya anlamına gelmektedir. Bedestenler, kumaş ve bez satılmak için yapılmış, sonraları kıymetli mallar ve antika eşya alım satımına tahsis edilmiş olan kapalı çarşılardır.” (Özdeş, 1954, s. 7).

⁴ (Freely, 2013)

süregelen ticari hayat becerilerinin başlangıçta seyyar ve açık mekanlarda gerçekleştirildiği, törensel veya iktidar sahiplerine yakın olması Anadolu ve ilişkide olduğu coğrafyalarda da ortak bir olgu olarak ifade edilebilir.

Asur ve Anadolu üzerinden karayolu ile kervan ticaretinin, İran ve Basra Körfezi aracılığıyla Sümer ve Güney Asya arasındaki deniz ticaretinin izleri, günümüzden yaklaşık 3500 yıl önce İ.Ö. 1900 ve 1800'lerde yazılı belgelerde görülmektedir. O dönemin ticari hayatı içinde de “sigorta, sözleşme, kredi piyasaları, nakliyatçılar, manifesto, karşılaştırmalı fiyat indeksleri, kar güdüsü, hatta kendi pazarları” ile ticaret yapan “Karumlar”⁵ bulunmaktaydı (Gharipour, 2012, s. 450-454). Bu yazılı belgelere bakılarak dönemim ticari ihtiyaçlarının günümüz modern ticari hayatından çok farklı araçlar kullanmadığı söylenebilir. Anadolu toprakları coğrafi özellikler nedeniyle, Asya, Afrika ve Avrupa arasında kadim ve yoğun bir ticari hayatın içinde yer almıştır. Ticaret günümüzdeki işlevinden uzak değildir, bugün olduğu gibi o gün de “ticaret ilkel dünyanın en büyük dağıtımıcısıdır” (Morton & Küçükerman, 2010, s. 430-437).

Kadim Anadolu topraklarında karşılaşılan, çarşı kavramına karşılık gelebilecek ilk sözcüklerden birisi “Agora”dır. Helenlere (İ.Ö. 1000) özgü “Agora”, ticari bir çekim gücü ve değiş tokuş alanı olarak hem kamusal bir yeri hem de şehrin merkezini temsil etmekteydi (Morton & Küçükerman, 2010, s. 33). Helen'deki “Agora” işlevi, birkaç bin yıl içinde Roma'da (İ.Ö. 200) “Forum”a dönüşmüştür.

Roma İmparatorluğu'nun İ.S. 395'te Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmesiyle, Konstantinopolis başkent olur. Dönemin Hint ve İpek Yolları üzerindeki bu durak

⁵ “Karum’un kelime anlamı “liman”dır” (Gharipour, 2012, s. 450-454). Asur Ticaret Kolonileri döneminde, Asurlu tüccarlar “Karum”da geçici olarak yerleşirler. Kendi mallarını Anadolu ürünleri ile takas ederler. Anadolu’ya kumaş, parfüm ve çinko getirip karşılığında altın, gümüş ve metal götürürler. Bu ürünleri komisyon karşılığı kredi ile alıp satan araçlar da bulunur. Taraflar arasında resmi anlaşmalar yapılır. Bu tüccarlar hem Anadolu hem de Asurlu tacirlere borç verir (Karaduman, 2008, s. 81).

alanı; Roma döneminin Akropol Meydanı olan günümüzdeki Ayasofya Meydanından başlayarak, bir Zafer Yolu olarak kullanılan Mese (Divan yolu) caddesi üstündedir. Bizans tarihi uzmanı Dukas gibi yazarlar, çarşının Fatih Camisine kadar uzandığını aktarır. Aynı kaynak, Sirkeci'nin bir bölümünde de çarşı alanı bulunduğunu belirtir. (Morton & Küçükerman, 2010, s. 47)

Bir şehrin ticari anlamda deniz ve limanla kurduğu ilişki, o şehrin sürekliliği ile ilgili önemli bir unsurdur ve bu açıdan irdelendiğinde İstanbul'un ve Kapalıçarşı'nın, Tarihi Yarımada üzerindeki konumunun ve deniz ile kurduğu işlevsel ilişkinin antik dönemden günümüze sürdüğü görülmektedir. Kapalıçarşı'nın güneyinde komşusu bulunan Yenikapı'da⁸ yapılan arkeolojik kazılarda bulunan antik liman⁹ ve bu limana neredeyse komşu günümüzün çağdaş limanı¹⁰ ile de bu ilişkinin sürekliliği görünür hale gelmiştir. Buna karşın Ege denizi kıyılarındaki Efes Şehri, 3000 yıllık tarihinde üç kez göç yaşamıştır ve limanının Menderes Nehri'nin getirdiği miller ile dolması sonucunda bugün artık sadece antik bir ören yeri olarak ziyaret edilebilmektedir (Morton & Küçükerman, 2010, s. 21) .

Anadolu topraklarında kullanılmış “Agora” ve “Forum” gibi giderek karşılaşılmaya başlayan ve çarşı kavramına karşılık gelebilecek bir diğer sözcük de “Bâzâr”dır. Bâzâr, Farsça kökenlidir ve kapının dışındaki yer, çarşı, alışveriş, pazar yeri anlamındadır (Devellioğlu, 2001, s. 74). Burada bahsi geçen kapı, şehrin kapısıdır. Ticari yolların gelişmesi ve yoğunlaşması, takas ürünlerinin fazlaşması ile

⁸ Yenikapı'da bulunan antik limanın tarihçesi günümüz kullanımında 8000 yıl öncesine kadar taşınmaktadır. Bizans dönemine ait batık 25 gemi önemli bir ticari ve kültürel göstergedir (Perinçek, 2010).

⁹ 2004 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi başkanlığında başlatılan arkeolojik kazılar ile Theodosius Limanı bulunmuştur. İ.S. 4. Yüzyılda I. Theodosius tarafından yapılan liman 11. yüzyıla kadar kullanılmıştır (İstanbul Arkeoloji Müzesi, 2015). I.Theodosius'un eseri olan bu limanın rıhtımı 4 km uzunluğundaydı (Sodini, 2011, s. 18).

¹⁰ Yenikapı iskelesi günümüzde Marmara denizi içindeki kıyı iskelelere yolcu ve mal taşımaktadır Ayrıca balıkçı teknelerine barınak olarak da görev yapmaktadır.

birlikte şehirler arasındaki ticaret yoğunlaşmış ancak buna paralel olarak güvenlik sorunu da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nedenle pazar yerleri öncelikle şehrin duvarları dışında kurulan geçici alışveriş mekânları olarak kabul görmüştür. Buna rağmen yabancı tüccarlar zaman içinde güven kazanmış ve şehrin kapısından içeri girmeyi başarmıştır. Ticari hayat ve ticari amaçla değiş tokuşu yapılan ürünler önce sabit bir pazar yerinde ve zaman içinde üzeri kapalı bir mekânda satılmaya başlamıştır. Şehirlerin yapısal değişimleri ile birlikte bu değişikliklerin dildeki karşılıklarının da değişme ihtiyacı duyduğu ve ihtiyaca karşılık değiştiği açıktır.

“Çâr-su” da bâzâr gibi Farsça bir kelimedir ve dört taraf, dört tarafı olan şey, pazar, çarşı, dört yol anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2001, s. 153). Özdeş, Çarşı kelimesini “Cıhar-Suk [dört yol] “alışveriş etmeye elverişli, iki tarafı dükkân, üstü örtülü veya açık sokak veya meydanlara verilen isim” olarak tarif eder (Özdeş, 1954, s. 7). Agora ve Forum daha yerel ve statik kavramlarken, çarşı ve pazar içinden geçen Mese gibi yolu veya yolları da barındıran, kavşak noktalarını, limanları, mal ve insan hareketini içeren, dışa dönük ama içerde olan ve daima hareketi ve hareket olasılıklarını içeren mekanları ifade eden kavramlara dönüşmüştür.

Tarihsel süreçte, seyyar olarak başlayan dışa dönük ticari hayat, nihayet şehrin kapısından içeri girerek, sabit bir yapı içinde buluşarak, yerleşik bir yapı kazanan zanaatkâr ve tacirler ile Selçuklu döneminde (11. – 13. yy) örgütlenmeye başlamıştır. Önce Ahilik çatısı altında birleşirler. Ahi kelimesi Arapça erkek kardeş anlamına gelir. Aynı zamanda Türkçe’deki “Akı” kelimesinden yani “cömert, yiğit, eli açık” anlamından türediği de ifade edilir (Örs, 2016, s. 26). Her iki durumda da dayanışmayı, rekabeti ve ticari ahlakı düzenlemek ve sürdürülebilirliğini sağlamak için kurulduğu söylenebilir.

Ahilik örgütlenmesi, 16. yüzyıla doğru lonca örgütlenmesine dönüşmüştür. Lonca, İtalyanca loggia kelimesinden türemiştir ve üretim birliğini gözeten bir işlev kazanmıştır (Faroqhi, 2011, s. 165-188). Lonca ile birlikte zanaatkar sipariş alarak üretim yapma dönemine geçmiştir. Bu durum seyyar bir yapıyla başlayan bu kültürel yapının artık yerleşik halinin güçlendiğinin ve yerel ticari hayatın güç ve güven kazandığını gösteren bir olgudur. Sipariş esasıyla çalışmak ya da çalışabilmek ancak bunun bir sonucudur. Özellikle yerleşik hale geçiş giderek ticaretin bir güce dönüşmesine ve eski Türk şehirlerinde de görülen kale-çarşı ikiliğindeki gibi ticari hayat ve iktidar ilişkisinin güçlenmesine sebep olur.

Osmanlı şehirlerinde büyük pazarlar Doğu ile Batı arasındaki kervan ticaretinin de etkisiyle gelişmiş, bir yandan pazarlar bir yandan da buldukları şehirler böylece kalkınmışlardır. Ticaretin de etkisiyle şehirlerin nüfusları artmış, pazarlar giderek genişlemiş, içe dönük yerel pazarların yapısı bu durumdan etkilenmeye başlayınca lonca düzeni yetersiz kalıp, 19. Yüzyıl itibariyle ortadan kalkmıştır. Lonca düzeninin yerini liberal bir yapı almaya başlamıştır. 1838 Ticaret Anlaşması ile Osmanlı pazarını İngiltere'nin sanayi ürünlerine açınca yerli sanayi kollarında çöküş başlamıştır. Böylece Batı'nın makinede daha ucuza ürettiği mallar Doğu pazarlarında yayılmaya başlamıştır (İnalçık, 2009, s. 299).

18. yüzyıla ulaşıldığında Gedik sistemi kurulur. Amacı idari mekanizmaların yani siyasi yönetim birimlerinin ticari hayattan fayda sağlamasıdır. Öncelikle vakıf sistemine maddi destek sağlamaya başlar. Gedik hakkı, "iş ve mesleği bağımsız olarak yapabilme" hakkıdır. "İşin kime ait olduğunun" düzenlenmesidir. Müslüman ve Müslüman olmayan esnafın aynı organizasyon yapısında, lisanslı bir şekilde çalışmasını sağlamıştır (Faroqhi, 2011, s. 178-181). Çarşı ve dükkân ihtiyacını karşılamak üzere vakıflar tarafından inşaatlar yapılmaya başlanır ve bu yapılar

zanaatkârlara kiraya verilir. Böylelikle güçlenen ticari hayata paralel şekilde örgütlenme modelleri de değişim göstermiştir.

Ekonomik, siyasi ve kültürel hayattaki değişimlere bağlı olarak tarihsel süreç içinde mekânsal planlaması ve örgütlenme şekli değişiklik gösteren günümüz çarşıları, önce seyyardan sabite sonra da açıktan kapalıya, örgütsüz seyyar yapılardan örgütlenmiş sabit yapılara dönüşmüştür. Selçuklu döneminde Ahilik ile başlayan örgütlenme, Osmanlı'da Loncalar ve Gedikler'den nihayet günümüzde "Oda"lara dönüşür. Oda, yeni bir örgüt modeli olarak 1879'da İstanbul Ticaret Odası adıyla kurulur. Esnaf Cemiyeti Talimatnamesi 1909 yılında hayata geçer. Ticaret ve Sanayi Odalarına dönük nizamname 1910 yılında yayımlanır. 1913'te sınırlamalar kaldırılır, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dayatmasıyla gedikler lağvedilir. Osmanlı'nın dağılmasından sonra 1924'te Esnaf Birlikleri resmen kaldırılır (Faroqhi, 2011, s. 263-290).

Birkaç bin yıllık bu tarihsel süreç; Anadolu topraklarındaki kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi değişimin izlerini taşımaktadır. Bu sürecin çarşı kültürüne yansımaları; çoğunlukla seyyar ve takasa bağlı mal değiş tokuşuna dayalı ticari hayatın, geçmiş deneyimleri ve alışkanlıkları koruyarak yerleşik düzen özellikleri de taşımaya başlaması, yerleşik olanların örgütlenmeye başlaması ve zanaatkarın giderek sınıflara ayrılması, zanaat sınıflarının sokak ve hanlarda fiziki bir çatı altında toplanması ve ekonomik hayatın sürdürülebilmesi amacıyla zamanla iktidarla işbirliği içinde denetim ve yönetim mekanizmalarının oluşturulması şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda, tarihi çarşıların, buldukları yörenin kültürel, ekonomik ve siyasi belleğinin izlerini taşıdığını ve karşılıklı olarak gündelik hayatı ve deneyimleri etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. İstanbul'un 1453 yılında fethi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oluşu ve bir ticari kavşak haline gelişi de dahil tüm bu

siyasi gelişmelerin ticari hayata etkileri bulunmaktadır. İstanbul ve Kapalıçarşı birlikte paylaştıkları tarihsel süreçte, ticari hayatın ve buna bağlı kültürel gelişmelerin önemli merkezlerinden biri olmuştur ve bu halini bugün de sürdürmektedir.

1.3.2. Kapalıçarşı'nın Tarihsel Geçmişi

İstanbul'un Tarihi Yarımadası, kıtalar arasındaki coğrafi konumunun getirdiği özelliklerle birlikte, gündelik hayatın tarihi süreçler içinde katmanlaştığı ve adeta çeperlerden çarşı merkezine ve çarşı merkezinden dışarı çeperlere doğru genişip, yoğunlaşan, alan ve veren, dağıtan ve toplayan, sürekli devinim içinde kadim bir bölgedir. Bu bölgede ticari hayat ile birlikte gündelik yaşam da iç içe süregelmiştir. İstanbul Tarihi Yarımadası ticari olarak üç bölgedir. Liman, lojistik olarak şehir içinde ticari hayatın yeri açısından belirleyici olduğu için birinci bölgedir. Hanlar, limandan başlayarak ticari hayatı taşıdıkları ve sürdürdükleri için ikinci bölgedir. Kapalıçarşı ise Tarihi Yarımada içinde kendini çevreleyen liman ve hanların ortasında bir çekirdek halinde üçüncü bir bölgedir (Morton & Küçükerman, 2010, s. 181). Kapalıçarşı bu haliyle Tarihi Yarımada'nın tam kalbinde konumlanır.

Harita 2 - Tarihi Yarımada ve Kapalıçarşı'nın Konumu (Google Maps, b.t.)

Kapalıçarşı'nın temel harcı Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1455 yılında, Fatih Sultan Mehmet tarafından atılmıştır ve başlangıçta İstanbul'un fethi ile birlikte kiliseden camiye dönüştürülmüş olan Ayasofya Camisine gelir sağlaması planlanmıştır. Zamana ve ihtiyaçlara göre evrilmiş günümüz haliyle, 42 bin metrekare alan üzerinde 62 sokak ve çevresinde ona bağlı hanları kapsayan Kapalıçarşı başlangıçta sadece Cevahir¹¹ ve Sandal¹² bedestenleri ve onları çevreleyen geçici tezgâhlardan oluşan bir alanı kaplıyordu. Özdeş, Kapalıçarşı'da bulunan bir acı akarsudan da bahsetmektedir (Özdeş, 1954, s. 32).

Fotoğraf 1 - Nuruosmaniye Camii ve Kapalıçarşı 1854 (Gigord, b.t.)

¹¹ Evliya Çelebi Cevahir Bedesteni'ni şöyle tarif eder: "İstanbul'un en sık gidilen gözde yerlerinden birisi Eski Bedesten [Cevahir Bedesteni]'dir. Vezirlerin ve ordu mensubu önemli kişilerin mallarının konulduğu kale gibi büyük bir depodur ve bunun için alta demir kapılı yüzlerce mahzen vardır. 875 [1453] yılında Fatih Sultan Mehme[t] tarafından yaptırılmıştır. Dışında takkelerin, sahafların, sırmacıların, kuyumcuların yer aldığı sağlam bir yapıdır. Dört tarafında demir kapılar vardır. Bu bedestenin üzerinde büyük sütunlarla desteklenen kurşun kaplı kubbeler vardır ve pencereleri de demir kepenklidir. Bedesten içindeki dört sokakta toplam 600 dükkân ve 2000 dolap vardır. Sabahtan kuşluk vaktine kadar işleyen büyük bir işyeridir." (Freely, 2013, s. 106)

¹² "[Sandal Bedesteni (Yeni Bedesten)] iplik ve kumaş ticaretinin merkeziydi ve adını satılan kumaşın cinsinden [sandal] alıyordu" (Şatıroğlu & Okan, 2011, s. 43).

Fotoğraf 2 - Nuruosmaniye Camii ve Kapalıçarşı 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)

Bugünkü genişliğine ulaşması 250 yıllık bir zaman sürecine yayılmıştır. Yangınlar, doğal afetler ve yağmalar¹³ sonucunda geçirdiği zorunlu yapısal değişikliklerle de daima yaşadığı döneme ayak uyduran adeta bu tatsız olaylarla dönüşüp olgunlaşarak kendini geleceğe aktaran organik bir yapıya dönüşmüştür. Başka kapalı çarşılarda görülen ızgara cadde¹⁴ düzeninin bu çarşıda görülmemesinin başlıca sebeplerinden birisi de geçirdiği yıkımlardan sonra yeniden yapılanmak zorunda kalmasıdır (Morton & Küçükerman, 2010, s. 182). Kapalıçarşı günümüzde 2486 dükkân, 62 sokak, 18 han, 2 bedesten, 10 çeşme, 1 kuyu, 1 sebil, 1 şadırvan, 1

¹³ “1750 Yeniçeri yağması, 1894 depremi, en son 1943 ve 1954 yıllarında yaşanan sayısız yangında kısmen veya tamamen zarar gören Kapalıçarşı, her defasında kısmen veya tamamen tamir edilirken bu yeni dönemin malzeme ve inşaat teknikleri de kullanılmıştır” (Morton & Küçükerman, 2010, s. 191-190).

¹⁴ Izgara cadde düzeni mimaride birbirini dik kesen sokak veya caddeler üzerine kurulmuş bir yerleşim planını ifade etmektedir.

camii, 4 mescit, sekizi büyük olmak üzere toplam yirmi iki kapı ve 30 bin çalışandan oluştuğu bir dönemdedir. Kapıların iç alanı toplam ölçümü 42 bin metrekaredir.

(Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.).

Kapalıçarşı'yı sadece Cevahir ve Sandal Bedestenleri, onları çevreleyen sokaklar ve hanlar olarak kabul etmek eksik kalacaktır. Morton ve Küçükerman'ın da özellikle belirttiği gibi çarşının güneyinde yer alan Sahaflar, kuzeyinde yer alan Mısır Çarşısı ve Valide Han da ondan bağımsız düşünülmemelidir. Nitekim yapısal anlamda da duysal ve duygusal anlamda da bugün Kapalıçarşı'yı çevreleyen bölgede yer alan hanlardan sokaklara, sokaklardan dükkânlara yürürken somut fiziki sınırları belirlemek imkânsız olmasa da çok zordur. Kapalıçarşı'nın sınırlarını Eminönü'nden, Beyazıt'a, Nuruosmaniye'den Tahtakale'ye kadar kabul etmek de mümkündür. Zamana ve ihtiyaca göre dönüşümün izleri hem Kapalıçarşı'da hem de çevresinde görüldüğü gibi dönüşüm bugün de süregiden bir olgudur.

Fotoğraf 3 - Eminönü ve Karaköy 1870 (Gigord, b.t.)

Kapalıçarşı tarihi, turistik, ekonomik ve mimari özellikleri nedeniyle pek çok eserin çeşitli bölümlerinde kendine yer bulmuştur. Buna karşın başlı başına sadece

Kapalıçarşı ile ilgili olan sınırlı sayıda eser bulunmaktadır (Berry, 1977; Gülersoy, 1979; Özbey, 2009; Morton & Küçükerman, 2010; Şatıroğlu & Okan, 2011; Hamami, 2011; Çörek, 2011; Sarıgül, 2015; Sigg, 2017; Orlandi & Erkan, 2017; Türkiye Turing Otomobil Kurumu, 2018). Bu eserlerde ortak olarak ifade edilen temel sorun, Kapalıçarşı'nın tarihsel sürecine ve bu süreç içindeki dönüşümüne ışık tutacak bütüncül, tutarlı ve net bilgi konusundaki yetersizliktir. Bunun önemli nedenlerinden biri çarşının geçmişten bugüne, zamana ve ihtiyaca göre sürekli şekil değiştirmiş olmasıdır. Öyle ki Gülersoy'a göre, kaç İstanbul varsa o kadar sayıda Kapalıçarşı vardır. "İstanbul kaç kez değiştiyse, Çarşıdan akan nehir de ona göre hız, renk ve ta[t] aldı" diyen yazara göre, Kapalıçarşı Lale Devrinde başka, Balkan Savaşı yıllarında başka ve apartman-gecekondu karışımı devirde daha başkadır (Gülersoy, 1979, s. 59). Öte yandan, çarşının tam da bu nedenle zamana karşı koyabildiğini ve 550 yıl boyunca değişip dönüşerek günümüz İstanbul'unda, kültürel ve ekonomik yapıyı temsil ettiğini söylemek gerekir.

Morton ve Küçükerman (Morton & Küçükerman, 2010), Anadolu'da bedesteni olan yüzü aşkın çarşı olduğunu ifade ederler ve bunlardan dördü önemlidir. Bu dört bedesten kuruluş sırasıyla Bursa (1400), Tire (1402), Edirne (1421) ve sonradan Kapalıçarşı'nın çekirdeği olacak İstanbul Cevahir bedestenleridir (1460). Kapalıçarşı hakkında hem fikir olunan temel olgu; çarşının çekirdeğini başlangıçta iki bedestenin yani Cevahir ve Sandal Bedestenlerinin oluşturduğudur. Gülersoy'a göre İç Bedesten (Cevahir veya Bedestan-i Atik) ve Sandal Bedesteni (Bedestan-i Cedid) ile başlayan Kapalıçarşı tarihi, bu iki bedesten arasında önce geçici dükkânlarla ve seyyar satıcılarla dolmuş, giderek sokaklar oluşmuş ve zaman içinde üzerleri kapanmıştır (Gülersoy, 1979, s. 5-14). Özdeş'e göre, Kapalıçarşı bugünkü hali ile bir

Türk eseridir ve iki bedesten hariç çarşının büyük kısmı sürekli yeniden yapıldığı için görece çok eski değildir (Özdeş, 1954, s. 30).

Fotoğraf 4 - Eminönü Yeni Cami 1880 (Gigord, b.t.)

İnsan, Hayvan, Hareket ve Tabela Dilleri

Kapalıçarşı sadece bir kasa, değerli madenleri saklama mekânı ya da üretilmiş ürünlerin satış için sergilendiği bir mekân olmamıştır. Ürünlerin tasarımı ve üretimi de işlevsel olarak önemli bir yer tutmuştur çünkü özellikle Topkapı Sarayı'nın hem inşası hem de sonrasındaki ihtiyaçları için pek çok tasarım gerçekleştirilmiştir.

Kapalıçarşı'nın üzeri "bu ürünleri yaratanları ve sürdürenleri korumak ve desteklemek için" örtülmüştür (Morton & Küçükerman, 2010, s. 191). Kapalıçarşı bir anlamda sadece Saray için tasarlamakla kalmamış bir yandan bu becerisini kendini de tasarlamak için kullanmış ve zamana ayak uydurarak dönüştürmüştür.

Çarşı sistemi 15. yüzyıla gelinceye kadar olgunlaşmış ve nihayet İstanbul Kapalıçarşı'sı örnek bir mekân olmuştur. Selçuklu döneminde örnek bir çarşı modeli olmadığı için ilk Osmanlı kapalı çarşısı, Bursa kapalı çarşısıdır. Fatih, Vakıflar ile

ticari kültürü buluşturarak, finansman kaynağı yaratır ve böylelikle yeni çarşıların inşa edilmesine imkân oluşturulur. Eski Türklerin şehircilik anlayışındaki kale, çarşı ve caminin yanyana veya iç içe oluşu gibi temel kurallar değişmez: “cami görülür, medrese erişilir, çarşı güvenli” yerde inşa edilecektir (Sümer, 1993, s. 60-61) . Mekân seçimi ve düzeni kadar artık ticari hayatın düzenlenmesine yönelik “piyasanın düzenlenmesi, üretim ve arzın belirlenmesi, stokçuluğun ve buna bağlı tekelciliğin önlenmesi” gibi kurallar da dikkate alınır.

Osmanlı döneminde güçlenen ticari hayat ile birlikte ticari hayatın düzenlenmesi için idari görevler de oluşturulur. Çarşıların idaresi Kadı, Muhtesip, Kethüda, Kâhya ve Mütevelliler aracılığıyla gerçekleştirilir. Kadı, sarayı temsilen gayrimenkul işlerine bakarken, Muhtesip, ağırlık ve ölçü birimlerini denetler, kolluk gücünün başındadır. Kethüda ise meslek loncalarını denetler. Farklı dini cemaatleri temsil eden kahyalar vardır. Müteveli ise vakıfların temsilcisidir (Faroqhi, 2011, s. 35-60). İdari yapıdaki değişikliklerle birlikte çarşı ve ticaret hayat giderek merkezi bir denetim ve yönetim altına alınmaya çalışılmıştır.

Kapalıçarşı'nın “İç çekirdek”¹⁵ olarak kabul edilebilecek olan Cevahir Bedesteni, değerli madenler ve diğer değerli ürünleri koruyan bir çeşit kasa dairesi olduğu için inşaatında kullanılan malzemeler dönemin inşa koşullarına göre güçlü ve sağlamdır. Kapalıçarşı'nın mekânsal olarak oluşumunda merkezden yani çekirdekten dışa doğru, güvenlik ihtiyacını gözetilen bir yapılanma olduğu söylenebilir. Başlangıçta ahşap ve dayanıksız malzemeler kullanılmışken yangın ve doğal felaketler nedeniyle yapılan her tadilat ile kagire dönüşmüştür (Özdeş, 1954, s. 34). Bu tadilatların bir başka sonucu da dış çepere doğru daha düşük, daha değersiz malzemelerin

¹⁵ “Geleneksel ve tarihi gelişim düzeni içinde, en değerli malzemeleri koruyan mekânlar bir tür “iç çekirdek”tir.” (Morton & Küçükerman, 2010, s. 187)

kullanılması olmuştur. Yine merkezden dışa doğru temizden kirliye bir yerleşim düzeninden bahsetmek de mümkün olabilir. Doğu düşüncesine uygun olarak çarşı içinde en asli işlev gören dükkanlar, İç Bedesten'e yakın sıralanmışlardı.

Fotoğraf 5 - Dükkanlar, İnsanlar, Seyyarlar (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)

Kitapçılar, ciltçiler ve deri eşya satanlar cami yakınında yer almaktaydılar. Çekirdekten dışarıya doğru, dokumacılar, marangozlar, çilingirler, bakırcılar, demirciler bulunmaktaydı. İstanbul sur kapısına yakın yerlerde ise zirai ihtiyaçları karşılamak üzere saraçlar ve yerciler ve en dışta halkada ise tabakhane, boyahane ve çömlekçiler gibi daha da kirli ve kokulu işleri yapanlar yer alırdı. En uzakta ise kullanılmış malları satan bit pazarı bulunmaktaydı (Morton & Küçükerman, 2010, s. 187-190).

Bu yerleşim planında temizden kirliye, kokusuzdan kokuluya doğru bir planlama olduğu da dikkat çekmektedir. Zamana ve ihtiyaca göre gerçekleşen bu planlamanın kendine has bir düzeni bulunmaktaydı. Gülersoy, bu durumun

“romantik”¹⁶ olduğunu ifade etmiştir. Bu “romantik” algısına rağmen Kapalıçarşı'nın kendine has düzeni olan bir yerleşim planı vardır. Bunun da ilk bakışta merkezden dışa doğru gelişen halkalar şeklinde olduğu düşünülebilir.

Çekirdeğin en dışındaki halkanın tasarım ve üretim yapmaya uygun daha kirli ve/veya kirletilebilir mekânlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu dış halkada endüstriyel ürünler¹⁷ üretilir, sergilenir ve satılır. Kapalıçarşı'da görülen bu çekirdek ve çember ilişkisi İ.Ö. 3. yüzyılda yine aynı bölgede, bugünkü Çemberlitaş'ta yer alan dönemin çarşısı Forum Constantini'de de görülebilmektedir. O dönemde Kürkçüler Çarşısı (gunaris) pazarın dış sınırına işaret etmektedir çünkü hayvanla ilgili işler kirlidir ve koku salmaktadır (Morton & Küçükerman, 2010, s. 48). Kapalıçarşı'nın temizden kirliye halkalar halindeki bu yapılanmasının bugün de geçmişten çok uzak olmadığı görülebilmektedir.

Kapalıçarşı, çevresindeki ona bitişik hanlar dışında neredeyse tamamen tek katlıdır. Duvarları ve tonozları tuğla ve kesme taştır. Çatı kiremitlerle ve yer yer kurşun kaplıdır. Çatıda bulunan ve yapıya uygun olarak planlanmış pencerelerden ve bacalardan gelen doğal gün ışığı temel aydınlatma kaynağıdır. Aydınlatmanın sınırlı tutulmasının temel sebebi inşa edildiği dönemin dışarıya kapalı güvenli bir mekân ihtiyacıdır ve bu ihtiyaç bugün de sürmektedir. Esnafın manevi dünyasının da bunda önemli yer tuttuğunu söylemek mümkün olabilir.

¹⁶ “Bu sokaklar dünyası, simetrik ve geometrik değil, oluşum biçimini ve geçirdiği depremler, yangınlar ve kısmi onarımları tamamen yansıtacak şekilde, dağınık ve deyim yerindeyse “romantik” bir bünyededir.” (Gülersoy, 1979, s. 15)

¹⁷ Topkapı Sarayı ve Kapalıçarşı arasındaki ilişki sadece üretim ve tasarım ihtiyacına dayalı ekonomik bir ilişki gibi görünse de gerçekte Saray için üretilen ürünler ile bir yandan da İmparatorluğun siyasi kimliği yaratılmaktadır. O günün modern teknikleri kullanılarak üretilen ürünler dış ilişkilerde kullanılan önemli protokol araçları olmuşlardır (Morton & Küçükerman, 2010, s. 198). Kapalıçarşı ile Saray arasındaki bu ekonomik bağ Tanzimat'ın ilanına kadar sürmüştür. Çünkü 1839 yılında tahta geçen Sultan Abdülmecit ile Tanzimat Dönemi başladığında Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatı da başlamıştır (1843). İlk defa Sarayın inşaatında kullanılan ürünler Kapalıçarşı'da tasarlanmaz ve üretilmez. Bu ürünlerin çoğu 1851 yılında kurulan Londra Sergisi'nde görülerek Avrupa'dan sipariş edilir. Geleneksel Osmanlı ürünü olarak Saray için üretilen tek ürün Hereke halıdır (Morton & Küçükerman, 2010, s. 223-225).

Fotoğraf 6 - Kapalıçarşı'nın Çatısı (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)

2018 yılında gerçekleştirilen restorasyon sırasında

Nitekim Gülersoy bu durumu “Dünkü İstanbul erken kalkar, ticaret ve el sanatlarını gün boyunca işler, özellikle kış günleri akşam ezanı okunmadan çıkını ile evinin yolunu tutar” şeklinde ifade ederken esnafın çalışma saatlerinin tavandan giren aydınlıktan fazlasına ihtiyacı olmadığına vurgu yapar (Gülersoy, 1979, s. 16). Doğal ışık gibi doğal yollardan havalandırma da yüksek tavan ve çatı pencereleri sayesinde doğal yollarla yapılmaktadır.

Kapalıçarşı'yı diğer çarşılardan ayıran özelliği çarşı olarak inşa edilmemiş olmasıdır. Cevahir ve Sandal bedestenlerinin ve çevresindeki sokakların zaman içinde ticari hayata katılmasıyla genişlemiştir. Özdeş, bu haliyle Kapalıçarşı'yı bir sivil Türk çarşısı örneği olarak kabul etmektedir (Özdeş, 1954, s. 9). Osmanlı döneminde inşa edilmiş diğer çarşılar gibi Kapalıçarşı da cepheleri sokağa bakan dükkanların

toplandığı küçük yapı adalarından oluşmuştur ve genellikle tek katlıdır¹⁸. Başlangıçta güneşten korunmak için sokak üstlerinde sarmaşık gibi bitkiler veya akşam kapatılan kepenkler kullanılmıştır. Sokakların üzeri zamanla örtülmüş ve giriş kapıları eklenerek kapalı bir çarşı haline getirilmiştir. Ahşap malzeme ile başlayan yapılaşma, yangın ve afetler nedeniyle giderek tuğla, kesme taş ile karışık kagir dönüşmüştür.

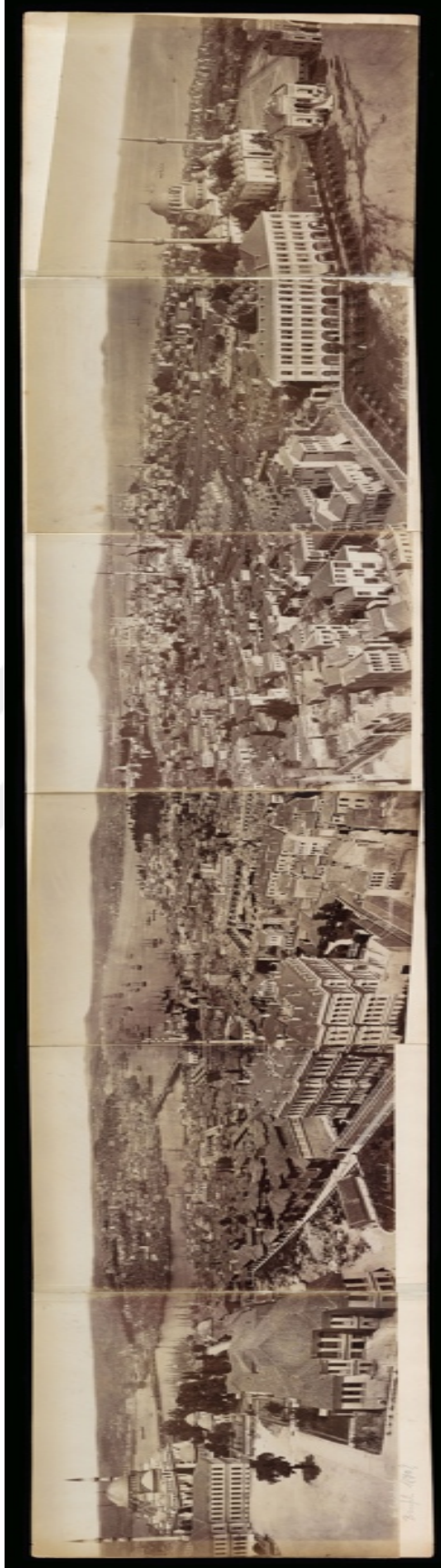
Fotoğraf 7 - Çukur Muhallebici 1890 ve 1930 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)

Kapalıçarşı'nın, Topkapı Sarayı ile komşuluğu, dönemin Osmanlı başkentine gelenler ile getirilenler ve başkentten gidenler ile götürülenlerin oluşturduğu kültürlerarası ve çok kültürlü bir hareketlilik bu yapı ve çevresinde daima söz konusu olmuştur. Kapalıçarşı'da yüzlerce yıl harmanlanan kültürel yapılar, ilişkiler ve deneyimler süzülerek bugüne gelmiştir. Bu durum günümüzde de benzer şekilde sürmektedir. Dünü bugüne bağlayan Kapalıçarşı'nın kültürel hayatı, bugünü geleceğe bağlamak üzere yolculuğuna devam etmektedir.

¹⁸ “Bahsettiğimiz şekilde çarşılarımızda dükkanlar hemen daima bir katlıdır. Bazen çok alçak bir ilave kat yapılmıştır -Edirne'de çilingirler çarşısında olduğu gibi- İstanbul'daki kapalı çarşının tadil edilmiş bir iki dükkân müstesna hepsi tek katlıdır.” (Özdeş, 1954, s. 9)

Kapalıçarşı geçmişten bugüne taşıdıklarıyla sürekli deneyimlerken öğrenen, öğrenirken deneyimleyen bir mekâna dönüşmüştür. Kapalıçarşı'nın ilk elden bir çarşı olarak inşa edilmemiş olması, bir mekân ve kültürel yapı olarak değişip dönüşerek geçmişten bugüne ilerlemesi, tarihselliği ve sürekliliğinin çok önemli bir parçasıdır. Kadim bir mekân olarak sahip olduğu tarihi özellikleri ve bu özelliklerin günlük hayata yansımaları, duyuşsal bir mekân oluşunun en önemli özelliğidir.

Fotoğraf 8 - Kapalıçarşı ve Çevresi 1869 yılı (Gigord, b.t.)

1.4. Duyusal Mekan ve Mekan Pratikleri

1.4.1. Duyusal Deneyim ve Mekân İlişkiseliliği

Bir mekân duyusal olarak yani görüntü, ses, koku, temas ve tat açısından nasıl ve ne kadar yoğun deneyimlenir ve nasıl anlamlandırılır? “Özne ile nesne arasında bir yakınlık doğduğunda, bu yakınlık kesinlikle kokuların ve onların bulunduğu mekânların dünyasıdır” ifadesiyle Lefebvre, bireyler, mekânlar ve nesnelere arasındaki ilişkiselliğe ve bu ilişkiselliğin duyusal yönüne dikkat çeker (Lefebvre, 2014, s. 198). Bir mekânla kurulan duyusal deneyim, bellek için en güçlü kaynaktır (Cresswell, 2015, s. 2815). Certau’ya göre mekâna dair her anlatı uzamı mekâna, mekânı uzama dönüştürürken adeta manzarayı aktaran bir kamera gibidir ve bu anlatılar o mekânın gerçekliğinin ve kimliğinin birer parçasıdır (Certeau, 1984, s. 118). Bu manzara aktaran anlatılarla kimi zaman edebi eserlerde de karşılaşılır:

Ah, İstanbul, ah! Beni mutlu kılan ve büyüleyen adlardan birisidir İstanbul.

Gözlerimin önünde yavaş yavaş bir görüntü belirir İstanbul der denmez:

Onun yukarıda, göklere asılmış gibi duran, belli belirsiz, devasa ve eşi

benzeri olmayan görüntüsü. Ayaklarının dibinde uzanan denizde bitip

tükenmek bilmeyen bir gidiş geliş... Kayıklar, gemiler... Doğu’nun bütün

dilleri kulağınıza çalınır bir Babil Kulesi uğultusu halinde. Kara kara yolcu

gemileri ve yaldızlı kayıklar yığının üstünde bir duman, enlemesine duran bir

bulut olarak gezinir. Bitip tükenmek bilmeyen duman her şeyi peçesiyle örter.

Şehir, buğular ve kömür tozu tabakası üstünde, boşlukta asılıymış gibi

beliriverir. Aydınlık gökyüzünün tam orta yerinde mızrak gibi sivri

minareler, art arda sıralanmış ve taştan yapılmış çanlar biçimindeki kubbeler,

kubbeler, kubbeler... yükselir. Yüzyılların değiştiremediği kımıltısız

camiler... (Pierre Loti’den aktaran (Canberk & Özkök, 2005, s. 276)

Pierre Loti'nin gemi ile İstanbul'a yaklaşırken kendi hislerini anlattığı bu metinde de görüldüğü gibi duyuşal mekânda yansıtıcı nesnelere gerekir, mesafeler için metaforlar ve mecazlar kullanılır, dilin pratik bir işlevi vardır, mekânın oyuncu yanı oyun içinde yaşanır, hissedilir ilişkiler toplumsal ilişkileri örter, üretim ilişkilerini tam olarak görmek imkansızdır, mekânın sahibi oyundur, toplumsal ilişkiler zıtlıklar ve sekanslar olarak görünür (Lefebvre, 2014, s. 225). Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanın, toplumsalla tarihsel olanın ilişkiselliğinin göstergesidir (Lefebvre, 2014, s. 25). Bu ilişkisellik içinde duyuşlar ve duyuş organları önemli bir yer tutar. Mekanın üretim süreci ile beden ve duyuşlar arasında deneyime dayalı bir süreç ortaklığı bulunmaktadır.

Antropoloji çalışmalarında insan ve mekân ilişkisi görece yeni araştırılmaya başlamış konu başlıklarıdır. 1990'lardan itibaren insan, mekân ve duyuş ilişkisinde, mekân üzerinde yaşanan edilgen bir coğrafi alan olarak algılanmaktan uzaklaşarak giderek yaşananlara etkisi olan etkili bir mekân algısına evrilmiştir. Bu ilişki içinde en önemli katalizör duyuşal ve fiziksel bir bütün olarak insan bedenidir ve bu bütünlük içinde insan bedeni içinde bulunduğu çevreyle sürekli ilişki halinde bir araçtır (Merleau-Ponty, 1964, s. 100-110). Bu ilişkinin sonucunda üretilen algılar ve deneyimler mekânın bedenselleşmesini, edilgen fiziki yapısından evrilip şekillenmesini sağlar (Teather, 2005, s. 1-26). Duyuşal her anlatı, fenomenolojik bir yaklaşımla mekânın performans ile nasıl bedenselleşip şekillendiğini anlamaya yarar (Goffman, 2004, s. 29-40).

Bireylerin yaşadıkları mekânı, sosyal ve kültürel evreni ve bu evrende biriktirdikleri deneyimleri anlamak, duyuşları ve bu duyuşların inşasında duyuşların yerini anlamaya çalışmaktan geçer. Dünya, duyuşlar aracılığıyla kavranır ve anamlanırken, duyuşlar da deneyimler sonucu şekillenir ve değişir. Bunun sonucunda

beden kendi dışında olana dair bedensel bir hafıza oluşturur (Howes, 2005, s. 61). Bu olgu mekânın bir harita gibi bedene işlenmesidir. Günlük hayatın pratikleri içinde duyular daima görev başındadır ancak varlıkları çoğu zaman sorgulanmaz hale gelir hatta giderek sıradanlaşır. Buna karşın sıradanlaşma hali içinde bir anlık etkili bir duysal deneyim ile birey kendisini birdenbire sadece o duyudan oluşuyormuş gibi hissedebilir. Duyular, mekansal beden ile dışsal beden arasındaki ilişkiselliğin aracıdır. Mekân ile beden sürekli komşuluğu söz konusudur. Bu komşuluk içinde bir mekân, özne rolü üstlenip toplumsal ilişkilerin bir kısmının sürdürülmesini ve aktarılmasını sağlayabilir, bazılarının yok olmasına neden olabilir, bazılarını ise direnebilir (Lefebvre, 2014, s. 79). Mekanla beden arasındaki bu komşuluk sürekli bir diyalog halindedir.

Kör bir insanın yürürken bastonunu savurup, hareket ettiği alanda, alanla ilgili bilgileri toplaması ve zamanla bu alana ait duysal deneyim kazanması gibi gören bir insan da gözlerini ve tüm diğer duyularını kullanarak çevresine dair bilgileri toplar. Kapalıçarşı sürekli hareket eden ve dönüşen, kendine has duysal bir mekandır. Kapalıçarşı bu haliyle alışıldık mekân tarifinden farklılık gösterir çünkü tensel bir sınır tanımaz ve tenden de içeri bir kısmı sadece duysal dünyada işlenen bilgiler ile dolu bir mekandır. Dönüşen ve dönüştüren bir mekandır bu bağlamda da beden ile kurduğu diyalog yoğun, hızlı ve ilişkiseldir.

Lefebvre, duysal deneyim ve mekân ilişkisini anlatmak için Brecht tiyatrosunu örnek gösterir (Lefebvre, 2010). Brecht tiyatrosunda, oyuncular tamamı aydınlatılmış bir sahnenin üzerindedirler. Işığın gücü ve sahnenin sadeliği ile seyircisi ile arasına kasıtlı bir mesafe koyar. Bu durum seyircinin dramatik hareketlerle veya oyunun kahramanı veya diğer karakterleriyle özdeşleşmesine izin vermez. Seyirci ile gösteri arasında bir diyalog kurulur. Perde aralarında müzik olmasına rağmen artan

bir gerilim vardır. Seyircinin bu sırada bile dinlenme şansı yoktur. Oyun seyircinin de katıldığı, taraf tuttuğu politik bir toplantı veya miting gibidir (Lefebvre, 2010, s. 27). Kapalıçarşı'da kapıların ve kepenklerin açılmasıyla başlayan oyun da oyuncunun sahneden inmesine, izleyicinin de oyunun dışına çıkmasına izin vermez. Üreten ve üretilen, üreticisiyle ve tüketicisiyle birlikte bir sahnededir. Kapalıçarşı'nın kendine has yanı da budur ve oradaki gündelik hayatın önemli bir parçasıdır. Oyun gerçek bir maddi sahneden çok seyircisinin içinde sürer. Bu durum mekân ve beden ilişkisinin geldiği son durumdur. Her ikisi de birbirinin içinde, birbirini var eder. Mekân ve beden üzerinden duysal deneyime dair sürekli bir ilişkisellik söz konusudur.

İnsanların yaşadıkları çevreyi haritalandırırken arazi koşullarından çok deneyime dayalı olarak oluşturdukları zihinsel haritalara sahip olduklarını düşünen Ingold'a göre; zihinsel haritalar kültürel olarak inşa edilmiş, kişisel olmayan, uzamsal yapılardır. Bu da mekanlar gibi bedenlerin ve ona bağlı olarak duyuların ilişkiselliğinin kültürel yanının bir göstergesidir. Duyular tarafından doğrudan algılanan dünya gerçeklik değildir, gerçeklik “duyular aracılığıyla zihin tarafından algılanan” bir dünyadır. Yani, gerçeklik sadece gördüklerimiz ile sınırlı değildir. Görmeyi öğrendiklerimizdir. (Ingold, 2000, s. 55)

Duyusal çalışmalarda görmenin üstünlüğünü kabul eden Batı modernitesi diğer duyuları daha yoğun kullanan kültürleri ötekileştirme eğilimindedir. Araştırmacının duysal deneyimleri ile alanda yaşayan kişilerin duysal deneyimleri farklılıklar gösterebilir ve bu farklılık özellikle koku hassasiyeti üzerine olabilir, işitmeyi de bundan ayrı tutmamak gerekmektedir. Batılı dayatmacı duysal kalıplara Seremetakis (1994) çalışmalarında özellikle dikkat çekmektedir. Farklı kültürler arasında farklı duysal sınıflandırmalar ve bu sınıflandırmalara dayalı duysal hiyerarşiler olması beklenebilir. David Howes (1991), beklenebilecek bu farklılıkları

duyusal antropoloji başlığı altında formüle etmeye çalışmıştır. Görsel egemenlikten bağımsız, koku, tat, işitme ve dokunma gibi tüm duyuları kullanarak daha farklı hassasiyetlerle algılamak nasıl bir dünya demektir. Ingold'a göre "görme ayırıştırır, koku birleştirir" (Ingold, 2000, s. 249). Çünkü görme gözlemciyi gördüğü şeyin dışında tutar oysa koku koklayanın içine işler. Görme gözün baktığı yöndür, özne eylemin bir ucudur. Koku ise öznesini eyleminin merkezine koyar, sarıp sarmalar.

Bir mekân ile duyusal iletişim kurmak ve onu bu yolla kavramak ile o mekâna yerleşmek veya yerleşik hissetmek arasında zaman açısından fark bulunmaktadır. Bunun için belki günlerce ve yıllarca o mekânı deneyimlemek gerekir. Bu deneyim görüntü, ses ve kokunun doğal bir karşımı olan duyusal bir deneyim bütünlüğüdür. Özellikle koku duyusu, mekân hissini bağlamına uygun şekilde kurgular. Henshaw'a göre, mekânlarda ve sokaklarda koklanan kokular kişilerin günlük anılarını oluşturur. Kişiler o kokulardan hoşlansınlar ya da hoşlanmasınlar, o anılar onların biyografisinin, bireysel ve sosyal belleklerinin bir parçası, aidiyetlerinin anlamı olur (Henshaw, 2014, s. 200).

Duyular, kültürün çok önemli bir yapı taşıdır. Classen'e göre duyusal modeller kültürel modellerdir ve duyusal değerler de benzer şekilde kültürel değerlerdir. Duyusal deneyimlerin her birinin birbirinden farklı olması önemli değildir. Önemli olan "duyusal modellerin" kültürler arası farklılıklarıdır. Dünyanın anlamı ve anlaşılması tamamen duyusal deneyimlerle gerçekleşir semboller ve metaforlar bu duyusal deneyimin sonucunda ortaya çıkar (Classen, 1993). Hareketler, mekandaki duyusal deneyimlerin içine nakşolmuştur. Bu hareketler birbirinin benzeri ve tekrarı gibi görünür. İş ve hayatı birbirinden ayırmak mümkün değildir bu nedenle farklı hareket alanlarını ayırarak bir sınıflandırmaya ulaşılabilir.

Yerel ürünler ve üretim biçimleri hayatımızdan uzaklaştıkça yerlerini global pazardan sağlanan yeni ürünler doldurmaya başlamıştır. Böylelikle duyuşal yapılar, hatıralar ve geçmiş de yerel ve bölgesel olandan uzaklaşmaya başlamıştır. Nesnelere dünyasına adeta nakşedilmiş bu olgu, estetik ve duyuşal tabakaların, kültürel kimliklerin yeniden türemesine yol açmıştır. Duyusal kayıplar sadece tüketim kültürüyle ilintili bir başlık değildir. Duyusal çalışmaların merkezinde önemli bir yer tutan *Senses Still* (1994) kitabında Seremetakis günlük hayat içinde fark edilmeyecek kadar küçük düzeyde olan bu değişimlere dikkat çeker. Onları keşfetmek için permasallarındaki, mitlerdeki ve hatıralardaki görüngülerine bakmak gerektiğini ifade eder (Seremetakis, 1994, s. 3). Yerel nesnel kültürün üretimi duyuşal yapılarla ilintilidir.

Kapalıçarşı örneğinde her zanaatkar kendine has aletlerle, kendine has hammaddeler ve ürünlerle, ona uygun teknik bilgi ve deneyim becerileri ile birbirinden farklı hareket ve duyuşal haritalara sahiptir. Yaygın bir iş bölümü yoktur. Her bir usta kendi ürününü en baştan başlayıp sonuna kadar bitirir. Bu süreç sırasında daha kapsayıcı bir iş bölümü de ortaya çıkabilir ama bu iş ve boş vakit arasında ortaya çıkmak yerine üretmenin ve yapmanın, üretilen ürünün uygulamaları sırasında onlara bağlı eylemler olarak ortaya çıkabilir. Duyusal deneyimler sonucunda inşa edilen dışsal dünyanın temsillerini içeren yerleşik kurallar şeması kültür şeklinde anlaşılmalıdır. “Kültürün nerede olduğu sorulsa, hayatın içinden duygusuzca süzülen sembolik anlamlardan oluşan bir belirsizlik olarak cevaplanamaz. Kumaşın dokusudur ve deseninin içindedir” (Ingold, 2000, s. 376). Yani mekan, beden ve duyuşların ilişkiselliği ile oluşan gündelik hayat, ayrıştırılması güç bir yapıdır.

Lefebvre'nin kumsaldan topladığı deniz kabukları gibi, mekân yaşamının durmasının tanığıdır. Gündelik hayat ve duyuşal deneyimler bu mekanlardan ayrı

tutulamaz. “Gündelik hayatı tanıyabilmek için, öncelikle biçim, işlev ve yapıyı birbirinden ayırt etmemiz, sonra da bunlar arasındaki bağları aramamız gerekir” (Lefebvre, 2015, s. 175). Lefebvre’nin tüme varımcı yaklaşımına karşın Ingold’un kumaş dokusu metaforu ile ifade ettiği tümden gelimci yaklaşımı yöntemsel olarak farklı olsalar da her ikisi de mekân ve günlük deneyimler arasındaki çok yönlü ilişkiselliğin kabulünün göstergeleridir.

Kapalıçarşı’da biriktirilmiş deneyimlere dair anlatılar mekânın değişmez, hareketsiz bir yığın gibi görünen fiziki yanını yumuşatır. Kapalıçarşı bu bağlamda belleklerde yer edecek kadar güçlü bir duyuşal deneyim mekânıdır. Bu deneyim içinde adeta kendisi duyuşal olarak yeniden yapılanmaktadır. Kapalıçarşı’nın mekansal deneyiminde tarihsel özellikleri de söz konusudur. Anadolu topraklarından ve onun bir parçası olan İstanbul’dan, komşusu olduğu kadim coğrafyaların zenginlikleri ve bu zenginlikler içinde var olmuş ticari hayatın kültürel işlevi ve tüm bu unsurların ilişkiselliği içinden süzülüp gelen bir dağarcığa sahiptir. Bu tarihsel deneyimler Kapalıçarşı’nın bedenselleşerek şekillenmesinde önemli yer tutar ve onu tarihi ve duyuşal bir mekân olarak diğerlerinden farklı kılar.

1.4.2. Mekân Pratikleri ve Beceri Paydaşlığı

Kapalıçarşı'nın hem bir duyuşal mekân hem bir deneyim alanı olarak bedenselleşerek şekillenmesinde tarihselliği önemli bir pay sahibidir. Geçmişten bugüne taşınan deneyimler mekâna dair çok önemli bir paydaşlık unsurudur. Buna karşın, tarihsel süreçte bedenselleşerek olgunlaşan Kapalıçarşı'nın da bir mekân olarak deneyimler üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Bu ilişki içinde en zoru, hangisinin diğerine nasıl ve ne kadar etki ettiğini ortaya koymak olacaktır. Kapalıçarşı mı deneyimleri şekillendiriyor yoksa deneyimler mi Kapalıçarşı'yı şekillendiriyor?

Herhangi bir mekânda dahi bu ilişkiselliği çözümlmek güç bir süreçken, Kapalıçarşı gibi dinamik bir duyuşal mekânda bu ilişkiselliği birbirinden ayırmak daha da güç olabilir. Bu nedenle bu ilişkiselliği çözmek için öncelikle, Kapalıçarşı çatısı altında yaşanan ve ilişkiselliklerin kesişim noktaları olan duyuşal deneyimlere ve bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkan beceri paydaşlıklarına odaklanmak daha doğru olacaktır. Bir mekânda yaşanan duyuşal deneyimler bu ilişkiselliğin değerlendirilebilir verileri olacaktır.

Her gün tekrar tekrar aynı şeyleri yaparak kazanılan deneyimler öğrenmenin çok önemli bir parçasıdır. Tekrarlanan bu deneyimler zamanla beceriye dönüşür ve hayatta kalmak için önemli hale gelirler ve aktarılırlar. Avcı toplayıcıların öğrenme biçimi gibi yaşanan çevre içinde hareket ederek, inceleyerek, tekrarlanan görüngüler takip edilerek ve işaretlere dikkat edilerek, bilgi biriktirilmektedir. Kapalıçarşı; çarşı kültürünün arkasında yatan, binlerce yıldan süzülerek gelen duyuşal deneyimin aktarımı ve kültürel bir kavşak oluşunun derin tarihsel geçmişiyle birlikte önemli bir duyuşal deneyim mekanıdır.

Mekân, başka maddi dünyalarla fiziksel teması olan yani birbirine fiziksel olarak temas eden maddi yapılar olarak algılanır. Ancak mekân anlatısına eklenen deneyimler ile anlam katmanları kazanır ve böylece fiziksel temaslar kadar mekâna bağlı biriken deneyim ve anlam dünyası da zenginleşir. Bu deneyimler mekân ile onu deneyimleyen arasında özel bir bağ kurulmasını sağlar. Bu özel bağ bireysel ve kolektif kimliğin bir parçası haline dönüşür (Teather, 2005, s. 5).

Mekânın müdavimleri gündelik hayat ilişkileri içinde belli bir beceri formu geliştirirler ve böylece mekânı her daim algılanmak zorunda kalmazlar. Bu ön kabullerden oluşan ve harekete anlam katan, amaca yönelik bir zekâ becerisidir. Merleau-Ponty bu durumu bir futbol sahası ve sahadaki sporcularla örneklendirir (Merleau-Ponty, 2017, s. 142). Varoluşa ve sürdürülebilirliğe yönelik, geçmiş deneyimleri de kullanarak geliştirilen o ana ait beceriler ve senaryolar, gelişmiş ve becerikli şekilde ortaya konan karşılıklardır. Geçmiş ve gelecek arasındaki ilişki içinde yer tutan beden hem geçmiş deneyimlerini kullanma becerisine sahiptir hem de bu deneyimlere rağmen o ana dair bir deneyimsizliği söz konusudur. Sahaya çıkılan her an anlaşılması, öğrenilmesi gerekenler olduğu gibi süreç ilişkisel, dinamik ve değişkendir (Merleau-Ponty, 2017, s. 346-426).

Beden mekân içinde yer kaplarken kendisi de duyuusal haritaların işlendiği bir mekâna dönüşür. Duyu organları mekânı algılar, kültürel bagaj mekânı gerçekler, yaratıcılık ve motor becerilerle uyum ve tasarım gerçekleşir (Teather, 2005, s. 6). Kapalıçarşı'da beden bir yandan duyuusal bir Kapalıçarşı haritasına dönüşürken, Kapalıçarşı'nın kendisi de cisimleşir. Bu cisimleşme süreci sonucunda Kapalıçarşı'nın bir mekân olarak somut, görünen, yaşanan yönleri kadar soyut ve deneyimlenen, anlatıya dönüşüp aktarılan katmanları giderek onu deneyimleyenlerde cisimleşir.

Performansın ve buna bağılı deneyimin gerçekleştiği mekân; önünde, içinde veya üzerinde, insan faaliyetlerinin sürekli sergilendiği bir ortamdır (Goffman, 2004, s. 33). Goffman'a göre mobilya, dekor, fiziksel tasarım ve diğer arka plan düzenlemeleri ile mekân performansın kolaylaşmasını sağlayan bir settir. Bu mekân diğer coğrafi alanlar gibi fiziki anlamda hareketsizdir bu nedenle belli bir performansı sergilemek isteyenler belli bir seti kullanmak zorundadırlar ve doğru yere gelene kadar oyun başlayamaz. Kapalıçarşı bu bağlamda kendine has bir deneyim sahasıdır. Merleau-Ponty'nin futbol oyunu için futbolcuların sahada olması gerektiği gibi ve Goffman'ın performansının sergilendiği ve ona ait deneyimlerin biriktirildiği bir set mekandır.

Merleau-Ponty'nin deneyime deneyimleyen merkezli yaklaşımı ile Goffman'ın deneyimleyen deneyiminin yaşandığı mekân merkezli bakışının birleştiği ve mekâna veya belirli bir çevreye dair biriktirilen bilgilerin tamamının birleştiği sezgisel ekoloji Ingold'a ait bir tanımdır. Sezgisel ekolojiye dair tüm bilgiler, resmi olmayan, onaylanmamış, bağlamı dışında aktarılması uygulamada mümkün olmayan bilgilerdir. Sezgisel ekolojiye dair bilgiler duygulara, deneyime, sezgilere ve belli bir çevrede sürdürülen bir yaşamın uzun süreli uyumuna dayanır (Ingold, 2000, s. 25). Ana dili öğrenmeye benzeyen bu süreç Kapalıçarşılı'nın, Kapalıçarşı'da gerçekleşen deneyim ve beceri paydaşlığının da temelidir.

Bir konuşmanın kendiliğinden akışı gibi Kapalıçarşı'daki duyusal deneyim, bu kültürel evrende kurulan yakın ilişkilerden, mekânın seslerinden, kokularından, insanların hareketlerinden ve davranışlarından ve duyulara ulaşan tüm verilerden biriktirilir. Kapalıçarşı'daki duyusal deneyim yolu ile biriktirilen bu bilgi informal bir eğitim sürecidir ve bu bilginin formal bir eğitimle aktarılması mümkün değildir. Kapalıçarşı'nın kendine has sezgisel ekolojisinden kaynaklanan bir beceri paydaşlığı

ortaya çıkar. Çarşı hikayeleri, mitleri, çıraklık süreçleri, tezgahtarlık, tepsicilik, getir götürcülükten, esnaf, işyeri sahibi ve usta olmaya geçen süreç içinde erginlenme ve olgunlaşmaya ait duyuşsal deneyimler sezgisel ekoloji kapsamında düşünölmelidir.

Her kuşak kendinden sonra gelen kuşağa katkıda bulunan bir “*ilgi eğitimi*”ni¹⁹ sürdürür. Bu eğitimin bir parçası olarak çırakların belli şeyleri belli şekilde yapmaları, hissetmeleri, izlemeleri, koklamaları ve tatmaları beklenir. Deneyime dayalı bu süreç, normal şartlarda görenin veya algılayanın kavramsal dünyasına bağılı kalması gerekirken yönlendirme ile duyuşsal bir eğitime dönüşür ve süreç usta kişinin aktardığı anlamlandırma anahtarları ile donatılır. Kültürel bilgi, nesiller arasında maddi sembollerin bu anahtar anlamlandırmalar ile deşifre edilmesiyle yol alır. Bu süreç için bu anahtarlar hayati bir durumdur (Ingold, 2000, s. 22). Anahtar olmazsa, ergin aday için maddi dünyanın dikkat çeken özelliklerinde saklı kültürel mesajları okumak imkansız hale gelir. İlgı eğitimi böylece beceri paydaşlığının temelini yaratır. İletişim kodları haline gelir ve bu kodu çözmek için bir dil gibi orada anlatılanı ve bağlamı anlamak gerekir.

Kapalıçarşı’daki mekân pratiklerini analiz ederken mekânsal ve duyuşsal alanların ilişkilerine odaklanmak gerekir. Yol bulmak Kapalıçarşı örneğinde bunun önemli bir örneğidir. Ingold yol bulmak ile harita kullanmayı birbirinden ayırır. Ona göre yol bulmak ile harita kullanmak birbirinden farklı süreçlerdir çünkü harita kullanarak uzam içinde bir konumdan sadece başka bir konuma gidilir. Oysa yol bulmak bir hikâye anlatmaya benzer ve bir yerden başka bir “bölgeye” gitmeyi içerir (Ingold, 2000, s. 219). Bu süreçte ya yaşanmış deneyimler kullanılır ya da yaşarken deneyim kazanılır. Ve her durumda deneyimin kendisi bir anlatıya yani bir hikâyeye, duyuşsal bir deneyime dönüşür. Geçmişten aktarılan ve bugün yaşanan duyuşsal

¹⁹ Gibson 1979: 254 (education of attention) olarak ifade ediyor

deneyimler ile mekâna dair beceri paydaşlığı, ileriki bölümlerde bulgularla birlikte açıklanacağı şekilde Kapalıçarşı'nın bir "uz alanı" olmasını sağlayan özellikleridir.

Kapalıçarşı'da aktarılan ve deneyimlenen duyuşal deneyimlerde Ahiliğin tarihsel olarak önemli bir yer tuttuğu görölür. Ahilik, bir dayanışma ve kardeşlik modeli veya kendine has bir eğitim şekli olarak görölmelidir. Ahi zaviyelerinde bir yandan dini-tasavvufi eğitim ile duyuşal deneyimleri zenginleştirmeye bir yandan da işbaşında eğitim ile üretime yönelik eğitime önem verilmiştir. Gerektiğinde askeri eğitim de verilmiştir ve bu bağlamda Ahilik bütün olarak bir adaptır (Örs, 2016, s. 21). Ahilik bu bağlamda sistematik bir örgüt olarak değil bir deneyim ve beceri paydaşlığı olarak irdelenebilir. Kapalıçarşı'nın deneyim ve beceri paydaşlığı, merkezden çeperele doğru yayılan ve sınırları çok geniş bir coğrafyayı kapsayan mekân paylaşımını, uzun bir tarihi geçmişi ve sürekliliği içermektedir. Kapalıçarşı bu bağlamda temel deneyim paydaşlıklarının yaşandığı duyuşal mekansal özelliklere sahiptir.

Bu adap ile günümüzde Kapalıçarşı'daki beceri paydaşlığının görüngülerinde karşılaşılmaktadır çünkü Ahilikte meslek sahibi olmak bir zorunluluktur (Çağatay, 1989, s. 54). Duyuşal bir mekana dair pratikleri işbirliği içinde gerçekleştiren bireyleri, "performans takımı" veya kısaca "takım" olarak tanımlayan Goffman gibi, esnaf, Kapalıçarşılı ve Ahilik de bir performans takımı olarak deneyim ve beceri paydaşlığıdır (Goffman, 2004, s. 84). Kapalıçarşı'da duyuşal deneyime dayalı deneyim ve beceri aktarımı, usta çırak ilişkisinin temellerini oluşturan Ahilik ile benzerlikler gösterir.

Ahi kelimesi Arapçadır ve sözlük anlamı ile cömert veya kardeşim olsa da bir dönemin esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Bir örgüt olarak 13. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş ve 20. yüzyılın başlarına kadar şehirlerde,

kasaba ve köylerde esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenlemiştir (Çağatay, 1989, s. 1-10). Bir iş ve beceri deneyimi ortaklığı kadar ahilik kelimesinin kelime anlamı olan kardeşlik kelimesi ile bugün de Kapalıçarşı'da sık sık karşılaşılmaktadır. Deneyim odaklı düşünüldüğünde kardeşlik bir paydaşlık ve duygudaşlık ifadesi olarak yorumlanmalıdır. Elbette burada sözü edilen neredeyse sadece erkek kardeşliğidir.

Ahilik bir örgüt olarak 13. yüzyılda Türkler tarafından Anadolu'da kurulmuştur. Bu örgütün kuruluş nedenleri bir takım kültürel ve ekonomik dönüşümlere bağlıdır. Bu örgütlenme şekliyle dönüşüm becerisi birbiriyle ilişkilidir. Toplumsal yapı göçerlikten yerleşik hayata dönüşerek yeni bir şekil almaya başlayınca yerleşik yerel ekonomi oluşmaya başlamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkler de Anadolu coğrafyasında ekonomik olarak görünür olmaya başlamışlardır. Bu nedenle Ahilik örgütlenmesini başlatan sebebin Anadolu coğrafyasında bir varoluş mücadelesi olarak başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu o kadar güçlü bir hal alır ki, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ahilerin ve fütüvvet büyük bir rol oynar (İnalcık, 2009, s. 36). Bir başka deyişle duyuşal deneyim paydaşlığı sosyal örgütlenmenin temellerini atmaya başlamıştır.

Bu örgütlenme şekli giderek sanatkârlar için bir ahlak ve beceri paydaşlığına dönüşmüştür. İslami kurallara dayalı fütüvvetnamelerin oluşturduğu ahlak kurallarının temelinde iyi ve ideal insan olmak oluşturduğu için deneyim paylaşımından ve değerlerin sözlü aktarımı söz konusudur. Fütüvvetnameler 11. yüzyılda önce Arap topluluklarında görülse de meslek ve sanat kontrolü sağlama özelliği nedeniyle Anadolu, Kırım ve Balkanlar'da da kabul görmüş, meslek ve ticari hayata dağılmış ve yaygınlaşmıştır. (Çağatay, 1989, s. 11). Osmanlı siyasi düzeni,

birbirinden uzak bölgeleri güvenli bir şekilde birbirine yaklaştırmış böylece birbirini tamamlayan iktisadi birliği oluşturmuştur (İnalçık, 2009, s. 123).

Günümüzde Kapalıçarşı'da izleri görülen aile, akrabalık, kardeşlik gibi analogik yapıların temelleri Fütüvvet ve Ahilik yapısında da görülmektedir. Sanatkârlar gün içinde iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa ve ustalığa uygun şekilde mesleğin inceliklerini öğrenirken, akşamları ahi konuk ve toplantı salonlarında ahlak eğitimine yönelik toplantılara katılmaktaydı. Bu yolla aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma bağı kurulmuştu. Çağatay bu durumu “yerli Bizans sanatkarları” ile rekabet edebilecek düzeyde sanatta yeterlilik ve beceri sağlama yöntemi olarak da ifade etmektedir (Çağatay, 1989, s. 12).

Ahilik, 13. yüzyılda “yerli” olarak ifade edilen zanaatkar ile Türkler arasında rekabet gücü yaratacak bir örgütlenme modeli gibi gözüktü de Kapalıçarşı'nın 15. yüzyılda kuruluşuna kadar geçen yaklaşık iki yüz yıllık sürede, devlet yapısındaki değişimlere bağlı olarak evrilmiştir. Mezhep ayrımı görmeden kurulan Ahilik sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme döneminde sınırların fiziki olarak genişlemesi ile ekonomik hayata katılan gayrimüslimler de katılmıştır. Ticari hayatta ayırım olmaması için temel prensipleri Ahilik'ten alsa da yeni yapıya Gedik denmiştir. Ancak Ahilik de tamamen ortadan kalkmamış özellikle deri üreticileri bu geleneği uzun süre sürdürmüşlerdir (Çağatay, 1989, s. 17-36).

Selçuklu döneminde olduğu gibi 15. yüzyılda da Müslüman Türkler sanayi ve ticarete etkili bir sınıf teşkil etmişlerdir. 16. yüzyıldan sonra Avrupa ile ticaretin önem kazanmasının da etkisiyle gayrimüslim zımmiler, Ermeni, Rum ve Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nda ticarete egemen olmaya başlamışlardır (İnalçık, 2009, s. 124). Müslümanlar da gayrimüslimler kadar, hatta onlardan çok aktif ve kalabalıktılar. Müslüman tüccar 16. ve 17. yüzyılda, Avrupa'da ticari yatırımlarda

bulunduğu bir gerçektir ama Yahudiler, Ermeniler ve diğer gayrimüslimler daha kalabalık ve aktiftiler. İmparatorluk ekonomisinde giderek gayrimüslimlerin üstün duruma gelmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile ticaretinin önemini kaybetmesi ve Batı ile ticaretin üstün hale gelmesi arasında İnalçık'a göre kesin bir ilişki vardır (İnalçık, 2009, s. 296). Bu olgu beceri paydaşlığının da önemli bir göstergesidir. Kapalıçarşı kuruluncaya kadar süregelen ve kurulduktan sonra süregiden tüm geçmiş deneyimlerin beceri evrenini şekillendirdiği ve ticari ilişkilerin taraflarında deneyim paydaşlığının izleri görölmektedir.

Kapalıçarşı 15. yüzyılda kuruluşundan itibaren, geçmişten getirilen beceri paydaşlığı ve buna dayılı ticari ahlak ile bir tasarım ve üretim merkezi olarak yer tutmaya başlamıştır. Aynı dönemde İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti haline gelmesiyle de devlet işlerinin, sarayın ve kapıkulu ordusunun büyük ihtiyaçlarını karşılamaya başlamış ve bu nedenle büyük sermaye sahiplerinin toplandığı ve para hareketinin de o ölçüde büyük olduğu bir yer olmuştur (İnalçık, 2009, s. 280).

Anadolu toprakları geçmişten bugüne göçlerin, göçle gelenlerin, göçle gidenlerin, gelenlerin getirdikleri, gidenlerin götürdükleri ile hareketli bir coğrafya olmuştur. Birlikte yaşama dair sorunları çözmek, al-sattan çok üretime dayalı ekonomik hayatın sürdürülebilirliğini sağlamak için sosyal ve kültürel kuralların daima yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. Bu kurallar farklı sosyal yapıları bir araya getirme veya yan yana yaşatma gayretidir. Hem savunma hem de hayatta kalma becerileri buna bağlıdır. Ahilerde peştamal veya kuşak kuşanma ile Osmanlı İmparatorluğunda kılıç kuşanma töreni arasındaki benzerlik gibi gerçek kan bağına bağlı imparatorluk geleneği ile kan bağı olmadan yaratılmış bir erkek

kardeşlik bağı arasındaki paralelliğe de bu bağlamda dikkat etmek gerekir (Ergin, 1995, s. 38).

Çalışanların ahlaki-sosyal ve iş disiplini, fütüvvetnameler ve ahi örgütü tarafından sağlanırken, şehirlerin üretim özellikleri, esnaf teşkilatları ile devletin iş birliği sonucunda ayarlanırdı. Bu koşullar, siyasi iradenin her an esnafa müdahalesini gerektirirdi. Osmanlı esnaf teşkilatının içe dönük etik özellikleri üzerinde Orta Çağ'ın dış pazara mal göndermeyen kasaba ekonomisinin büyük etkisi olmuştur. İçe dönük bu ekonomik yapı nedeniyle, geleneksel yaşamda ev eşyası, hayvan takımları gibi deriden üretilen ürünler önemli bir yer tutardı ve bu nedenle debbağlar en kalabalık ve devlet karşısında en güçlü ve bağımsız işçi grubunu oluştururlardı (İnalçık, 2009, s. 36-41). Önce Osmanlı sonra Türkiye Cumhuriyeti çatısı altında farklı din ve mezhepleri, farklı deneyim ve becerileri bir araya getiren bir yapılar bu geçmişin devamı şeklindedir. Bu deneyim ve beceri paydaşlığının günümüzdeki görüntüsü Ticaret ve Esnaf Odalarıdır. Kapalıçarşı ve Kapalıçarşılı'nın beceri paydaşlığı odalar ile benzerlik gösterse de kendine has bir ekolojisi vardır.

1.5. Duyular ve Duyusal Deneyim

1.5.1. Duyular ve Antropoloji

Duyusal antropolojinin temel sorunsalı duyuların fiziksel olarak algılanıyor olmaları kadar kültürel eylemler de olmalarıdır. Görme, duyma, dokunma, tat ve koku yalnızca fiziksel görüngülere ait kavramlar değildir. Kültürel değerleri iletmenin araçları olarak da kullanılırlar. Kokular, kötü koku olarak sınıflandırıldıklarında bu sınıflandırma sadece doğal yoldan kötü oldukları için yapılmaz. Kötü veya iyi koku sınıflandırması kültürel olarak inşa edildikleri için toplumsal sınırları da inşa etmeye katkı sunarlar (Herzfeld, 2012, s. 306).

Duyuların hem beş duyu şeklinde sınıflandırılması hem de kendi aralarında hiyerarşik şekilde sıralanmaları, kültürel olarak belirlenen, daha çok gelenek ve göreneklere bağlı bu nedenle de kültürden kültüre değişebilecek bir durumdur (Howes, 2011, s. 435). Bu nedenle de görme, duyma, koklama, tatma ve dokunmadan oluşan beş duyu her kültürde geçerli bir sınıflandırma değildir. Farklı kültürler, farklı dönemlerde duyuları farklı sınıflandırmışlar, farklı duyulara farklı anlamlar yüklemişlerdir.

Duyuları sınıflandırırken Platon (İÖ 427-347)'nin duygulardan çok fazla ayırt etmediğini tersine görme, duyma ve koklama ile başlayıp, tat alma duyusunu görmezden geldiğini, dokunma yerine sıcak ve soğuktan bahsettiğini, zevk, rahatsızlık, korku ve arzu duygularını bu sınıflandırmaya duyusal olgu gibi eklediği görülür (Classen, 1993, s. 2). Duyuların günümüz Batı kültüründeki kullanımına yakın şekilde sınıflandırılmasına daha çok Aristo (İÖ 384-322) sebep olmuştur. Böylece görmek renklerle, duymak sesle, koklamak kokularla ilişkilendirilirken, tat

almak da dokunmanın bir başka biçimi olarak sınıflandırılmıştır (Howes, 2011, s. 435).

Buna rağmen Antik dönemde de duyuların düzenine ilişkin görüş çeşitliliği bulunmaktaydı. En fazla bilgilendiren olarak düşünüldüğünden görme genellikle birinci sıradaydı. Bunu işitme ve koklama takip edebiliyordu. Buna karşın farklı olarak Diyojen (İÖ 412-323) ilk defa kokuyu ilk sıraya yerleştirmişti ve ikinci sırada işitme takip ediyordu. Elbette başka düşünürler de başka önermeler getirmişlerdi. Standart sıralamaya Aristo'nun önerisi verilmiş olsa da aslında Aristo görme duyusunu en fazla bilgi verici olduğu yönünde tasvir etmiş, dokunmayı insan aklının birincil duyusu olarak tanımlamıştı. Klasik sıralamaya yakın bir başka sıralama biçimi de 18. yüzyılda tat alma duyusunun dokunmanın alanından çıkmasıyla oldu. Tat alma duygusu mecazi yaklaşımlar ile birleştirildi. Böylece tat almak sadece yiyeceklerle ilişkilendirilmekle kalmayıp artık sanat ve müzik gibi diğer alanlarda da kullanılan kavramlara dönüştü (Howes, 2011, s. 436).

Herzfeld bu durumu kokunun Avrupa'da yerini giderek görsel olana bırakması şeklinde yorumlamıştır. Çünkü duyular arasındaki bu hiyerarşik değiş tokuş, bir yandan okuma yazma becerilerinin ve bu amaçla kullanılan araçların gelişimini etkilemiştir. Yeni iletişim yöntemlerinin sağladığı birebir ilişkiler dışındaki sosyal ve kültürel ilişki yöntemleri de böylece gelişmeye başlamıştır (Herzfeld, 2012, s. 313). Bu durum dönemin kültürel dönüşümünün bugüne dek süren gözün, görmenin ve görselin duyulardaki hiyerarşik baskınlığı olarak ifade edilmelidir.

Her ne kadar "beş duyu" kavramı Aristo'ya mal edilmiş olsa da Karl Marks'ın (1818-1883) erken dönem çalışmalarında "Beş duyunun oluşumu, dünya tarihinin bugüne kadar süren emeğidir" ifadesi duyulara kültür ve deneyim odaklı bakışın ilk ifadelerindendir (Farquhar, 2002, s. 7). Marks'ın bu ifadesi, bulunduğu döneme ait

öncü bir bakışmış gibi düşünülebilir. Modernleşmenin etkisiyle doğan duyuları sınıflandırma ihtiyacı ve bu sınıflandırmanın beş duyu ile sınırlı kalmış olması ise bu tarifin sınırınıdır. Yine de duyuların bu sınıflandırma gayretleri sonucunda görünür hale geldiklerini ve başlangıçta düşünsel ve duygusal alandan giderek tarihe, kültürel belleğe ve belleğin maddi olgularla ilişkisine yönelmeye başladığını ifade edebiliriz (Howes, 2005, s. 59). Bu sınıflandırmalar dayanak olmuş ve duyuların maddi olgularla ve bellekle ilişkisi giderek daha çok çalışılmaya başlamıştır diyebiliriz.

Kültürel antropoloji içinde özellikle duylara yönelimin ve buna bağlı teorik temelin oluşturulmasını 1990'lı tarihlere dayandırmak mümkün olsa da gerçekte fizik antropolojinin bir parçası olarak daha eski bir tarihe 1890'lı yıllara gidilebilir. Howes, duygusal antropolojinin temellerinin Cambridge Üniversitesi'nin 1898 yılında Torres Straits Adalarında yürüttüğü araştırmada İngiliz biyolog ve antropolog Haddon tarafından atıldığını ifade eder. Alanında bir ilk olan bu çalışmada, Haddon, uzman psikolog ve tıp doktorları ile birlikte çalışarak, bir yandan görsel ve işitsel ölçümler yaparken bir yandan da tat, koku ve acı ile ilgili testler yapmıştır (Howes, 2011, s. 437).

Hem etnografik araştırmalar hem de gezginlerin gözlemleri sayesinde kültürel farklar giderek ortaya konmaya başlamıştır. Doğa tarihçisi Lorenz Oken (1779-1851) buna dayanarak ırklara göre hiyerarşik bir duyu önerisinde bulunmuştur. Ona göre Avrupalı "göz-insanı" bu sıralamanın en üst seviyesindedir. Onu Asyalı "kulak-adamı" takip eder. Amerikan yerlilerini "burun-adamı", Avustralyalıları "dil-adamı" ve nihayet en alt seviyede Afrikalıları "ten-adamı" olarak sıralamıştır (Howes, 2009, s. 11). Oken, bir yandan duyuları sıralarken bir yandan da kıta insanlarını duygusal olarak belli bir hiyerarşik yapıya yerleştirmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrasında fizik antropolojinin temel aldığı ırka dayalı yaklaşımlar, fiziki özelliklerden giderek sosyal yapılara yönelmeye başlamıştır. Bu sırada duyularla ilgili araştırmalar azalmış ancak bu ilgisizlik 1950’li yıllara kadar sürmüştür. Nihayet Margaret Mead ve Rhoda Metraux daha önce ölçülebilir olgular olarak fizik antropolojinin incelediği duyulara, bu sefer daha çok anlam odaklı yaklaşmıştır. Mead ve Metraux önermesi anlam odaklı bu yeni döneme geçişin de habercisi olmuştur:

Tıpkı dilbiliminin özel bir kulak gerektirmesi gibi kültürel analiz için bu yüzden tüm duyuları özel bir şekilde güçlendirmek gerekir. Çünkü insanlar, sadece sözleri duymaz ve konuşmaz ve haberleşmezler, aynı zamanda tüm duyularını aynı derecede sistematik olan yollarla kullanırlar... tatmak ve koklamak ve yeteneklerini tatmak ve koklamak için şekillendirmek. Yani bir halkın geleneksel mutfağı aynı bir dil gibi ayırt edici olabilir ve yine bir dil gibi organize olabilir (Howes, 2011, s. 430).

Duyularla ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalarda, geriye dönük yaklaşık yüz yıllık bir farkındalıktan bahsetmek, gerçekte kültür hayatı içinde kısa bir süreden bahsetmektir çünkü duyularımızın insanın varoluş tarihi kadar eski olduğu açıktır. Duyuların varlığı ne kadar eski olursa olsun, duyuların ve duyusal deneyimlerin bir araştırmanın konusu olarak araştırılması kültür hayatı içinde görece genç bir olgudur.

Antropolojide dönem dönem duyularla ilgili çalışmalar yapılmış olsa da duyusal antropoloji olarak ifade edilebilecek bir alt disiplinden bahsetmek ancak 1980’li ve 90’lı yıllarda mümkün olmaya başlamıştır. Bu dönemde Steven Feld (1982), Paul Stoller (1989, 1997), David Howes (1991), Classen (1993), Nadia Seremetakis (1994), Feld ve Basso (1996) gibi bilim insanlarının yaptıkları çalışmalar ile hem duyusal deneyimler araştırılmaya başlanmış hem de “öteki”ne dair farklı

sınıflandırılma sistemleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu durum bir yandan araştırmacı yönüyle etnografin kendisini sınıflandırmasını da sağlamıştır (Pink, 2009, s. 11). Bu çalışmalar giderek duyuşal alanda etnografik çalışma yapacak olan araştırmacılar için yol göstermeye başlamıştır. “Duyusal deneyimler, kültürden kültüre ve algı modellerine bağlanan anlam nasıl değışiklik göstermektedir?” sorusu çalışmaların temelindeki soru olmaya başlamıştır (Howes, 1991, s. 3). Ve nihayet “Duyuların Kültürel Antropolojisi” ifadesi ilk defa 1986 yılında tarihçi Roy Porter tarafından Alain Corbin’in The Foul and The Fragrant kitabının İngilizce çevirisine yazdığı önsözde kullanılmıştır (Corbin, 1986).

Duyular arasında kokuyu diğerlerinden özellikle ayrı bir yere koymak gerekir çünkü koku diğer duylardan farklı bir biyolojik ve anatomik mekanizma ile çalışır ve doğrudan belleği etkiler ve bellekteki hatıraları hızlıca geri çağırır. Kokuların sembolik değeri ile ilgili yapılmış yeni çalışmalar olsa da hala antropolojik ve kültürel çalışmaların eksikliği hissedilmektedir. Farklı kültürlerde, kimlikleri farklılaştırmada karşımıza çıkan koku kodlarının sembolik değeri, ötekinin kokusu ve ötekiliğın kavramsallaştırılmasında koku, bir sınıflandırma mekanizması olarak çalışılmış, bu sınıflandırmalarda benzerlikler ve farklılıklar irdelenmiştir (Classen, 1992). Kimlik üzerindeki rolü ve farklılıkların tarifleri çalışmış hem akrabalıklar arasında hem de ayırıştırıcı olarak bireysellik mekanizması içinde grubu korumaya yönelik etkileri araştırılmıştır (Corbin, 1986)).

Koku kodları üzerinden sosyal bağların kurulması hem sosyal grup içinde hem de gruplar arasında olabilir. Kendini üst sınıf olarak tanımlayan bir grubun, koku özelliklerini de iyi koku veya kokusuz olarak tanımlamasına karşın bir alt sınıfı kötü kokan olarak tanımlaması bu duruma bir örnektir. Antik Yunan’da Socrates erkeklerin parfüm kullanmalarına karşı çıkmıştır. Parfüm kullanmanın doğuştan gelen

doğal kokuyu baskıladığını bu nedenle de köleler ile özgür sahipleri arasındaki farkın ortadan kalktığını söylemiştir (Lindsay, 1910). Brezilya'nın yerel halklarından Suya'larda da bu belirgin bir şekilde görülmektedir (Howes, 1991). Suya'larda güçlü koku sadece ötekini değil aynı zamanda ötekinin uyum veya uyumsuzluk gücünü de ifade etmektedir. Benzer şekilde erkek egemen topluluklarda kadınların kokusu da kadınların erkeklere göre yerini belirler. Yani koku ve otorite veya güç arasındaki bağı farklı kültürlerde görebilmek mümkündür. Bu bir yandan sürdürülebilir sosyal bağların ya da tam tersi sosyal bağların nasıl sürdürülebildiğinin göstergesi olarak da görülebilir.

İnsan insanı sınıflandırdığı gibi doğadaki kokuları da sınıflandırır. İnsanın doğaya bakış açısı, onu nasıl ötekileştirdiği burada ortaya çıkar. Kokuların toplanmasına ve hazırlanmasına dair kadim bilginin kültürel dönüşümün alfabeti olduğu da iddia edilir. Farklı kültürlerde ötekine atfedilen olumsuz koku karakteristiklerini pis / kirli, tehlikeli şekilde kokulu ve kokusuz şeklinde temelde üç sınıfta toplanır (Classen, 1992, s. 158).

Bu sınıflandırmaya göre pis ve kirli sınıfındaki öteki, açık ve net bir şekilde itici ve uzaklaştırıcıdır. Buna karşın tehlikeli şekilde kokulu olan sınıfına giren öteki, belirgin bir şekilde çekici ve bireyin bütünlüğünü bozacak güçtedir. Kokusuz olan ise bir anlamda insanlıktan uzak olandır. Bu nedenle genellikle olumlu olarak sınıflandırılacak koku türleri için hoş kokulu, kokusuz ve tarafsız (nötr) ifadeleri kullanılır. Hoş koku talep görürken, kokusuz ve nötr olan bir anlamda temizlik ve saflığın ifadesi de olabilir ki tehlike içermez. Kokusuz ve nötr öteki sınıfını Classen etkin ve güçlü gruba ithaf eder (Classen, 1992, s. 150-175). Kokusuzluk sınıflandırmaya imkân tanımazken aslında kendiliğinden kokunun tanımını yapanları

mevcut sosyal yapı içindeki güçlü sınıf yapar. Bu bir anlamda grup içindeki statü ve sınıf farklarını da ortaya koyar. İyi olan koku gerçekte iyi kokmasa da üst sınıfa aittir.

Bu durumda tek bir evrensel iyi kokudan bahsetmek mümkün değildir.

Etiyopya’da yaşayan Dassanetch Kabilesi için ineğin idrarı “hoş” kokudur ve bu nedenle güçlü grubun kokusu olarak kavramsallaştırılır (Classen, 1992, s. 138). İdrar kokusu başka kültürlerde “hoş olmayan” koku olarak sınıflandırılır. Hoş ve hoş olmayan kokuların tam da bu nedenle kültürel bağlamda tanımlandıklarını düşünmek gerekmektedir.

Batı geleneğinden uzaklaştıkça, duyuların sınıflandırılmasının yeniden bilinen beş duyudan uzaklaştığı görülebilir. Endonezya’nın Cava Adasında yaşayanlar da beş duyu sahibidir ancak bu duyular görmek, duymak, konuşmak, koklamak ve hissetmek şeklindedir. Peru’nun Cashinahua yerlileri ise duyuları altıya ayırır ve onları sezgi biçimleri, sezgi zekâsı olarak tanımlar. Bu sezgiler deride, ellerde, gözlerde, kulaklarda, karaciğer ve cinsel organlarda toplanmıştır (Howes, 2011, s. 436). Bu kültürlerin bedene bütüncül baktıkları, bilgiyi bedene atfettikleri ve duyuları ve duysal deneyimleri bedenın bilgisi olarak kavramsallaştırdıkları görülür.

Cava Adalılar gibi kadim yerel halklar, duyuları pasif veri alışı yerine haberleşme aracı olarak görmeye eğilimlidirler. Konuşma eylemi haberleşmenin önemli bir parçasıdır ve bu nedenle duysal bir olgudur (Classen, 1993, s. 2). Konuşmanın bir duyu olarak sınıflandırılması sıra dışı algılanabilir. Classen, bu durumu duyuları pasif olgular olarak algılıyor olmamıza bağlar. Duyular doğuştan gelen becerilerken, konuşma öğrenilmiş bir beceridir.

Hoş ya da hoş olmayan kokular kültürel bağlamda belirli sınıf ve gruplara tanımlansa da bu kokuların tanımlanması için yakın ve samimi teması da ihtiyaç yoktur çünkü koku sınırları zorlar. Tensel ve yakın temasla algılanacağı gibi koku bu

mahrem mesafenin dışında belirli bir uzaklığa kadar algılanabilir. Kokunun bu özelliği yani kolay kontrol edilemeyişi onun tehlikeli yanıdır.

Koku kodları genellikle diğer duyuusal kodlarla birlikte hareket etme eğilimindedir. Her kültürde duyuular arasında birbirlerine göre bir hiyerarşi veya en azından kendine has bir düzen bulunmaktadır (Howes, 1991). Bu nedenle her kültürün kokuya atfettiği özellik diğer duyuulara göre de farklılık gösterebilmektedir. Koku zaman içinde sıralamada geriye düşmüş olsa da doğrudan hafıza ve duyuular ile bağlantılı olması onu farklı bir konuma koyar. Kokunun hafıza ile ilişkisine en önemli örnek olarak Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* (Proust, 2013) romanın kahramanın halasını ziyaret ettiği sırada çaya batırarak yediği bir kurabiyenin kokusuyla çocukluk hatıralarına dönüşü ile verilir.

Her durumda kokunun koklayan ve koklanan arasında iki yönlü bir eylem ve buna dayalı bir kavramsallaştırma olduğu hatırlanmalıdır. Bu nedenle de farklı kültürlerde kokunun rolü araştırılmaya değer bir olgudur. Böylece hem duyuular arasındaki hiyerarşi tespit edilebileceği gibi farklı duyu sınıflandırmaları da ortaya çıkabilir. Bunlara bağlı olarak bunların dildeki göstergeleri anlaşılmasına çalışıldıkça hem gerçekte o dilin grameri içindeki duyuusal kelimelerin varoluşu hem de bir yandan duyuuların adeta bir gramer gibi o kültürü nasıl etkilediği ve şekillendirdiği araştırılabilir.

Kokuyu önceleyen kültürlerde maddi ve ruhani kültürel olgular arasındaki yorum farkları, Batı dillerinde koku dağarcığının fakirliği, aynı zamanda burun merkezli düşünce dünyasından uzak oluşun da bir göstergesi midir (Classen, 1992, s. 166)? Farklı duyuuları önceleyen toplulukların dünyayı algılama şekilleri de farklı mıdır? “Duyuuların yorumlanması ve duyuuları kullanarak yorum yapılması, gerçekliğin kolektif ve maddi deneyimlerinin kurtuluşudur” (Seremetakis, 1994, s. 6).

Duyular da dil gibi iletişimin kolektif bir aracıdır ve Seremetakis bu bağlamda duyuları dile benzetir. İletişim gönüllü de olsa gönülsüz de olsa çok yönlü ve çok katmanlıdır. İlişkiseldir ve karşılıklıdır. Duyuların dil gibi sosyal ve kolektif yapılar olduğu kabul edilse de sadece dile indirgenemez çünkü duyular bireylerin içsel dünyalarıdır. Ancak kültürel olarak dışa vurumlar sosyal birer olgudur. Yani duysal olan şeyler beden içinde hapsedilmiş şeyler değildir. İçsel deneyimler ve dışsal dışa vurumlar kültürel farklılıklar gösteren deneyimlerdir.

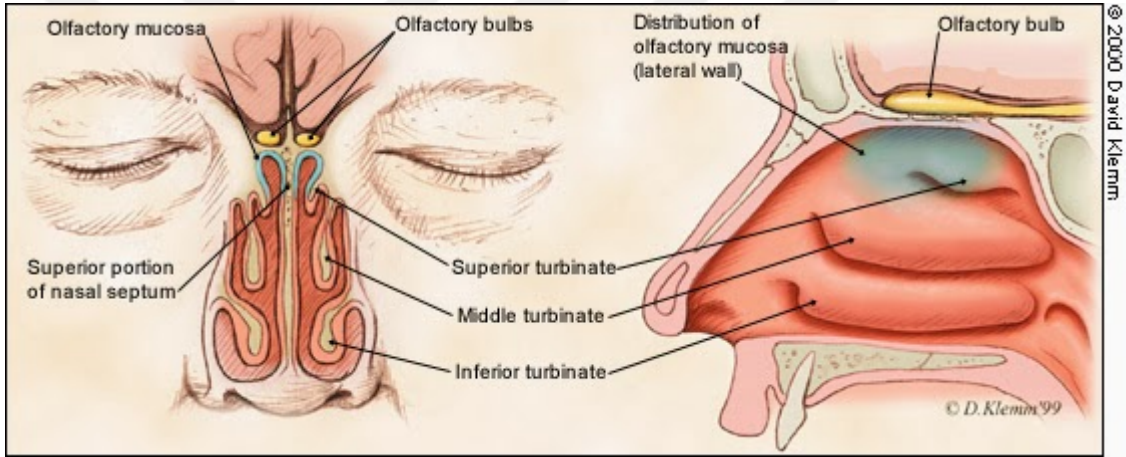
İçsel ve dışsal bu olgular sabit kalmadıkları gibi sürekli birbirleriyle yer değiştirirler. Duyular “anlam üreten araçlar” dır (Seremetakis, 1994). Duyular hem deneyim hem de bilginin değişken yapısıyla kimi zaman kesişirler kimi zaman da birleşirler. Duyuların ve bilginin arasındaki bu ilişkisellik nedeniyle, Seremetakis duysal antropolojiyi, modern hayatın özdeşünümsel epistemolojisine bir geçit olarak tanımlar (Seremetakis, 1994). Duyular ve duysal deneyimler kişisel bilgiye açılan kapılardır. Duysal çalışmalar, “kişisel hatıralar ile beraber somut nesnelere gömülmüş kültürel belleğin ortaya çıkarılması” olarak görülmelidir (Herzfeld, 2012, s. 317).

Duysal antropolojinin geçirdiği evreler üç ana başlıkta toplanır. Birinci evre kültür ile duysal algılamaların karşılaştırılmasıdır. İkinci evre görmenin baskınlığı ve bunun üzerinden diğer duyular ile ilişkisinin irdelenmesidir. Üçüncü evre ise şekillendirilmiş bilginin anlaşılması için ortaya konan düşünümsel ihtiyaçların araştırılmasıdır (Pink, 2009, s. 15).

1.5.2. Koku, Koklama ve Hatırlama

Koku alma süreci burnumuzdaki duyu hücreleri ile başlar. Duyu hücreleri molekülleri kimyasal bir sinyal olarak algılar ve bunları sinirler üzerinde yolculuk edebilecek elektrik sinyaline yani sinir sinyaline dönüştürür. Bu sinir sinyali de koku sinirleri üzerinden beyne ulaşır. Tanımlama ve yorumlama beyinde gerçekleşecektir. Koku algısı havada bulunan moleküller tarafından tetiklenir. Böyle bakıldığında doğal olarak her koku ile eşleşecek bir molekül olması gerekmektedir (Gilbert, 2011, s. 43).

Şekil 1 - *Nasıl koklarız? (Disorders of Smell and Taste, b.t.)*

Koklama için havada taşınabilen koku moleküllerinin olması ve bu moleküllerin burnun içine girerek koku alanına ulaşması gerekmektedir. Bu süreç doğal olarak burundan yapılan nefes alma işleminin bir parçasıdır. Her iki burun deliğinden geçen koku molekülleri burnun dibinde bulunan koku reseptörlerine ulaşır ve çözünerek onlarla etkileşime girer. Bu etkileşim sırasında koku molekülleri koku reseptör hücrelerinde elektriksel bir hareket yaratır ve koku soğancığına bağlı sinirler aracılığıyla beyindeki koku merkezine iletilir. Böylece koku tek bir adımda limbik sistem denilen beynin duyu ve bellek sistemine ulaşır. Kokunun diğer duylardan farkı burada yatmaktadır. Diğer duylar önce beynin talamus bölgesinden geçerler.

Talamus adeta bir kapı gibi koku hariç bütün duyuşsal verileri karşılar işlemden geçirir ve beynin ilgili bölümlerine iletir. Bunların içinde koku kendi tek ve özel yoluna sahiptir (Gains, 2013, s. 31).

Koku duyusu iki temel koku organına ihtiyaç duyar: koku reseptörleri ve trigeminal sinirler. Koku reseptörleri birincil olarak kokuları tespit eder, trigeminal sinirler ise kokuyla ilgili ilave bilgileri sağlar. Koklama sırasında, koku burun içinde yol alır, koku reseptörleri aracılığıyla koku soğancığına iletilir. Koku soğancığı beyindeki limbik sistemin merkezindedir. Koku soğancığından koku korteksine ve böylece limbik sisteme iletilen bilgi oradan da beynin görme, tatma ve dokunmayı da içeren diğer kısımlarına iletilir ve böylece algılama süreci tamamlanmış olur. Bu sırada koku kimyasal boyuttan anlam boyutuna geçer (Gilbert, 2011, s. 102-123).

Koklama duyusu ve duygular arasındaki nörolojik bağlantı kendine has çok özel bir durumdur. Koku ve duyguları işlemek üzere beyinde bulunan kısımlar birbirlerine bağımlı ve bağıdırlar. Koku da duygular da limbik sistemin bulunduğu sistemin içinde yer alırlar. Limbik sistem beynin en eski anatomik parçasıdır. Amigdala, limbik sistemin bir parçasıdır hem koku merkezdir hem de beynin duygu merkezidir. Amigdala olmadan duygularımızı deneyimleme, ifade etme şansımız olmaz. Ayrıca duyuşsal hafızamız da olamaz. Öte yandan diğer duyularından farklı olarak koku doğrudan amigdalayı etkiler. Duyulan bir koku karşısında amigdala harekete geçer ve kokuya karşı duyuşsal tepki arttıkça amigdalanın hareketi de artar. Bu bağlamda bakıldığında koku dışında beynin belli bir bölümü ile doğrudan iletişim kurarak duygularımızı harekete geçiren başka bir duyuşsal uyaran yoktur (Herz, 2007, s. 3-5).

Koku korteksi beynin ilk dokusudur ve bu sinirdokusundan amigdala, bellek ve limbik sistemin diğer yapıları gelişir. Bir başka deyişle duyguları yaşama ve ifade

etme becerisi doğrudan beynin koku alma becerisiyle ilintilidir. Herz, “koku duyumuz olmasa, duygularımız olur muydu?” sorusunu sorarken bir yandan da koku ve duygular arasında sadece kültürel değil aynı zamanda beynin biyolojik gelişimi nedeniyle de bir bağ olduğuna dikkat çeker (Herz, 2007, s. 14).

Tek bir kokuyu nasıl algılayacağımızın belirlenmesi; onun dil ile ilişkisi, bağlamı, anlamı ve hissettirdiklerinin karmaşık bir dansıdır. Koku hissi burnumuzda ve koku soğancığında başlar fakat koku algısı zihnimizde gerçekleşir. Burada o kokuyla yaşadığımız kişisel deneyim iş başındadır (Herz, 2007, s. 29).

Koku algılama sürecindeki koklama ve anlamlandırma aşamalarında, bir kokunun ilk defa koklandığı sıradaki bağlam ve diğer koklamalardaki bağlam nasıl anlamlandırılacağı ile doğrudan ilintilidir. Bu duruma en iyi örnek kahve kokusu verilebilir. Kahvenin bir içecek olarak tüketildiği zamanlardaki keyif nedeniyle olumlu bir bağlamda anlamlandırılması doğal bir sonuçtur.

Kokuların algılanıp teşhis edilmesi süreci çok kısadır ve bu süreç bilinçli bir zaman aralığı değildir. Koklama eylemi sırasında koku alma reseptörleri yorulur ve böylece adaptasyon başlar. Bu sırada bilinç dışı bir biçimde geliştirilen bir kararla koku görmezden gelinebilir ki bu duruma da alışma denilmektedir. Koku reseptörlerinin yorgun düşmesi ile başlayan bu süre tahminen 20 dakika civarındadır. Maruz kalınan koku biter bitmez koku reseptörlerinin yorgunluğu da birkaç dakika içinde bitip eski durumuna döner (Henshaw, 2014, s. 25).

Yüzdeki hislenmeyi sağlayan trigeminal sinir göz kapakları dâhil, alın, yanaklar, burun ve çenenin sinirleridir. Trigeminal sinir üzerinde koku sinir uçları da yer alır ve düşük yoğunluktaki bazı kokuları bile algılama özelliğine sahiptir. Bunun dışında karıncalanma, ısı farkları gibi hislerin fark edilmesini sağlar. Herz’in aktardığı

şekliyle, 1978 yılında Doty ve diğerleri trigeminal sinirlerin uyarılması ve algılanması ile koku hissetme seviyesi arasında bir bağ olduğunu gözlemlemişlerdir. Bu nedenle soğan koklarken göz yaşarması veya karabiber koklarken hapşırma ihtiyacı gibi yabancı hisler de birlikte uyarılmaktadır. Sadece trigeminal sinirler tarafından algılanabilen bazı koku içerikleri bulunmaktadır (Herz, 2007, s. 193).

Bilim dünyası 1955 senesine gelinceye kadar henüz bir fincan kahvenin aromasının dahi kimyasal analizini yapamamıştı. Bunu başarmak için kahvenin içeriğindeki çok sayıda uçucu molekülü ayrıştırmak, izole etmek, arıtmak ve saflaştırmak gerekiyordu ki bu da yıllar sürebilecek sayısız işlemler demektir. Nihayet 1950'li yılların ortasında gaz kromatografisi icat edildi ve bu işlemlerin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi mümkün oldu.

Gaz kromatografi kokulu herhangi bir maddenin uçucu bileşenlerini görsel bir veriye dönüştürebilir. Bir meyve bileşenlerinin tespit edilmesi için öğütülerek gaz kromatografinin içinden geçirilir. Elde edilen her veri o maddenin parmak izi gibidir. 1970'lerde kromatografa kütle spektrometresi isimli bir cihaz daha bağlanarak kromatografinin içindeki her molekülün tek tek kesin tespiti sağlandı. Buradaki sorunsal cihazın sadece bileşenleri tanımlayabilmesidir. Buna karşın bu bileşenlerin hangisinin kokup kokmadığı bilinmemektedir (Gilbert, 2011, s. 44-45).

Koku ilk gelişen duyudur ve anne karnındaki bebek henüz 12 haftalık iken bu süreç tamamlanmaktadır. Bu durumda koku deneyimlerinin doğumdan önce başladığını söylemek mümkündür. Bu süreçte annenin günlük beslenmesinde tükettikleri amniyotik sıvının içinde de vardır ve bebek bu sıvının içinde gelişimini sürdürmektedir. Bebeğin aroma molekülleri ile ilk ilişkisi böylece başlamış olur. "Koku bir kişinin hafızasına giden yoldur" (Henshaw, 2014, s. 31). Kokular hafızada depolanmadan önce dile çevrilemezler. Bu nedenle hiç bilmeyene kokuları tarif

ederken güçlük yaşanır. Kokuları tarif ederken geçmiş deneyimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Kokuyu dile dönüştürmekte güçlük yaşansa bile çok güçlü bir şekilde duyguları ve belleği harekete geçirmeyi başarır (Gains, 2013, s. 31-32).

Koku duyusunun nöroanatomi, kokuların anlam oluşturmak üzere nasıl işlendiğini göstermektedir. Kokusal ve limbik yapıları içeren piriform korteks temelde beynin kokuyu işleyen bölümüdür. Bu bölüm aynı zamanda deneyimlere olumlu veya olumsuz anlamlar atayan bölümdür. Öte yandan amigdala da doğrudan koku alma sürecine bağlıdır ve aynı zamanda duygusal ve ilişkisel öğrenmenin merkezidir. Belli bir koku ile ilgili belli belirsiz bir ilişki veya doğrudan kötü veya iyi ilişkisi kurulmuş olabilir. Bu ilişki nedeniyle hassas bazı anıların canlanması da mümkündür (Herz, 2007, s. 52-60). Anadolu coğrafyasında gül kokusu genellikle sevilen bir koku olmasına rağmen, özellikle gül suyu kokusu pek çok insana cenaze ortamını veya kaybedilen bir yakını hatırlattığı için sevilmez.

2006 yılında Hirsch, bin kadar tesadüfi seçilmiş görüşmeci ile koku odaklı hatırlama çalışması yapmıştır. Katılımcıların hissettikleri nostaljik duyguların doğum tarihlerine göre değiştiği tespit edilmiştir. 1920-40 arasında doğanlar için daha çok doğadan kaynaklanan çiçek, deniz, çimen, idrar ve saman kokusuyken, 1950-70 arasında doğanlar için oyun hamuru, pastel boya veya anne parfümü gibi daha çok markalaşmış kokular şeklinde ortaya çıkmıştır (Henshaw, 2014, s. 755). Böylece kokuların hafızada depolanmış belli anılara ulaştığı görülebilmektedir. Ancak bu seçki rastgele bir özelliktir.

Koklama, koku kaynakları ile iletişim kurmayı ve böylece hem fiziksel hem de kültürel çevre ile anlamları ilişkilendirmeyi sağlar. Duyusal algı iki farklı anlamda tanımlanır: birincisi duyular yoluyla bilginin bulunması veya keşfedilmesi ve ikincisi de duyusal bilginin hafıza ve beklentilerle birlikte zihinsel bir içerik olarak

kavranması ve algılanmasıdır (Rodaway, 1994, s. 11). Yani algının iki yönü vardır. Birincisi duyuvar aracılığıyla öğrenme ve biriktirme, ikincisi ise öğrenilmiş olanları kullanarak kavrama ve yeniden öğrenme. Algının her iki yönünde de hatırlama ve çevresel etkenler ile ilişkiselliği önemli bir yer tutar.

Bu dinamik yapı içinde duyuvar durum önceden planlanamaz. Bir yandan anlam ve hafızanın dönüşümü de söz konusudur. Duyusal hafıza ve duyuvar deneyimin tarihsel bir sürece sahiptir. Bu tarihsellik tekrarlar yerine dönüşümlerden oluşur. Duyusal hafızanın geçmişi bugüne getirmesi doğuştan gelen bir özelliktir. Seremetakis, bu bağlamda duyuvar deneyimin aktörünü “kendi performansının izleyicisi” olarak tarif eder. Bu nedenle bu süreç son derece öznel, duyuvar bir özdüşünümsellik [self reflexivity] olarak da ifade edilebilir. Bu süreçte nesnel kültürün işlevi görünür hale gelir. Koku da hem hatırlatan hem de hatırlanan anlamında bu sürecin bir parçasıdır. Duyular ona yüklenen duyuvar ve tarihsel katmanlar nedeniyle bir anda davranışları, söylemleri ve hareketleri ateşleyebilir. Materyal kültür, sabit ya da belirli olmasa da miras yoluyla aktarılır, algılayanın bağlantı ve bütünleyici rolü şarttır (Seremetakis, 1994, s. 7). Belleğin sosyal olarak ve sosyal pratikte inşa edildiği kabulüyle (Connerton, 2009; Halbwachs, 2017) günlük hayat pratikleri, bunun içinde gerçekleşen duyuvar deneyimler içinde onun ayrılmaz bir parçası olan koku, duyuvar mekânın kavramsallaştırılmasında ve hatırlamada önemli bir yer tutar.

1.6. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırları

Sosyal bilimlerde duyuları merkezine alan çalışmalar yapıldıkça, bu olgu duyusal etnografi nasıl yapılabilir ve etnografiye duyusal bakış bir yöntem olarak nasıl ortaya konabilir sorusunu da beraberinde getirmiştir. Sosyal antropolojinin geçerli yöntemleri doğrudan etnografi ile ilişkilendirilmektedir. Katılımcı gözlem, mülakat ve buna benzer katılımcı yaklaşımlar bunların arasında sayılabilir. Böylece araştırmacı doğrudan gözlemlerle insanların neyi nasıl yaptıklarına odaklanırken, mülakatlar ile de belirli başlıklara odaklanabilmektedir.

Duyusal etnografi ise ön onay görmüş bu yöntemlerin ötesine geçerek duruma ve koşullara göre değişebilen ve önceden tanımlanmamış yöntemlere ihtiyaç duyar. Sarah Pink'e göre (2009) duyusal etnografi deneyim, bilgi, algı ve uygulamanın kesişim noktasında çoklu duyusal bir düşünme biçimidir. Duyusal etnografi, bir etnografik araştırmada hem araştırmanın parçası olan katılımcıların hayatlarına hem de araştırmacının bu etnografik çalışma içindeki deneyimine bütünleşik, birbirini tamamlayan unsurlar olarak bakan bir yöntemdir. Duyusal etnografi yapmak, araştırmacının mevcut kurulu, katılımcı ve işbirlikçi yöntemleri gözden geçirmesine neden olur. Duyusal algılama, sınıflandırma, anlam ve değerler, bilme ve uygulama biçimlerine yönelik yeni kavramsal ve pratik adımlara ihtiyaç duyulacağı için bu bir gerekliliktir (Pink, 2009, s. 10).

Böylece araştırma sadece duyulara ve duyusal temsillere yönelmekle kalmaz, etnografiyi oluşturan fikirlerin ayrıntılı ve bütüncül hallerine ulaşabilir. Bu nedenle duyusal antropolojinin algı, mekân, bilme, bellek ve tasavvur üzerine sorulara odaklanması gerektiği önerilir (Pink, 2009, s. 23). Buradaki amaç araştırmacının kendisini hâlihazırda yerleştiği kültürel yapıdan deneyim yoluyla uzaklaştırarak, araştırılanı anlamaya, bilmeye ve hissetmeye çalışmasıdır.

Günlük hayatın değiştirici ve dönüştürücü etkisi içinde kullanılan gelen antropolojik yöntem ve teknikler, ayrıntılı kültürel ve siyasi çevrelerde oluşturulmuş olsalar bile, tanımlanmış, bitmiş yani kapalı bilgi sistemlerine dayanmaktadır (Seremetakis, 1994). Oysa antropoloji ve kültür bitmemiş sistemlerdir. Bu nedenle antropolojinin yeniden kavramsallaştırılması, söylem ve metotların yeni sorulara tabi tutulması gerekmektedir. Duyusal antropoloji çalışırken karşılaştığı sorunlara dikkat çekmeye çalışan Seremetakis, bu sorunlarla baş etmek için kendi Yunan ve Amerikan kimliğini ortaya koyarak, kendi deyimiyle “yerel antropoloji” ihtiyacına dikkat çekmiştir.

Yerel antropoloji kültürler arası yapısıyla her yöne bakan ve bütünsel olarak tartışan, analiz eden ve gerekirse yeni bir çerçeve inşa eden ve böylece kaçınılmaz neokolonist taklitleri göz önüne alarak bilgi sistemlerini denkleştiren bir yöntem önermektedir. Seremetakis’in ifade ettiği şekliyle bu yerel antropolojik bakış duyusal antropoloji çalışmalarının en zor metodolojik yanlarından birisidir. Çünkü antropolojinin kullanmaya alışageldiğı bilgi kalıpları antropolojinin kendisini çalışmasına ve araştırmasına karşı da engeller oluşturmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde duyusal anlamları çalışırken dayatmacı bir metodolojik yaklaşımın mümkün olmayabileceğini, hatta araştırmanın kendisinin bir anlamda kendi yöntemini yaratacağını söylemek mümkündür. Öyle ki Seremetakis’in önermesi olan yerel antropoloji ve yerel yöntem neredeyse araştırmaya has bir yönteme karşılık bulmaktadır ki bu durumda belki de neredeyse her araştırma için geçerli “tek kullanımlık” bir yöntemden bahsetmek de mümkün olabilir.

Araştırmamda Kapalıçarşı’da duyusal deneyim, duyusal hafıza, özellikle koku hafızası ile ilgili soruların yanıtlarını ararken, duyusal deneyimler maddi kültürümüze nasıl nakşolmuştur sorusunun cevabını aradım. Araştırmamı niteliksel araştırma

yöntemi ile gerçekleştirdim çünkü bir araştırmacı olarak alan çalışması sırasında hem alanla hem de görüşmecilerle kuracağım iletişim sırasında alana ve araştırmaya uyum gücümü arttırmak, günlük yaşam ve deneyimleri verimli bir şekilde gözlemleme fırsatını yakalamayı hedefledim. Araştırmamda “doğrudan gözlem”, “duyusal yürüyüş” ve “derinlemesine mülakat” tekniklerini kullandım. Bu teknikler ile alandaki verileri derinlemesine elde etme imkânını araştırdım.

Duyusal etnografinin olmazsa olmazı düşünümselliktir [reflexivity].

Araştırmamın da bu bağlamda yoğun şekilde düşünümsel olması kaçınılmazdı.

Düşünümsellik “kültür yazmak” için yeterlidir oysa duyusal bir etnografide yapılması gereken şey “kültürü hissetmek”tir (Pink, 2009, s. 14) . Bu hissi öyle iletmeliydim ki araştırmamı okuyan kişide Kapalıçarşı’da olma hissi canlansın ve hafızasındaki kokular geri çağırılsın.

Araştırmamın alan çalışmasının fiziki sınırlarını İstanbul Tarihi Yarımada’da bulunan Kapalıçarşı ve onu çevreleyen hanlar, sokaklar ve caddeler oluşturdu.

Kapalıçarşı günümüzde 2486 dükkân, 62 sokak, 18 han, 2 bedesten, 10 çeşme, 1 kuyu, 1 sebil, 1 şadırvan, 1 cami, 4 mescit, sekizi büyük olmak üzere toplam yirmi iki kapı ve 30 bin çalışandan oluştuğu bir dönemdedir. Kapıların iç alanı toplam ölçümü 42 bin metrekaredir (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.). Kapalıçarşı, dini bayramlar, 29 Ekim ve pazar günleri dışında her gün saat 08:30 – 19:00 saatleri arasında açıktır.

Araştırmamda temel olarak duyusal deneyimler üzerinde durdum. Mülakat sorularımı bu bağlamda hazırladım ve sorularımda konunun sınırlarını çizmeye önem verdim. Konu başlıklarımı temel olarak; Kapalıçarşı, mekânı hissetmek, koklamak ve hatırlamak olarak belirledim.

1.7. Araştırmanın Veri Oluşturma Teknikleri

1.7.1. Doğrudan Gözlem ve Duyusal Yürüyüş

Kapalıçarşı, duyuşal bir mekân olarak içinde yaşınanlarla yaşam bulur. Bir müzik eserinin icra edilirken var oluşu gibi Kapalıçarşı da ancak ve sadece icra edilirken var olabilir. Bir sanat eseri de ancak izleyicisine sunulduğunda var olur ve anlam kazanır (Langer, 1957). Kapalıçarşı'nın anlam dünyası da gerçekte temsil edilen veya gösterildiği tahmin edilen şey değildir. Bu nedenle Kapalıçarşı'da duyuşal deneyim bir müzik eseri dinlemekle benzer özellikler taşır ve onu icra edilirken deneyimlemek gerekliliği vardır bu nedenle bu araştırmada doğrudan gözlem ve duyuşal yürüyüş önemli bir yer tutmuştur.

Gözlem yapmaya yönelik ziyaretlerim ve yaptığım derinlemesine mülakatların etkisiyle, alanla kurduğum ilişki zamanla derinleşti. Bu durum araştırmam ile kurmayı planladığım ilişkiyi başlatabilmemi ve sürdürebilmemi sağladı. David Sutton, Yunanistan'ın Kalimnos Adasında araştırmalarını sürdürürken (Sutton, 2001, s. 2) ada halkı ona sürekli "Kalimnosu'yu hatırlamak için ye" diyerek ikramlarda bulunur. Bu davranışı anlamlandırması zaman alır ve nihayet adalıların yeme eyleminin fani ve tekrarlanan yanını kullanarak hatıraların sürekliliğini sağlamaya çalıştıklarını anlar. Aslında ona Kalimnoslu gibi davran demektedirler.

Çarşının iç çekirdeğini oluşturan Cevahir Bedesteni'ni ışıltılı vitrinleri, onları dolduran değerli madenlerden yapılmış çoğu eski nesnelere, takılar ve arkalarında adeta saklanan küçük küçük dükkânlara sahiptir. Bu dükkânların çoğu adeta bir dolabın vitrini kadardır. Bir kısmının arkasında atölye, ofis veya depo olarak kullanılan küçük ışsız dehlizler bulunur. Bedestenin kendisi, mimarisi ile başlı başına bir değerdir. Alışılmadık bir eskiliği ve bu nedenle de alışılmadık bir zaman algısı yaratır. Girer girmez, esintisiz, duvarlara sinmiş, durağan bir koku ile karşılaşılır. Mekâna ve

nesnelere katman katman işlemiş, üst üste yığılmış, birikmiş, biriktirilmiş geçmişin kokusu sinmiştir. Kare formundaki koridorları yürüdükçe aynı dükkânın önünden defalarca geçilse de her defasında ilk defa görüyormuş hissi yaratabilir.

Araştırmacı gözüyle gerçekleştirdiğim ilk alan ziyaretim²⁰ sırasında, başlangıç noktası olarak Kapalıçarşı'nın iç çekirdeği olan Cevahir Bedesteni'ni seçmiştim. Sokaklarında dolaşarak kültür nasıl hissedilir sorusunun cevabını ararken, vitrini dini objeler ve ikonalar ile dolu küçük bir dükkân tesadüfi bir şekilde mekânda ilk ziyaret ettiğim dükkân olmuştu. Kapısını açıp dükkânın içine girdiğimde, tek başına tezgâhının arkasında oturan yetmişli yaşlarda olduğunu tahmin ettiğim dükkân sahibi bey ile sessizce selamlaşmıştık. Hiç konuşmadan başlayan ziyaretim, o gün değil ama ancak araştırmamın sonlarında anlam kazanmıştı.

İçeri girip selam verdim. Sessiz bir yanıt aldım. Konuşmak yerine sessizce benimle ilgilenmeye başladı. İkonalara bakarak zaman geçirirken, orada vakit geçirmek istediğimi mi hissetti bilmiyorum ama birden sessizliğini bozdu: "Size zahter ikram edeyim?" dedi. Aksanı, cümlesini soru cümlesi gibi vurgulaması alt metinlerle dolu bir derinliğe sahipti. Çok şaşırmış hatta irkilmiştim. Kabul edip tezgâhının önündeki tabureye yerleştim. Diafondan çay ocağına seslendi "İlyas²¹'a iki zahter". Zahterler gelinceye kadar sohbe başlamıştık. Mardinliydi. Birinci kuşak Süryani bir esnaf. Tahminime göre yetmişli yaşlarının başındaydı. Altmışlı yıllarda İstanbul'a yerleşmişlerdi. Aynı dönemde ailesinin ve akrabalarının çoğu İsveç'e göç etmişlerdi. Zahter geldiğinde daha ilk yudumda adeta bir kara deliğe düşmüş gibi hissettim.

²⁰ Alanda araştırmacı kimliği ile ilk ziyaret 18 Kasım 2017 günü gerçekleştirilmiştir.

²¹ İlyas (Rumuz), 73, Bedesten'de esnaf, 18 Kasım 2017 (Kapalıçarşı İç Bedesten)

Zahteri ilk defa Gaziantep ziyaretim sırasında içmiştim. Aynı yolculuk sırasında Mardin'i de ziyaret etmiştim. Zahterin kokusuyla aniden Mardin'den göçlerin izlerini taşıyan yapılar, bölgenin zaman içindeki değişimi ve dönüşümü, tanıştığım insanlar, kökleri, yaşadıkları göçler ve toprakla kurdukları bağları ile ilgili hislerim belleğimin derinliklerinden hızlıca ve beklenmedik bir şekilde açığa çıkmıştı. Zahter kokusunun hatırlattıkları ile gözyaşlarıma hâkim olamamış, yavaş konuşan, sessiz adamın önünde, gözyaşlarımı tutamamıştım. (F. Ü. H.²² - 18.11.2017 tarihli alan notu)

Seremetakis ortak yemek yemeyi; “duyusal hatıraların, duyguların, hatırlamayı ve hissetmeyi bedenselleştiren cisimlerin ve nesnelerin değiş tokuşu” olarak tarif eder (Seremetakis, 1994, s. 37). İçtiğim zahter ve kokusu aracılığıyla hatıralarım tetiklenmişti. “Hatıralar paylaşılan nesnelere depolanır, aynı şekilde nesnelere de duyusal sosyal bellekte depolanır” (Seremetakis, 1994, s. 28).

Duyuların gözlemlenemez olması nedeniyle, etnografik araştırmanın gözlemlenebilir olgularına odaklanmak önemlidir. Derinlemesine mülakatlarım bu nedenle önemliydi çünkü topladığım verileri gözlemlerim ve görüşmecilerin anlatıları ile yapılandırmayı hedeflemiştim. Doğrudan gözlem ile desteklenen anlatılar sonucunda her iki teknik birbirini destekledi. Doğrudan gözlem, Altuntek'in de ifade ettiği gibi “alan çalışmasının temel stratejisidir” (Altuntek, 2009, s. 189). Nitekim doğrudan gözlem niyetiyle başlayan alan deneyimim, zahter ikramıyla beni de içine dahil eden beklenmedik bir duyusal deneyime, bir hissedişe dönüşmüştü. Bunun gibi deneyimlerin de veriye dönüştürülebilmesi için araştırmamda niteliksel yöntemlerin

²² Araştırmacı Fatma Ümit Hamlacıbaşı; alan notları, resimler gibi kişisel kaynaklarında bundan böyle kısaca F.Ü.H. olarak anılacaktır.

kullanılması gerekiyordu. Böylece konuşma, gözlem, günlükler ve fotoğraflarla araştırmamın alanına ait bütüncül bir resme ulaşma imkânım olduğu gibi alana dair değerler, tutumlar ve davranışları da dengeli bir şekilde değerlendirme şansım oldu.

Araştırmacının daha çok analize odaklanması gerektiğinden bahseden Geurts'a göre araştırmacının önceliği duyuları anlatmak olmalıdır (Geurts, 2002, s. 33). Özellikle duysal etnografi sırasında gözlem ve derinlemesine mülakatlar araştırmamın temel ikilemidir. Bu noktada araştırmacı olarak kendimi konumlandığımda nokta önemliydi. Pink'in bu konudaki çözüm önerisi bu ikilemden birini seçmek yerine ikiliği birlikte kullanan "katılımcı hissetme"²³ yöntemidir (Pink, 2009, s. 65). Bu olgu duysal etnografiyi kaçınılmaz bir şekilde düşünömsel [refleksif] yapar (Pink, 2009, s. 14). Araştırmamda katılımcı hissetmeyi öylesine gerçekleştirmeliydim ki araştırmamı okuyan kişiye Kapalıçarşı'da olma hissini bir deneyim olarak aktarabilmeliydim.

Sosyal bilimlerde bir araştırma yöntemi olarak kullanılmaya başlanan "duysal yürüyüş" 1960'lardan bu yana bu amaçla farklı alanlarda kullanılmıştır (Adams & Askins, 2009). Duysal etnografiler için önerilen katılımcı hissetme deneyimini derinleştirmek için araştırmamda duysal yürüyüşü özellikle tercih ettim. Derinlemesine mülakatta sabit bir yerde ve açık uçlu yarı yapılandırılmış sorularla görüşmeciden elde ettiğim bilgiler ile yürüyüş sırasında ve yürüyüş güzergâhım içindeki duysal deneyimlerin uyarıcı etkisiyle yapılmış dinamik mülakatlarımın sonuçları farklı oldu. Buradaki amaç Orhan Pamuk'un "Hatıraların Masumiyeti"nde ifade ettiği gibi hem "niyet edilmiş" hem de "niyet edilmemiş" şeyleri hatırlamak veya hatırlatmaktır (Pamuk, 2016, s. 66).

²³ Eserde "participant sensing" olarak ifade edilmiştir.

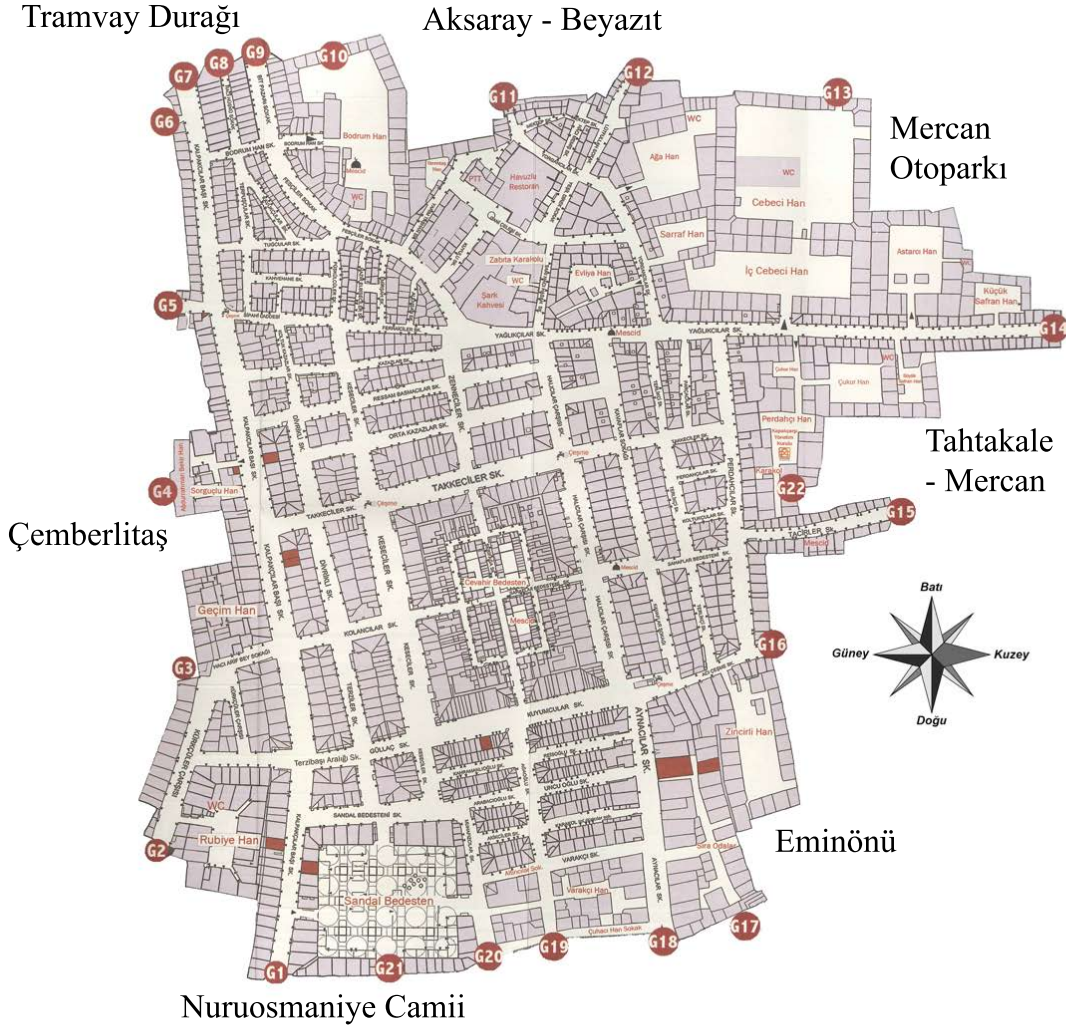
Şehirsel koku alanı üzerine çalıştığı eserinin araştırmaları sırasında Henshaw da koku yürüyüşleri yapmıştır. Bir şehir planlamacı olarak bu yürüyüşlerden elde ettiği verilerden koku haritaları hazırlamıştır (Henshaw, 2014). Porteous'un koku alanı için "koku yürüyüşü" önermesi gibi koku yürüyüşlerini şehirsel mekânlarda kullanan bir başka araştırmacı da Kate McLean'dir (McLean, 2017). Her ikisinin de amacı koku alanını görünür kılmayı denemektedir.

Araştırmamda duyuşal yürüyüşleri tesadüfi seçilmiş, kar topu yöntemi ile ilerleyen ve Kapalıçarşılı olmayan 2-4 kişilik küçük gruplarla gerçekleştirdim. Yapılandırılmış sorularımı yürüyüşlerin akışı içinde yönelttim. Yürüyüşler sırasında hatırlanan deneyimleri, dikkat çeken veya hatırlanan kokuları ve genel olarak o anda neler hissettiklerini sorguladım. Duyuşal yürüyüşler hem katılımcıların hem de benim alanda uzun süreli hatta çoğu zaman sürekli acemilik hissi ile kalmamızı sağladı. Acemilik hisleri ile Kapalıçarşılılar ile yapılan derinlemesine mülakatlardaki uzun süreli ve güçlü Kapalıçarşılı deneyimlerinin birbirini desteklemesi ve tamamlaması sağlandı.

Duyuşal yürüyüşlerin bir başka etkisi de özellikle kokunun alışma eşiği olan yirmi dakika sınırını aktif tutabilmek oldu. Böylece yürüyüşler sırasında sürekli yer değiştirerek hem araştırmacı olarak benim hem de yürüyüşlere katılanların koku ve diğer duyuşal uyarılara da daima açık olmamızı ve koku körlüğü geliştirmememizi sağlamış oldum. On üç kadın, dokuz erkek, toplam yirmi iki kişi ile birlikte - doğrudan gözlem ve derinlemesine mülakatlarım sırasında yaptığım ziyaretler hariç- sadece duyuşal yürüyüşler sırasında Kapalıçarşılı ve çeperlerinde toplam yaklaşık 300 kilometre yürüyüş gerçekleştirdim²⁴.

²⁴ Bkz. Bölüm: 5.2. Duyuşal Yürüyüş Katılımcı Listesi

Harita 3 – Kapalıçarşı Haritası ve Kapıları
(Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018)

G1. Nuruosmaniye Kapısı	G12. Lütfullah Kapısı
G2. Kürkçüler Kapısı	G13. Cebeci Han Kapısı
G3. Merdivenli Kapı	G14. Örucüler Kapısı
G4. Sorguçlu Han	G15. Tacirler Kapısı
G5. Çarşı Kapı	G16. Mercan Kapısı
G6. Yolgeçen Han Kapısı	G17. Sıraodalar Han Kapısı
G7. Beyazıt Kapısı	G18. Mahmutpaşa Kapısı
G8. Hacı Hüsnü Kapısı	G19. Çuhacı Han Kapısı
G9. Feşçiler Kapısı	G20. Kılıçlar Kapısı
G10. Bodrum Han Kapısı	G21. Sandal Bedesten Kapısı
G11. Yorgancılar Kapısı	G22. Perdahçılar Kapısı

1.7.2. Derinlemesine Mülakatlar

Duyusal etnografik yöntemin esası Pink'e göre katılımcı hissetmedir ve derinlemesine mülakatlar araştırmanın çok önemli bir parçasıdır. Mülakatlar, araştırmada derinleşmeyi sağlarken, bu derinleşmenin ana nedeni araştıran ve araştırılan arasında mülakatlar aracılığıyla paylaşılan bir alan oluşturulmasıdır (Pink, 2009, s. 82). Doğrudan gözlem ve derinlemesine mülakat arasındaki sınırları birbirinden ayırmak özellikle duyusal etnografide benim için de kolay olmadı. Kimi zaman derinlemesine mülakat katılımın bir parçası haline dönüşürken kimi zaman da tam tersi -zahter örneğindeki gibi- katılımlı gözlem derinlemesine mülakata dönüşebilmişti.

Ses ve görüntü, araştırılan alan için kalıcı kayıtları yapılabilen veriler durumundayken, koku kontrol edilemez geçici özellikleri nedeniyle, değişken bir veridir. Sergi alanlarında ve kitap sayfalarında koku kullanılsa bile bunun etnografik olarak temsil edilmesi durumu zorlu bir iştir. Bu nedenle özellikle duyusal etnografik araştırmalarda derinlemesine mülakatlar diğer yöntemlerle²⁵ birlikte kullanılması gereken esas yöntemdir (Pink, 2009, s. 94).

Kapalıçarşı'da doğrudan gözlenemeyen kimi verilere ulaşmak için derinlemesine mülakatlar benim için çok önemli oldu. Duyulara, mekana ve mekan pratiklerine ait verilerimin ana kaynağını bu mülakatlar oluşturdu. Analiz yapabilmem için tüm bu değerli verileri kullandım. Kapalıçarşı'ya dair yaşayan

²⁵ Low'un çalışmasında (Low, 2005), deneysel bazı yöntemlerin de denenebileceğini söylenmektedir. Günlük hayatta kokunun rolünün araştırıldığı çalışmada katılımcı gözlemin yanı sıra tesadüflere ve bu esnadaki doğaçlamalara dayanan bir yöntem de uygulanmıştır. Araştırmacı önceden planladığı derinlemesine mülakatların yanı sıra katılımcı gözlem sırasındaki tesadüfü görüşmeler sırasında kendi bedenini amaca yönelik olarak kokulandırmıştır. Katılımcıların öncelikle bu kokular hakkındaki görüşlerini alarak görüşmesini derinleştirmeyi denemiştir. Bu yöntemi "breaching experiment" (sıçrama deneyi) olarak isimlendirmiştir (Pink, 2009, s. 95). "Breaching experiment" Harold Garfinkel'in geliştirdiği bir yöntemdir (Garfinkel, 1967). Bu yöntemde görüşmeye planlı bir şekilde müdahale edilerek görüşmenin doğal akışı ihlal edilmektedir. Böylece görüşmecinin beklenmedik bu müdahale ile şaşırarak daha gerçekçi ifadeler kullanması beklenmektedir

bilgileri öğrenmem bu şekilde gerçekleşti çünkü kişisel olarak deneyimlenen mekânın görünür kılınması ancak kişilerin kendi anlatılarıyla mümkün olabilir.

Bu nedenle de mekân içinde yaratılan mekân anlatılarını mülakatlarım aracılığıyla anlamaya çalıştım. Michel de Certeau, anlatıların, aktarım aracı olarak kullanılan “metaphoria”lar gibi bir rol üstlenebileceğini söyler. Çünkü konuştuğumuz, aktardığımız her bilgi, zihnimizde çeşitli yollardan geçip, bu yollar arasında seçimler yapıp, olayları birbirine bağlar. Tıpkı bir yol boyunca takip ettiğimiz güzergahlar gibi anlatının da kendine ait bir güzergâhı vardır. Her anlatının aslında bir yolculuk anlatısı olduğunu söyleyen De Certeau “anlatıların günlük taktiklere ilişkin olduğunu ve bunların bir parçası olduğunu söyler” (Certeau, 1984, s. 115-116) .

Araştırmam Kapalıçarşı’daki duyuşsal deneyimlere ve bunlara bağılı olarak alanda oluşun diğere soruların cevaplarını bulmaya yönelik bir etnografik araştırma oldu. Alanda bu süreçlerin uzun süreli şahitleri olarak Kapalıçarşı esnafı ile mülakatlar yaptım. Görüşmecileri kartopu yöntemi kullanılarak tespit ettim. Kapalıçarşı’da görüşülecek kişilerde özellikle birkaç nesildir bu işi yapan esnafa ulaşmaya çalıştım. Esnaf ve ustalar genellikle erkek egemen bir grup olmasına rağmen alanda bir kadın araştırmacı olmam sebebiyle kadın görüşmeciler de kendiliğinden oluştu. Kapalıçarşı’da duyuşsal deneyimlere odaklanmak üzere kimse onu deneyimleyen insanlar kadar iyi bir gözlem noktasına sahip olamayacağı için öncelikle kadın veya erkek görüşmeci ayırımı yapmadan mülakatlarıma başladım (Goffman, 2004, s. 29).

Derinlemesine mülakatlarımla her iki grupta da gerçekleştirdim. Bugünün Kapalıçarşı’sında tasarlayan, üreten, satan ve hizmet eden kadınların varlığını da göstermenin araştırmamın duyuşsal yanlarını tamamlamak ve eksiksiz bırakmamak

açısından önemli olduğunu düşünüyorum. On üç erkek, on iki kadın toplam 25 kişi ile toplam 1845 dakika (yaklaşık 31 saat) mülakat gerçekleştirdim²⁶.

²⁶ Bkz. Bölüm: 5.1 Görüşmeci Listesi

1.7.3. Sınırlılıklar Kısıtlılıklar

Kapalıçarşı'nın araştırmamın alanı olmasına 2017 yılının Mart ayında karar verdiğimde pilot çalışmama başladım. İlk işim Kapalıçarşı ve çeperlerinde yürüyüşlere başlamak oldu. Araştırmamın fiziki ve duyuşal sınırlarını çizebilmek için öncelikle mekânı algılamam gerekti. Hanları, sokakları ve kapıları ile labirentimsi bu mekânı anlamak ve çevresiyle fiziki bağlarını çözmek için uzun yürüyüşler gerçekleştirdim. Başlangıçta günlük ortalama on beş kilometreyi bulan yürüyüşlerimin çoğu kaybolarak sonuçlandı. Kendimi bir su damlası olarak düşünüp, su damlası olsam nereye akardım sorusuyla, Haliç kıyılarına veya Eminönü'ne, yönümü ve yolumu bulmak için alıştığım denize ulaşmayı başardım.

Fotoğraf 9 - Kapalı Saatlerde Kapalıçarşı Kapısı (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim

Kurulu, b.t.)

Kendini İstanbullu tarif eden bir araştırmacı olarak, İstanbul ile özdeşleştirilen Kapalıçarşı'da yaşadığım alan deneyimi ve onunla kurduğum yakınlık, araştırmacı acemiliğim ile yüzleşmeme neden oldu. Yakınlaştıkça uzaklaşan, uzaklaştıkça yakınlaşan bu deneyim ancak böylesi duyuşsal bir mekânda gerçekleşebilirdi. Bir araştırmacı olarak her gün hissettiğim –bugün de süren- bu acemilik hali araştırmamın duyuşsal yanı açısından önemli bir motivasyon kaynağı oldu. Çünkü bu his bir yandan da Kapalıçarşılı olma hissidir. Kapalıçarşı'nın duyuşsal yanlarına has, alanla araştırmacı arasında kurulan biricik bir deneyimdir ve temelinde Kapalıçarşı içinde yaşanan sonsuz hareket ihtimalleri ve bu ihtimallerin tarihselliği, eskiliği ve sürekliliği yatar.

Alanda ilk görüşmecimi benimle tanıştıran bir aile yakınım oldu. Bir öğlen saatinde, sokakları bir bulut gibi saran döner ve yağ kokuları içinde ulaştığım dükkanında Süleyman Bey tezgahının arkasında oturuyor, yanında çalışanlar çok uzun, ipekli bir kumaşı katlıyorlardı (25.05.2017 tarihli pilot mülakata ait alan notları F.Ü.H.). Görüşmecilerimin çoğunda ortak bir özellik olarak ortaya çıkan “anlatmayı sevmek” bir Kapalıçarşılı olma özelliği olabilir. Alanda gerçekleştirdiğim ilk mülakatım ve son mülakatım da dahil sonrasında gerçekleştirdiğim diğer ziyaretlerimde de tüm görüşmeler ve kayıt dışı sohbetler karşılıklı benzer bir heyecanla sürdü.

Mülakatlarım derinleşip, yeni mülakatlar eklenip, alanda geçirdiğim zaman ve deneyim biriktikçe, araştırmacı olarak alanda alanla birlikte dönüştüğümü deneyimledim. Gerçekleştirdiğim ilk mülakat ve ilk ziyaret ile sona yaklaştıkça gerçekleştirdiğim mülakatlar ve ziyaretler arasındaki fark hissedilir hale geldi. Duyduklarım ve gördüklerim her zaman ilk kez duyuyormuşum gibi heyecanlandırmaya devam etse de mülakat tekniğim giderek olgunlaşmaya başladı.

Doygunluk hissine ulaşmış olsam da mülakatlarımı sonlandırmam veya son ziyaretimi gerçekleştirmem, sonu gelmeyen bu alanda imkânsız bir hal aldı. Deneyimledikçe, yeniden inşa edilip dönüşmeye devam eden, yakınlaştıkça uzaklaşan, tanıştıkça yabancılaşan bir alan hissi ancak Kapalıçarşı'da mümkün olacak bir deneyim olabilir.

Günlük 100-150 bin ziyaretçi potansiyeli olan bir mekânda mülakat randevularını düzenlemek görüşmecilerin yoğun ticari hayatları nedeniyle sorun olabilirdi. Ancak bu sorunları görüşme saat ve gün kararında, önceliği daima onlara bırakarak aşmaya çalıştım. Araştırma dönemimin ekonomik beklentilerin düşük olduğu bir döneme denk gelmesi de benim açımdan araştırmamı kolaylaştırıcı bir etken oldu. Yoğun çalışmaya alışmış esnafın bu dönemde bana vakit ayırması görece daha kolay oldu. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle geçmiş ve bugünle hesaplaşma içine girdikleri bir dönemde anlatma isteklerinin de tetiklendiğini düşünüyorum.

Kapalıçarşı'nın yerleştiği alan metrekare cinsinden ifade edildiğinde 42 bin metrekare olarak ifade edilir ancak duyusal olarak çatısının altında ölçülemez genişlikte bir alana sahip olduğunu ancak alana girince fark edebildim. Bu alan Belçika'daki pırlanta toptancılarından, İstanbul'un sayfiyesindeki "Kapalıçarşı" isimli küçük bir kuyumcu dükkanına, Güney Amerika'daki kahve üreticilerinden, Almanya'da dansöz kıyafetlerini kullanan dans salonlarına benzeri pek çok deneyim ilişkisini içeren çok geniş duyusal bir çatıdır. Kapalıçarşı ismi her ne kadar "kapalı" olarak içe dönük ve sınırlı bir alanı temsil ediyor gibi görünse de aslında açık bir temsildir. İmparatorluk döneminde kullanılan "Çarşı-i Kebir" ve onun İngilizce karşılığı olan "Grand Bazaar", yani "Büyük Pazar" bu duyusal çatının hak ettiği simgesel karşılıktır.

Alanda geçirdiğim uzun saatler Kapalıçarşı’da kadın olmanın koşullarını deneyimlemek açısından alan deneyimimin önemli bir parçası oldu. Kadınların günlük hijyen ihtiyaçları erkeklerden farklılık gösterir. Kapalıçarşı’da alt yapı olmadığı için işyerlerinde tuvalet ve lavabo bulunmaması, ortak kullanıma açık sadece dört adet tuvalet bulunması ve bu tuvaletlere de kadın bölümünün sonradan eklenmiş ve yetersiz olması, kadın çalışanlar, ziyaretçiler gibi benim için de zor oldu. Belediye’ye ait bir tuvalet ve çarşının Nuruosmaniye kapısının dışında bulunan Nuruosmaniye Cami’ne ait tuvaletler dışında kalan üç tuvaletin kadınların günlük hijyen ihtiyacını karşılama imkânı oldukça sınırlıdır.

Kapalıçarşı’nın genel koşulları ve araştırmamda gözlem için çoğunlukla yürüyüşü kullanmam nedeniyle genel olarak giysi ve ayakkabı tercihlerime dikkat etmek durumunda kaldım. Ayrıca soğuk kış günlerine denk gelen bazı görüşmelerde kepenkli dükkanlarda ısıtma düzeneği olmadığı ve mülakatlar sırasında hareketsiz kaldığım için çok üşüdüm. Bu nedenle soğuk günlerde uzun yürüyüşlere uygun rahat ve sıcak tutan ayakkabılar, kalın ve sade kıyafetler, sıcak günlerde ise eğimli sokaklarda kaymayan, ince tabanlı ayakkabılar ile bol ve hafif giysileri tercih ettim. Güvenli ve hızlı hareket etmemi sağlayan rahat ve sade giysiler genel tercihim oldu.

Kapalıçarşı’nın açık olduğu gün ve saatler kesin şekilde belli olduğu için kapalı olduğu ve boş saatleri de görmek üzere Kat Mülkiyeti Yönetim’inden aldığım izinle açılış saatinden önce giriş yaptım²⁷ çünkü dini bayramlar, 29 Ekim ve pazar günleri dışında 1 Mayıs – 31 Ekim tarihleri arasında her gün saat 8:30 – 19:30, 1 Kasım – 30 Nisan tarihleri arasında 8:30 – 19:00 saatleri arasında açık olduğu saatler dışında çarşı içinde güvenlik ve temizlik görevlileri ile bakım onarım ekipleri dışında kimse kalmıyor. Kapalıçarşı dükkân ve hanları konaklama amaçlı kullanılmıyor.

²⁷ 18 Aralık 2017 tarihli alan ziyareti.

Kapalıçarşı’da Kalpakçılar caddesinde gerçekleşen bir konsere katılarak ortak alanların farklı kullanım şekillerini gözlemledim²⁸. Kapalıçarşı’yı insansız boş saatlerinde görmek alandaki “hareket”in etkilerini ve sonuçlarını anlamam için çok önemli oldu. Boş saatlerinde görme kararımın araştırmamın yönünü değiştirecek kadar etkili olduğunu düşünüyorum. Başlangıçta tarihsel ve kültürel olarak tek bir parça gibi düşündüğüm Kapalıçarşı’nın şehrin sokakları üzerine ve içine zaman içinde yerleşmiş bir mekân olduğunu ancak böylece hissedebildim.

Fotoğraf 10 - Kalpakçılar (Protokol) Caddesinde Konser Düzeni

Fotoğraf 11 - Konser Sırasında Mekân Sınırlama (22.10.2017 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı’yı kapalı ve açık saatlerinde ziyaret etmek, Mısır Çarşısı ile karşılaştırılırken unutulmuş temel farkını da anlamamı sağladı. Mısır Çarşısı başlı başına bir çarşı olarak inşa edilmişken, Kapalıçarşı şehrin sokaklarına inşa edilmiş Cevahir ve Sandal Bedestenlerinin çekim gücüyle, sokakların ticari hayatla işgali ve zamanla üzerinin kapanması ve kapıların eklenmesiyle oluşmuştur. Bu olgu

²⁸ 22 Ekim 2017 tarihinde Tuluyhan Uğurlu’nun konseri.

Kapalıçarşı'nın fiziki ve duyuşal sınırlarını anlama güçlüğüne sebep olduğu gibi idari ve yönetim güçlüklerini fark edememeyi de beraberinde getirir.

Fotoğraf 12 ve 13 - Ziyarete Kapalı Saatlerinde Kapalıçarşı (18.12.2017 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı bugün idari olarak sokak ve kapı numaraları ile sıradan bir ev veya dükkândan farksızdır ve İstanbul Valiliği ve Fatih Belediyesi'ne bağlıdır. Tarihi bir alan olma özelliğiyle koruma amaçlı olarak kapıları belli bir saatte açılıp belli bir saatte kapanmaktadır. Farklı mülkiyet durumları nedeniyle ortak alan kullanımına ait sorunların çözümü ve ortak kararlar için dayanışma ruhu ve ortak bir inisiyatif ile 1952 yılında Kapalıçarşı Esnafları Koruma Derneği kurulmuştur. 2016 yılı Ocak ayına gelindiğinde, Kapalıçarşı'nın çatı, altyapı, beden onarım süreçlerinde idari ve resmi birimlerle arasında iletişimi kolaylaştırmak amacıyla 5366²⁹ sayılı yasa ile Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu ve buna ait işletme projesi oluşturulmuştur. Araştırmama başlama aşamasında kurulmuş olan Yönetim

²⁹ Kapalıçarşı Yenileme alanı 5366 sayılı "Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun" kapsamın alınmıştır. 26/11/2007 tarih, 12897 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile onaylanarak 25/12/2007 tarih, 26737 sayılı Resmi gazetede yayınlanarak yenileme alanı ilan edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

Kurulundan 18 Kasım 2017 tarihinde iznimi alarak araştırmama başlamıştım. İdari belirsizlikler çözümlünceye kadar tanıştığım Kapalıçarşı Esnafı, Kapalıçarşı Esnafı Koruma Derneği Başkan ve Üyeleri ile Kat Mülkiyeti Yönetim Kurulu Üyeleri ve görevlileri baştan sona çözümlü odaklı ve araştırmamı destekleyici oldular.

1.8. Araştırmacı Kimliğim: Ümit Abla

Kapalıçarşı'da alan çalışmamı planlamaya başladığımda öncelikle pilot çalışmam için alan ziyaretlerime ve yürüyüşlerime başladım. Önceleri sadece alışveriş için gittiğim veya yürüyüş güzergahımda geçit olarak kullandığım mekana bir “araştırma alanı” olarak bakmaya başlamak başlangıçta oldukça mesafeliydi. Kendimi konumlandığı yerin benim için anlam kazanması pilot çalışmam bitip, alanda mülakatlarım başlayıp, birkaç mülakat gerçekleştirdikten sonra yani alan ziyaretlerimde 3-4 ay geçirdikten sonra başladı. Kapalıçarşı sokaklarında ve hanlarında gözlem için yaptığım yürüyüşlerden birinde (17.11.2017 tarihli alan ziyaretim), birkaç ay önce mülakat için gittiğim bir lokumcu dükkanının önünde, içeride olacağını düşündüğüm görüşmecimle selamlaşmak için duraklamıştım. Dükkanı boştu. Yan dükkanın önünde birisinin bana baktığını gördüm ve göz göze geldik, boş dükkanı emanet alan komşusuydu. Beni tanıdığını anladım. Onu ilk defa gördüğümü düşündüm sırada bana doğru seslenerek “Kamil yok Ümit abla” dedi.

Sokakta akan kalabalığın içinde daima diğer Kapalıçarşı ziyaretçilerinin arasına karışarak görünmez olduğumu düşündüğüm an, böylesi kalabalık ve hareketli bir alanda bile yeterli zaman geçirince görünür olmanın mümkün olduğunu, alanın sadece görüşmecilerimle sınırlı olmadığını, alanda varoluşumun alanı etkilemeye başladığını böylece fark ettim. Bu durum alandaki araştırmacı kimliğimle ilk yüzleşmem oldu. Alana ve araştırmama karşı sorumluluğum o andan itibaren farklılaştı.

Kapalıçarşı'ya ilk bakışta, tezgahın arkasında daha çok erkek, önünde ise kadın bulunduğu görülür. Kapalıçarşı'da üretilen ve satılan ürünlerin özellikle de mücevherlerin kadına hitap ediyor olması bunun başlıca sebebidir. Buna karşın Kapalıçarşı ve kadın, ilk bakışta bir araya getirilen olgular değildir. “Kadınsız”

Kapalıçarşı ön yargısı hem dışardan hem de içerden bakan için pek farklı değildir. Bu nedenle Kapalıçarşı’da her şeyden önce bir kadın araştırmacı olarak bulunmam, bu araştırma için önemli bir unsur olarak görülmelidir. Araştırmamın başlangıcında, “müşteri” gibi cinsiyetsiz sıfatlar ile başlayan araştırmacı kimliğim giderek doktora ve bazen hocaya dönüştü ve nihayet alanla kurduğum ilişkilerin sonucunda zamanla, diğer Kapalıçarşılı kadınlara söylendiği gibi ben de Ümit abla oldum.

Başlangıçta benim için kullanılan hitap şekilleri daha çok cinsiyetsiz kavramlarken giderek kullanılmaya başlayan “abla” kız kardeş ifadesi olarak dışı bir temsildir. Ancak kullanımı bağlamında dışı değil yine cinsiyetsiz bir kategoridir. Bizden olan, akraba, kardeş ve yine cinsiyet içermeyen tarafsız ve güvenli bir anlam içerir ki bu da aslında temelde yatan erkek kardeşliğinin kurduğu güven ilişkisine temsili bir katılım şekli olarak yorumlanmalıdır.

Kapalıçarşılı kadının varlığının ilk bakışta görünmez oluşuna rağmen ilk kadın görüşmeciden itibaren kadın görüşmeciler arasında kar topu yöntemi çok hızlı ilerledi. Erkek görüşmecilerim arasında usta veya ağabey gibi daha çok hiyerarşik temsillere göre ilerleyen kar topu yöntemi, kadınlar arasında neredeyse sadece “kadın” olma haline dayanan yalın bir cinsiyetçilik ile ilerledi. Bu durum kadınların kendi aralarında büyük farklılıklar göstermeden, mevcut erkek hiyerarşisine paralel bir yapı oluşturduklarının da bir göstergesi oldu. Kapalıçarşı’da bir kadın araştırmacı olmam, kadın görüşmecilere ulaşmam için kolaylaştırıcı bir etken oldu ancak erkek görüşmeciler de en az kadın görüşmeciler kadar kolaylaştırıcı davrandılar. Hem mülakat sırasında hem de sonrasında görüşmeci önerme konusunda son derece destekleyici yaklaştılar.

Araştırma sürecimde Kapalıçarşı ile hem bir mekan hem de deneyim alanı olarak geçirdiğim zaman ve kurduğum ilişki, Kapalıçarşı’yı ve onun dışındaki hayatı

anlama ve anlamlandırma süreçlerimde de etkili oldu. Bu durumu bir dönüşüm olarak ifade etmem de mümkün olabilir. Araştırmam sırasında içinde kaybolduğum ve anlamakta zorlandığım kavramları ve hisleri anlamak ve sınıflandırmak için kaynakçamda yer alan eserlerden faydalandım. İtiraf etmem gerekir ki bir kitaplığın rafları gibi durağan ve sıkıcı görünen sadece etiketlerden oluşan tüm bu eserlerde araştırmama yönelik sorularımın cevaplarını buldukça ve bu eserleri ve onları hazırlayanları bağlamında tanıdıkça kitaplarla ilişkim değişti. Eserleri hazırlayanların hikayeleri ve yaşam deneyimleri de benim için başka bir hissediş alanına dönüştü. Kapalıçarşı ve araştırmam nedeniyle hayatıma ilk kez giren her şey ve herkes, hislerimdeki değişimle ve yeni şeylere karşı hissettiğim acemilikle baş etme cesareti verdikleri için mutluyum.

Bir araştırmacı olarak günlük kişisel deneyimlerim sırasında ve alan dışında gittiğim her yere alan deneyimimi beraberimde taşımaya başladım. Bu yeni deneyim alanı Kapalıçarşı'nın duyuşal kapsama alanının bir sonucu oldu. Kapalıçarşı'ya dair biriktirilen duyuşal deneyim ve buna bağlı oluşturulan duyuşal haritaları ancak bir araştırmacı olarak anneannemin dolabında saklandığım o küçük çocuğın hayal dünyası ile karşılaştırabilirim. Bu dünya Kapalıçarşılı çocukların çocukluk mitlerindeki hayallerle ve heyecanlarla da benzerlikler gösterdiği için Kapalıçarşı'da bir araştırmacı olma halimi beni daima "şimdiki zamana" bağlayacak hiç bitmeyecek bir çocukluk dönemi olarak tarif edebilirim.

2. ANALİZ VE BULGULAR

2.1. Çarşı'nın O Havası: Araştırma Döneminde Kapalıçarşı

Kapalıçarşı'yı kültürel olarak algılamak için soyut kültürel örüntüler kadar coğrafi yerleşimini, fiziki katmanlarını ve bunlar arasındaki geçişleri bir bütün olarak görmek gerekir. Kapalıçarşı'nın dünya coğrafyası genelinde ve İstanbul özelinde konumlandığı yer ve çevresiyle kurduğu ilişki, kültürel ve ticari bağlar ile bunların tarihsel gelişimi *1.3. İstanbul'da Kapalı Bir Tarihi Çarşı: Kapalıçarşı* bölümünde açıklanmıştır. Bölgenin ve ait olduğu coğrafyanın ve sonrasında çarşı olgusunun tarihsel süreçleri kadar bugününü anlamak duyuşsal verileri doğru değerlendirmek açısından önem taşır. Bu nedenle Kapalıçarşı'yı ve onu çevreleyen katmanlarını bu araştırma dönemine ait bugünde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Fotoğraf 14 - Çarşı Kapı - 5 Numaralı Giriş Kapısı (20.11.2017 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı, kapılarıyla sınırlı fiziki kısmı içinde, günümüzde sadece yaya trafiğine açıktır. Araç trafiğine kısmen kapalı veya yaya trafiğine daha uygun çevresel katmanları ve mevcut kültürel evreni anlamlandırmak için en uygun yol bölgeye yaya olarak giriş yapmaktır. Kapalıçarşı'yı ve onun ayrılmaz bir parçası olan çevresel katmanlarını anlamaya çalışırken yaya olmak, hareketli bir mekânı onun hareketleri içinde hareket ederek izlemek araştırmanın sorunsalı olan duyuşal deneyime ait verileri derlemeyi ve bölgeye insani bir perspektifle bakmayı kolaylaştırıcı etkisi olmuştur.

Kapalıçarşı, günümüzde zengin bir ulaşım çeşitliliğine sahip şehrin eski merkezindedir. İstanbul'un bir büyükşehir olarak sahip olduğu her türlü toplu ulaşım aracı makul bir yürüyüşle bağlanarak Kapalıçarşı'ya da ulaşmaktadır. Bir başka deyişle Kapalıçarşı birbirinden farklı ve birbirini tamamlayan ulaşım araçlarından oluşan bir ağın ortasında yer almaktadır. Toplu taşıma dışında her yönden araba yolları ile ulaşmak da mümkün olabilmektedir. Bunun yanı sıra Eminönü ve Sirkeci yönünden yani kuzeyden ulaşmak için tren, tramvay ve metro gibi raylı sistemler bulunmaktadır. Eminönü'nde deniz ulaşımını sağlayan yolcu gemisi, arabalı vapur, deniz motorları ve Galata Köprüsü ile karayolu ile bağlanan uluslararası bir liman olan Karaköy limanına gelen uluslararası yolcu gemileri bulunmaktadır. Aynı şekilde Sirkeci Tren Garı³⁰ da hem banliyö hem de Avrupa trenlerinin ulaştığı bir istasyondur.

Raylı sistem ve deniz yolu dışında Kapalıçarşı'nın havayolu ile de bağlantı kurması mümkündür. Uluslararası özellikli Atatürk Havalimanı raylı sistem marifetiyle Kapalıçarşı'ya bağlıdır. Bir başka havayolu da Haliç'e iniş yapan deniz

³⁰Karaköy limanı, Galata Port projesi nedeniyle 2017 başından beri, Sirkeci Garı, demiryollarında süren bakım onarım işleri nedeniyle 2013 yılından beri kapalı durumdadır. Sirkeci Marmaray'ın Sirkeci istasyonunun giriş çıkış kapısı olarak görevini sürdürmektedir.

uçadır ki bu uçak da mevsimine göre hem Güney Marmara'yı hem de Ege kıyılarındaki turistik özellikli bazı sahil kasabalarını birbirine bağlamaktadır. Kapalıçarşı'ya Güneyden ulaşmak için tren, tramvay, metro gibi toplu taşıma araçlarının yanı sıra, Güney Marmara'yı deniz yoluyla İstanbul'a bağlayan Yenikapı Limanı bulunmaktadır. Kapalıçarşı'nın Doğu-Batı aksı kısmen araba trafiğine uygunsuz da günümüzde trafiğe kapatılmış sokaklarla, Nuruosmaniye örneğinde olduğu gibi, yaya trafiğine daha uygundur. Kapalıçarşı gerçekte üzeri kapatılmış sokaklardan oluşmuş olsa da günümüzde sadece yaya trafiğine açıktır. Motorlu araç girişi özel durumlar dışında yasaktır. Kapalıçarşı'nın yirmi iki kapısı arasında en yoğun kullanılan giriş kapıları Nuruosmaniye, Beyazıt ve Mahmutpaşa kapılarıdır. Araç trafiğinin daha yoğun olduğu Eminönü ve Beyazıt gibi dış çeperlerden Kapalıçarşı'nın kapılarına doğru araç trafiği etkisini kaybetmeye başlar.

Fotoğraf 15 - Mercan Yokuşunda Öğle Saati (16.01.2019 F.Ü.H.)

Sokak sokak geçilen fiziki katmanlar bölgenin kültürel ve ekonomik canlılığının ve çeşitliliğinin izlerini taşır. Kapalıçarşı'yı kuzey yönünden saran çeperin en dış katmanında Sirkeci ve Eminönü semtleri yer alır. Bu semtlerin dış çeperi de fiziki olarak deniz ile sınırlıdır. Doğal bir lagün olan Haliç, İstanbul Boğazı'nın girişi ve Marmara Denizi'ne çıkışım kesişim noktası olan Sirkeci ve Eminönü, karşı kıyıda Karaköy limanı ile birlikte hareketli bir deniz trafiğine sahiptir. Bu limanlarda sürekli hareket halinde, İstanbul'un kendi ulaşım ihtiyaçlarına cevap veren ve bu nedenle farklı semtlerine yolcu taşıyan farklı tipte deniz araçları, bölgedeki yaya trafiğinin ihtiyaçlarına yönelik yine denizde ama kıyıya bağlı olarak sabit duran balık ekmek tekneleri bulunur.

Fotoğraf 16 - Eminönü Meydanı (26.10.2018 F..H.)

Bölgede günün ve mevsimin izlerini taşıyan bir hareketlilik söz konusudur. Sabah mesai saati ile başlayan insan kalabalığı, bölgede çalışanlar dışında alışveriş için gelen yerli ve yabancı turistlerin ziyaretleri ile zenginleşir. Bölge ticari ve turistik bir alan olduğu için yaya trafiği akşam saatlerinde ve pazar günleri diğer günlere oranla azalır. Eminönü, iskelelerden gelen yayaları Mısır Çarşısı yönüne aktarmak üzere yapılmış alt geçitler bulunur. Kapalıçarşı'nın kuzey yönündeki bu en dış çeperinden yaya olarak adım atar atmaz deniz seviyesinin altında kalan bu yaya geçitleri ve bu geçitlerde ucuz ve mevsimlik ürünler satanlar, bölgede “yer sahibi” olmanın ticari hayatın bir parçası olmak için ne kadar önemli olduğunun ilk göstergesidir. Bu bölgede deniz seviyesinin altı dahi ticari bir değerdir.

Şuandaki fiziki sınırları zaten herkesin bildiği. Bir de duygusal sınırları var. Burası Mercan'ı, Sultanhamam'ı, Mahmutpaşa'yı, Nuruosmaniye'yi, Beyazıt'ı içine alan bir mntıkadır. Zaten 1894 depreminden sonra yapılan tadilatta çarşının yaklaşık dörtte biri çarşının dışında kalmıştır. O zamanki teknik imkanlardan dolayı. Bu içinde bulunduğumuz mekân mesela. Bizim kapıdan başlayarak bir numara diye geçer ama eski tapu kayıtlarında 27, 29 dur. Caminin ordan başlıyor çarşı. Eee şey, şimdi Çadırcılar caddesi çarşının eski parçası. Arkamızdaki Tığcılar sokak. Eee Paçavracı Han diye bildiğimiz, Yağcı Han diye bildiğimiz yerler. Şu anda atıl olan birkaç daha yer var. Rubi Han vardı mesela. Cebeci Hanın yanında, Rubi Han demişim Sarraf Han. Orası harabe halindeydi şimdi bir onarım gördü galiba kullanılır vaziyete geldi. Yani Kapalıçarşı'nın sınırları nerdeyse eski Eminönü ilçesinin dörtte biri kadar. (Süleyman, 62, Tekstilci, 20.03.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 17 - Eminönü'nde Yaya Alt Geçitleri (02.10.2017 F.Ü.H.)

Mısır Çarşısı, Mercan, Tahtakale, Mahmutpaşa'dan batıya Unkapanı'na doğru ve doğuya Sirkeci ve Nuruosmaniye'ye yayılan bölgeye serpilmiş çoğu tarihi özellikli veya yenilenmiş ticari hanlar bulunur. Kapalıçarşı'ya fiziki olarak yaklaştıkça mal ve insan hareketliliğinde bir uzmanlaşma da dikkat çekmeye başlar. Çeperin dışında daha çok gündelik ziyaretçilere yönelik, mevsimsel al-sat ürünler, Kapalıçarşı'ya yaklaştıkça emek yoğun üretime yönelik, yarı mamullere ve hammaddelere dönüşmeye başlar. Örneğin bir kısım hanlar sadece düğme üzerine uzmanlaşmışken, bir kısmı da sadece iplik, kumaş, fermuar veya benzeri aksesuarlar üzerinde uzmanlaşmıştır. Bir kısmı kap kacak ve mutfak eşyası üzerine uzmanlaşmışken bir kısmı da elektronik eşya veya kırtasiye ve hobi malzemeleri üzerine uzmanlaşmıştır. Kapalıçarşı'nın kendi sınırlarına yaklaştıkça merkeze en yakın çeperde veya sadece Kapalıçarşı'dan geçilen hanlarda ise artık doğrudan tüketicisine yönelik, yani satışa hazır bitmiş, terlik, gömlek, eşarp ve benzeri çok çeşitli ürünleri üreten atölyeler görülür.

Tahtakale ve Mercan'ı da içine alan kuzey bölgesi daha çok günlük kullanıma uygun ürünlerde yoğunlaşmıştır. Giyim kuşam kadar gıda da bunun bir parçasıdır. Gıda ürünleri konusunda uzmanlaşmış hanların Mısır Çarşısı dahil çeperin en kuzeyinde limana yakın yer aldığı görülebilmektedir. Benzer bir şekilde günlük ziyaretçilere yeme içme hizmeti veren, küçük lokantalar, köfteciler ve kahveciler de bu bölgede yoğunlaşmıştır ki burası aslında kuzey yönünde Kapalıçarşı'ya en uzak bölgedir. Kapalıçarşı ziyaretlerinde Beyazıt veya Çarşı kapıdan girilip Mahmutpaşa kapısından çıkılarak ulaşılan rota üzerinde son noktadır. Bu durum Kapalıçarşı'nın güneyi için biraz daha farklıdır. Günlük yeme içme faaliyetlerine yönelik irili ufaklı işletmeler güneyde çeperin en içinde, Kapalıçarşı'nın kapılarına yakın konumdadır. Burası da Mısır Çarşısı ve Mahmutpaşa'dan girilip Beyazıt veya Çarşı kapıdan çıkılan rota üzerindedir.

Fotoğraf 18 - Mısır Çarşısı (09.02.2018 F.Ü.H.)

Hoşuma gidiyor dükkanlara bakmak. Çünkü ambians var. O ambians hoşuma gidiyor. Birkaç caddesi var. O renkli lambalar olan bir yer var. Arada daracık bir yol var. Ana caddeden sapan bir yol var. Şeyleri asmış öyle renkli lambaları orası böyle. Çok İran gibi, Hindistan gibi düşün. Kendini bir an Hindistan’da filan gibi hissettiren bir yer o sokak. O sokak kendimi çok iyi hissettiriyor. Orda bir de dar dar birleşiyor ya o birkaç sokak. O havayı hissetmek için. Eski günleri mesela düşünsene hippiler geliyor aklıma. 70’li yıllarda Sultanahmet’te hippiler vardı. O dönemin gelenleri, zengin turist de geliyordu. O zamanlar turist kaynıyordu. Şimdiki gibi değil. Şimdi de turist var ama şimdi gelen turistin gelir düzeyi geçmişe göre çok daha düşük gelirli turist geliyor. Eskiden oraya batılılar da gelirdi. O batılılarla düşün, doğuyla batının karışımı olurdu orada, o da bir ambians yaratıyor. Şimdi zaten doğu bir de doğu geliyor, o şeyi göremiyorsun, o hani doğu batı karışımını göremiyorsun. O da mesela benim çok hoşuma gidiyordu. Bir sürü mesela sarı kafa gelirdi. Şey turist. Orda bir batı sentezi, bir de doğu sentezi. O ikisi karışırdı. Şimdi mesela o havasını kaybetmiş. O biraz tabi bana göre şey negatif etki yaratmış Kapalıçarşı’da. Ama gene de İstanbul’da gezilecek mekanlardan bir tanesi. Ben severim yani Sultanahmet, Cağaloğlu.” (Altuğ, 56, Kaptan – 13.06.2017 Tarihli Duyusal Yürüyüş)

Kapalıçarşı’yı güney yönünden saran çeper yine en dışta Marmara Denizi’ne açılan Kumkapı ve Yenikapı limanları bulunur. Bu limanlardan Kumkapı daha çok bir balıkçı limanıdır. Antik bir liman olduğu anlaşılan Yenikapı limanı, bugün de Güney Marmara’daki limanlarla bağlantılı yolcu ve araç taşımacılığıyla işlevini neredeyse eskisi gibi sürdürmektedir. Çeperden içeri yaklaştıkça Topkapı Sarayı dahil

şehrin farklı tarihsel dönemlerine ait koruma altındaki tarihi eserlerle karşılaşılır. Güney yönünden yavaş yavaş geçilerek Beyazıt kapısına doğru ulaşılır. Beyazıt kapısına yakın İstanbul Üniversitesi bir eğitim kampüsüyle yer alır. Yine Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Sahaflar Çarşısı da Beyazıt kapısının komşularıdır. Başta Beyazıt Cami, Süleymaniye Cami, Nuruosmaniye kapısına yakın Nuruosmaniye Camileri olmak üzere tüm diğer camileri de bu kültürel evrenin önemli unsurları arasındadır.

Fotoğraf 19 ve 20 - Mercan ve Tahtakale’de Ürün Çeşitliliği (30.05.2017 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı ve onu fiziki olarak çevreleyen katmanlara, sokaklara, duvarlara ve çatılara anlam katan hareketlerin aktörleri, aktörlerin oraya ve oradan taşıdıkları her türlü deneyim, bu bölgenin mekansal ve duyusal anlamını oluşturmaktadır. Kapalıçarşı’nın yirmi iki kapısından her birinin günümüze kadar değişerek gelen eşikleri ve kapıları ve özellikle Çuhacı Han ve Zincirli Han’ın girişinde zamanın aşındırdığı eşik ve basamaklar, insanın mekanla kurduğu ilişkinin sonuçlarının Kapalıçarşı’daki göstergeleridir. Sokaklar, duvarlar ve çatılar arasındaki boşlukta gezinen insanların dokusu mevsimlere, haftanın günlerine ve günün saatlerine göre

değişim gösterir. Kapalıçarşı'ya bağlı dükkanlarda çalışan esnaf, atölyelerde çalışan ustalar ve çıraklar, çay ve kahve dağıtan kahveciler, sırtlıkla mal taşıyan hamallar, kucaklarındaki tepsilerde esnafa yemek dağıtan tepsiciler, askıda çay kahve taşıyan kahveciler, han kapılarının önünde satış yapan seyyarlar ile ziyaretçi ve yolcu trafiği zengin bir kültürel örüntüdür³¹.

Kuyumcular caddesi var bir de burası var. Burası dediğim gibi hem Nuruosmaniye'den hem Beyazıt'tan direk iniş hattı olduğu için ana cadde burası oluyor (Kalpakçılar Caddesi). Diğerleri tali caddeler oluyor. Bütün iş yerinin bulunduğu nokta önemli, işyerinin nevi, ne iş yaptığı önemli, kişi önemli. Arka sokaklarda çok yoğun müşterisi olan insanlar var. Ama tabii ana cadde sizi bir sıfır öne geçiriyor. Burda düzgün sergileme yaparsanız daha çok iş yapıyorsunuz. O kesin. (Gabriel, 56, Kuyumcu, 05.04.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 21 - Çuhacı Han ve Mahmutpaşa Kapısı (19.12.2017 F.Ü.H.)

³¹ Tablo 2'de 2017 ve 2018 yıllarına ait Ziyaretçi Rakamları gösterilmiştir. Bu rakamlar için kaynak olarak Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu'nun verileri kullanılmıştır. Kapalıçarşı'nın 22 kapısındaki sayaçlar ile ziyaretçi sayısı takip edilmektedir.

Kapalıçarşı ve çevresi başlangıçta kendinden olmayana kendisini yabancı hissettiren bir mekân olarak görülebilir. Abu-Lughod mekân düzenlemesinin tam anlamıyla toplumsal ilişkileri yansıttığını ifade eder (Abu-Lughod, 2004, s. 17). Kapalıçarşı ve çevresindeki katmanlarda göze çarpan farklı mekân düzenlemeleri doğrudan toplumsal ilişkilerin çeşitliliğine işaret etmektedir. Bu akışkan ilişkiler içinde tutunacak sabit bir yapı bulmak, aidiyet hissetmek, güven tesis etmek ve yabancılıktan kurtulmak için yaşanan mekânda geçirilen zamanın önemi artıyor.

Fotoğraf 22 - Ben Çöp Kutusu Değilim ve Çuhacı Han (16.03.2017 F.Ü.H.)

Fotoğraf 23 - Nuruosmaniye Camii'nin Gölgesinde Çuhacı Han (16.03.2017 F.Ü.H.)

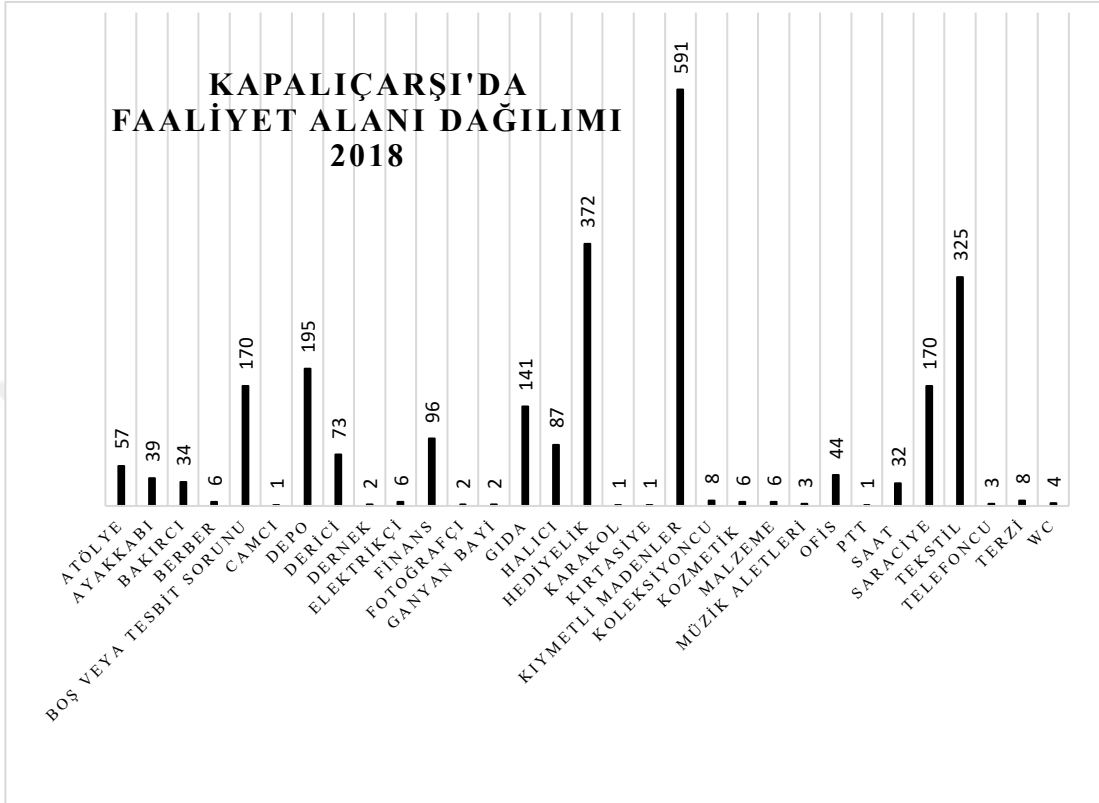
Üst katta tam tur yürüyüp merdivenlerden aşağı indim. Dükkanın kapısı hala kapalı. Bir tur daha attım. Hanın bodrum katları dikkatimi çekti. Bu dükkanlarda tamirat ve cila işi tabelaları göze çarpıyor. Daha sonra kuyum üretiminin zorunlu olarak Kuyumcukent'e taşındığını öğrendim. Çünkü kullandıkları asitleri doğrudan mevcut eski kanalizasyona döküyorlarmış. Hatta çoğu dükkanın önünde önündeki yağmur oluklarına döküyormuş. Çünkü

dükkanlarda su gideri ve tuvalet yok. Birkaç dükkanın üzerinde satılık levhası asılmış. Bir dükkân kapısının önünde ise güzel bir saksı ve içinde çiçekler konmuş ama kenarına bir de tabela saplanmış: burası çöplük değildir. (F.Ü.H. 16.03.2017 tarihli alan notu-Çuhacı Han)

Doğu ile Batı eksenindeki konumuyla Kapalıçarşı zengin bir maddi hayat ve buna bağlı mekansal üretim modellerine ev sahipliği yapmaktadır. Buna karşın sadece üretimde kullanılan maddi dünyaya ait hareketler değil bu maddi dünyayı yaşatan insan hareketleri de bu yapının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Mekânın farklı biçimde örgütlenmesi veya mekânı örgütleyecek olan maddi hayatın farklı biçimlerde görünür hale gelmesi sonucu, bu maddi hayatları ortaya çıkaran üretim ilişkileri de farklı koşullarda ortaya çıkmıştır (Lefebvre, 2014, s. 8). Kapalıçarşı tarihi süreçte, göç etkisi yaratan, deprem ve yangın gibi nedenlere bağlı zorunlu yapısal değişimlerin yanında her dönem ve özellikle yakın tarihimizde, yani 60'lı ve 70'li yıllardaki kırdan kente göç ile sanayileşmeye bağlı şehir hayatındaki metalaşmanın izlerini de taşımaktadır.

Kapalıçarşı'da üretim değerine yönelik kurulmuş ilişkiler, üretimin giderek sanayileşmesi ile yaşanan mekânın mübadele değerini arttırmış, başlarda Ahilik geleneğine bağlı daha sonra da ailevi yönetim olarak görünen çarşı örgütlenmesini toplumsallıktan uzaklaştırmaya başlamıştır. Buna aile bağlarındaki kopuş kadar komşuluk ilişkilerindeki kopuş da katılmıştır. Sanayileşme ile mekânın kullanım değerinde metalaşmaya yönelik bir sapma başlamıştır çünkü "toplumsal mekân üretim tarzıyla birlikte değişir" (Lefebvre, 2014, s. 25). Bu olgu Kapalıçarşı'nın faaliyet alanlarındaki değişimle görünür olmuştur.

Tablo 1 - *Kapalıçarşı Faaliyet Alanı Dağılımı 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018)*³²

Çarşının kendine, şahsına münhasır bir havası vardır. Ticareti var. Bunun kaybolması acıdır. Piyasa şartlarına, turizme, Türkiye politik konjektürüne bağlıyorlar. Tamam doğru, onların da etkisi var ama dış turizm için. Yani ben olsam oturur bi düşünürüm, nasıl oluyo avemelerde insanlardan geçilmiyor da Kapalıçarşı'ya insan gelmiyor. Sonra soruyorum ben. Arkadaşım ne alacak? Ben geliyorum. Yerli bir vatandaşım ve hatta burayı seven ve burdan alışveriş yapmak isteyen bir insanın. Ne alacam? Sektörler gitti... Yorgancısı vardı, ayakkabıcısı vardı, süngercisi vardı, yataçısı vardı, yatak örtüsü vardı,

³² Faaliyet alanlarının ayrıntılı dökümü için bkz. Bölüm 5.5. Kapalıçarşı Faaliyet Alanları

çeyizlik bütün malzeme vardı, düşününki işte bu mercan tarafı, uzun çarşı vesaire orlarda küçük esnaflar vardı. Çeyiz alışverişine insanlar gruplar halinde gelir, Mahmutpaşa'dan girdikten sonra altın alışverişleri yapılır falan. Mobilya satılırdı. Ben demiyorum şimdi küçücük dükkanlarda, o zaman bile çok eleştirmişimdir mobilyanın ne işi var burda diye. Ama ya burda hiç değilse eliş satılmalı. Eliš yok. (Bekir, 46, Kahveci, 03.03.2018 tarihli görüşme)

Mücevher ve kıymetli madenler eskisi gibi en büyük faaliyet alanı olsa da yorgancı, mobilyacı ve gelinlikçi gibi faaliyet alanları yerine ikinci sırada son yıllarda hediyelik eşya olması değişimin görünen yanısıdır.

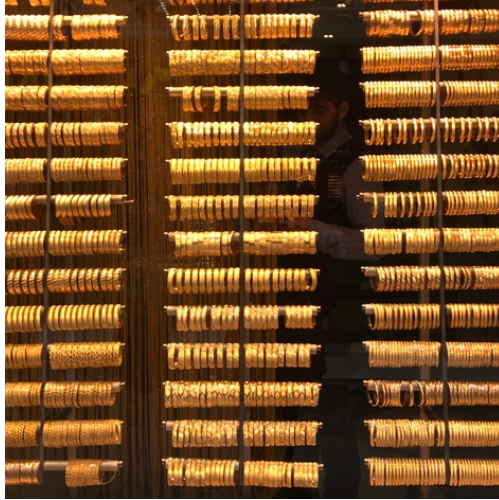
Her şey var. Yani eskiden konfeksiyon da vardı. Mobilya imalatı vardı. İstanbul'un mobilyacıları gelir burdan mobilya alır giderdi. O eski kontrplaktan yapılmış gardıroplardı, karyolalardı. Yani burda eee Kapalıçarşı'da otomatik dışında herşey vardı. Haaa, işte kaybolan meslekler oldu. Gelinlikçi kalmadı çarşının içinde. Mobilyacı kalmadı. Perdah dediğimiz deri işlemlerinin felan yapıldığı zaten bir sokağa onun adını vermişler perdahçılar sokağı... Şimdi bunun bir tersini sormak lazım. Kapalıçarşı'ya niye insanlar eskisi kadar gelmiyor? Gelen turist geliyor. Gelirse gelecek. Fakat orda da sıkıntı var. Turistlerin özellikle bu kurvaziyerlerdeki turistlerle ilgili sıkıntı şu çarşı için şirketlerin acentaların ayırdığı zaman çok kısıtlı. 1-2 saat arası zaman veriyorlar. Yani münferit gelen turist geliyor. Her ne kadar avemelerde uzak semtlerde bir sürü kuyumcu açılabilir hala kuyumun merkezi burası. Döviz piyasası burdan

dönüyor. Şimdi değil ama geçtiğimiz 5-6 yıl öncesine kadar bankaların çoğu dövizini burdan temin ederdi. Ayaklı borsa dediğimiz yer. Varakçı hanın ordaki. Eee, bi de her ne kadar azalsak da bizim gibi dükkanlara gelen yerli müşterimiz var. (Süleyman, 62, Tekstilci, 20.03.2018 tarihli görüşme)

Yerel ile yerel olmayan ve onların mekanla kurdukları ilişki, çevreyi algılama biçimleri ve bunun kültürel yönleri önemli bir analiz başlığıdır. Nitekim, kültür ve davranış arasındaki ilişkiye Geertz de dikkat çeker (Geertz, 1973). Kültürü, gelenek ve alışkanlıklara dayalı güçlü davranış kalıpları olarak anlatırken, davranışı bunu planlayarak, kurallar ve tarifler koyarak yöneten bir seri kontrol mekanizması olarak ifade eder. Kapalıçarşı’da bugün “geleneksel” olanın değişimi esastır. Global ekonomik değişimler her ne kadar Kapalıçarşı’nın dışında gibi görünen yapılar da içerde de sürekli değişime ve uyuma sebep oluyor. Buna bağlı olarak esnafın ve zanaatkarın ürettiği ve sattığı şeylerin kendisi de alıcısı da zaman içinde değişip dönüşüyor.

Hanları şöyle düşünün burası bir kalpse hanlar da damar yani. Kalbi besleyen damarlar oluyor. Üretimlerin çoğu orda oluyor. Onları kapatırsanız üretim yapamazsınız. Dolayısıyla hanların direk bağlantısı var Kapalıçarşı ile. Halen de devam ediyor tabi küçük atölyeler var orda ufak imalatlar var. Kapalıçarşı’yı besliyor. Çünkü öteki ihtiyaçlarımız, anında sipariş yapacağımız işler geliyor onu hanlarda atölye olmazsa yapamayız. Anadolu’dakiler yapamıyorlar öyle bir şey olmazsa. En az bir hafta, bir ay, iki ay. Mecburen İstanbul’a geliyor. İstanbul’da yapılıyor öyle gidiyor. Kuyumcukent üretim yapanlar için fabrika tarzı üretim yeri. Orası ihracatçılar için üretim. Alt yapı sorunlarını çözmüş bir sistem olarak kuruldu.

Kapalıçarşı'da öyle bir imkân yoktu. Dolayısıyla çarşı daha çabuk yıpranıyordu. O açıdan iyi oldu aslında. Kötü bir şey değil... Eskiden imalat sektörü de içerdeydi. Kezzap kokuları asitler bütün bunlar daha yoğun vardı. Temizlik daha azdı. Şu an temizlik daha iyi imalat sektörü de Kuyumcukent gibi daha dış yerleşim yerlerine taşındığı için dolayısıyla daha temiz bir duruma geldi. Şu anda perakende sektörü olarak gözükken bir görüntüsü var yani temizlik daha iyi durumda eskiye göre mukayese edersek... (Gabriel, 56, Kuyumcu, 05.04.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 24 ve 25 - Kapalıçarşı'da Kuyumcu Vitrinleri (20.07.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı ile temas halinde yaşayan insanların ve onları çevreleyen kültür yumağının değişip dönüşerek 550 yıldır hala yaşıyor olması çok önemli bir olgudur. Kapalıçarşı bu uzun sürede duyuşal bir mekân olarak onu deneyimleyen kişilerle arasında güçlü bir bağ oluşturmuştur. Bu ilişki sadece insanın mekânla kurduğu tek yönlü bir ilişki değil aynı zamanda mekânın da insanla kurduğu çok yönlü bir ilişkidir.

Çok ayrı bir keyifti tabi canım. O zaman ki tabi çarşının şeyi de farklıydı. O zaman otantik. Şu andaki hali arasında çok fark var. Benim ilk geldiğim zamanlar, yerlerde Arnavut kaldırımını vardı. Sonradan üstüne şey atıldı asfalt döküldü. Hani insanlar takılıyor, düşüyor çünkü taşların hepsi. Ondan sonra ama eee o zamanki şeyi ile şu andaki çarşı çok fark var tabi çok fark var. (Reşit, 46, Baharatçı, 09.04.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 26 ve 27 - Kapalıçarşı'da El-İşçiliği ile Üretilmiş Ürünler (21.07.2018 F.Ü.H.)

Şimdi... Çarşının yollarının etrafında dükkanların üstünde pencereler vardı. Bu pencereler yazın açılıp kışın kapanıyordu. Üstlerinde de korunakları vardı. Kışın kar yağmur girmesin diye yazın yağmur girmesin diye o korunaklar. Bunlar bi kere işlevini kaybetti. Eee çarşıda o kadar fazla ışık kullanılıyor ki. Bu ışıklar yazın büyük bir sıcak yapıyor. Bunun karşılığı olarak da klima kullanılıyor. Çarşının çatısı bu yüzden zaten mahvoldu. Tek tük jeneratörler vardı. Eee, 82'de çok kötü bir restorasyon yapıldı. O restorasyondan sonra da

nerdeyse bugüne kadar bir kere bile tonozun iç tarafında doğru dürüst temizlik yapılmadı. Akmadan, kokmadan, o yaptıkları çizdikleri desenler falan hepsi kayboldu gitti. Çarşı çok pis. Birincisi kalıcı pislikler. Yani işte telefon kabloları, elektrik kabloları. Bunlar bir türlü yer altına indirilemedi. 2004'te bir teşebbüste bulunuldu. Hatta şeyleri girişleri falan bağlandı ama altyapı o kadar kötü ki elektrikleri ve telefonları aşağı geçiremedik. Şimdi onlar kalıcı pislikler. Onların sayesinde özellikle onların üstünde biriken toz, toprak vs. bunlar da aslında geçiş pislikler. (Süleyman, 62, Tekstilci, 20.03.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 28 ve 29 - Çuhacı Han'da Merdivenlerin/Ortak Alanların Farklı Kullanım Şekilleri (21.11.2017 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı ile kurulan duyuşal ve mekansal ilişki ne geçmişte ne de bugün sadece üretim ilişki ile sınırlı kalmamıştır. Kapalıçarşı'nın aynı zamanda bir geçit mekân olarak da işlevi bulunmaktadır. Kapalıçarşı'nın tarihsel geçmişinden daha eski olan ve bugününe kültürel, sosyal ve ekonomik etkisi yadsınamayacak Mese yani bugünün Divanyolu ile bir geçiş seçeneğidir. Bugün de Beyazıt ve Nuruosmaniye kapıları arasında yer alan Kalpakçılar Caddesi, Kapalıçarşı Kat Mülkiyeti Yönetimi tarafından da "protokol yolu" olarak kabul edilmektedir. Bu yol ziyaretçilerin en yoğun kullandığı giriş çıkış kapısıdır. Ancak Nuruosmaniye ve Beyazıt arasında dört mevsim kullanılan bir geçiş güzergahıdır. Bu durumu kimi edebiyatçılar Kapalıçarşı'nın Divanyolu'na ihanet çağrısı olarak ifade eder.

Beyazıt Meydanı'ndan caddeye çıkıp ana Divanyolu aksını takip ederek Sultanahmet Meydanı'na varmak yerine, kişi önce Çınaraltı'na doğru ilerler, Sahafklar Çarşısı'ndan geçer, Kapalıçarşı'ya kıvrılır ve Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye kapısından çıkıp Nuruosmaniye Camisi'nin avlusundan geçerek Cağaloğlu'nun merkezine kendini bırakır. (Evren, 2010, s. 90)

Fotoğraf 30 ve 31 - Kapalıçarşı'da Dükkan Önleri (26.12.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı'nın gündelik hayatın farklı katmanları içinde hayatına devam edişi çok önemli bir unsurdur. Zaman içinde sokakların üzeri örtülüp, kapıları inşa edilmese Kapalıçarşı'nın "o havası" nasıl olurdu, tartışılması gereken önemli bir sorudur. Sadece alışveriş amaçlı değil geçit için kullanılıyor olması da tarihi Messe ve Divanyolu Caddelerini adımlamış insanların ayak izlerini taşımaktadır. Kapalıçarşı'nın gündelik içinde algılanan şeylerin sıradanlaştığı düşünülebilir. Oysa algı veya duyuların kullanılması öğrenilmiş bir davranış ve beceridir. Rodaway'e göre beden ve zihin, deneme yanılma veya eğitim yoluyla, çevresel bilgileri algılama ve anlama konusunda özel beceriler. Her gün kabul görmüş ve giderek bilinçsiz olarak alınan kültürel reflekslerin, o kültüre özgü olduğunu anlayabilmek için bu algı tarzını paylaşmayan insanlarla karşılaşmak gerekir (Rodaway, 1994, s. 12).

Seremetakis duyuşal hafızayla ilgili sorularının yanıtlarını ararken, sık sık tarihi temsiller ve deneyimler nasıl da maddi kültürümüze nakşolmuştur sorusunu sorar. Bu yolla da duyuların ve duyguların ayrılmaz bütünlüğü içinde tarihsel bilincimizin maddi kültür içinde nasıl depolandığını gözlemler. Herzfeld ise bedenimizi –ve dünyayı-, öğrenilmiş belli kodlara bağlı olarak kavradığımız duyularımız aracılığıyla deneyimlediğimizi ifade eder. Bu nedenle bir toplumun kurallara bağlı duyuşal modeli, bireysel anlayışa yerleştirilmiş olan beklentileri de açığa çıkarır ve toplumun iç organizasyonuna ilişkin önemli yönleri işaret eder (Herzfeld, 2012, s. 310). Bu bağlamda Kapalıçarşı'nın bugününde dünün, yarınında da bugünün izleri olacağı açıktır. Kapalıçarşı'nın bugünkü havasında, duyuşal ve maddi kültürün çeşitliliğinde ve çeşitli kalmasında, Kapalıçarşı ve Kapalıçarşılılar

kadar Kapalıçarşı'yı farklı nedenlerle ziyaret eden ziyaretçilerin sayısal potansiyelinin etkisi yadsınmaz³³.

Tablo 2 - *Kapalıçarşı Ziyaretçi Sayısı 2017 - 2018 (Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018)*

KAPALIÇARŞI ZİYARETÇİ SAYISI RAPORU³⁴
YILLARA GÖRE AYLIK DAĞILIM

	2017	2018
OCAK	3.458.082	3.376.703
ŞUBAT	3.857.636	3.030.915
MART	4.487.303	3.421.068
NİSAN	3.588.754	3.519.267
MAYIS	3.698.334	3.523.938
HAZİRAN	2.836.959	3.375.980
TEMMUZ	3.203.181	3.780.540
AĞUSTOS	3.111.311	3.315.352
EYLÜL	3.067.102	3.744.319
EKİM	3.418.713	3.849.027
KASIM	3.293.996	3.592.240
ARALIK	3.170.270	3.740.630
TOPLAM	41.193.658	42.271.997

³³ Kapalıçarşı'nın kendine has ekolojisini diğer tarihi çarşılarla veya yeni nesil alışveriş merkezleri ile karşılaştırmamak gerekir. Ancak niceliksel bir kıyas için İstanbul İli sınırları içinde gözde bir alışveriş merkezi olan Kanyon'nun 110 milyon ziyaretçiyi 10 yılda aldığını bilmek uygun olabilir. <https://www.emlaktagudem.com> (15.01.2019)

³⁴ Kapalıçarşı Kat Mülkiyeti Yönetim Kurulu'nun görevli güvenlik elemanları ve sayaçları tarafından yapılan sayım sonucu toplam 22 kapıdan giriş yapan kişilerin sayısıdır.

2.2. Uz Alanı: Bir Duyusal Mekan Olarak Kapalıçarşı

2.2.1. Kapalıçarşı Kaybola Kaybola Öğrenilir: Gözlem, Eylem, Bilgi, Duygu

İnsanın mekanla ilişkisine duyuları ve belleği de katarak yeni bir boyut getiren kavramlardan biri Porteous'un "görme alanı" [landscape] kavramıdır (Porteous D. , 1990). Mekânın bu yeni boyutu, sadece bir uzay boşluğu veya coğrafi alan olmakla kalmayıp, daha fazlasını, felsefi ve duygusal katmanlarını da içerir. İnsanı ve deneyimini mekân kavramına katan bu yaklaşım da uzay yolculuklarının ve mekânın alışılmadık bir fiziki ölçek boyuttan görünür olmasının da etkileri bulunur. Gündelik hayatın içinde üç boyutlu bir hal kazanan mekân, Lefebvre tarafından zaman ve uzama göre temsilleri ile tartışılmıştır (Lefebvre, 2014, s. 21). Bu tartışmalar mekânın toplumsal bir üretim olarak algılanmasını sağlamıştır ki bu durum da yeni tartışma alanlarının açılmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda görme alanı kavramı, insanı çevreleyen maddi çevreyi sadece coğrafi bir olgu olarak değil, insanın o maddi çevre ile kurduğu deneyim ve ilişkiyi de içerir. Bu ilişki doğal olarak duyuları da içermektedir. Porteous'a göre görme alanı "izleyicisi olmadan inşa edilemeyen görsel bir inşadır" (Porteous D. , 1990, s. 12). Bu kavram ile coğrafya insansız olan anlamından uzaklaşmış, mekân sadece gözle görülen coğrafi bir uzam olmaktan çıkmış, şahitlik edilen duyusal yönleri de keşfedilmeye başlamıştır. Yaşamın şahitliğini ve duyusal deneyimlerini bütüncül olarak içeren bu kavram, insan deneyimini önemseyen başka alt kavramlar da türetebilir. Bunlardan bir tanesi yine Porteous'un koku duyusunu ve kokuları merkeze alan "koku alanı" [smellscape] kavramı, bir diğeri ise işitme duyusunu ve sesleri merkezine alan "ses alanı" [smellscape] kavramıdır.

İnsanın mekân ile kurduğu sosyal ilişki onun becerilerinin ve duyuşsal deneyimlerinin de belirleyicisidir. “Görev” [task]ve “uz” [skill] kavramlarını yerleşme eyleminin önemli birer parçası olarak gören Ingold’a göre, görev, manzaranın özelliklerinden bağımsız olarak yerleşmenin tamamlayıcı unsurudur. Bu görevler seri halde gerçekleştirilebildiği gibi birbirine paralel olarak gerçekleşen süreçler de olabilir ve kimi zaman birden fazla insanı, bir takımı da kapsayabilirler. Görev, bir işin oluşması veya oluşturulması sırasında, bulunduğu çevre ile ilişki içinde işini ortaya çıkarmaya çalışan bireylerin eylemlerinin bir tür sınıflandırmasıdır. Yapılacak tüm görevlerin karşılıklı bağlantısı ve ilişkisi Ingold’un ifadesiyle “görev alanı”nın [taskscape] belirleyicileridir. Aynı görme alanı gibi görev alanı da bir ilişkiler düzenidir. Ve yine niteliksel ve heterojendir. (Ingold, 2000, s. 195).

Fotoğraf 32 - Yağlıkçılar Caddesi ve Çakırağa Camii (02.01.2019 F.Ü.H.)

Görme alanı, görev alanının katılmış halidir ve görme alanı duyular ile algılanırken, görev alanı duyusaldır ve deneyim de içerir. Görev alanı emek yoğun iken, görme alanı toprağın kendisidir. Görev alanı hareket içerirken, görme alanı durağandır. Görev alanının kendisi eylemlerin içine gömülüdür ve sadece faaliyet ile var olur. Bu nedenle de Ingold'a göre görev alanının sınırları, duyusal dünyanın da sınırlarıdır. Mekân, üzerinde yaşayanlarla, onlarla birlikte yaptığı yolculukla, bir bütün olarak uzam içinde sadece maddi bir olgu olarak var olmaz, mekân akışkan ilişkiler ağlarını ve hareketleri de kapsar. Bu belirli bir bölgeye ait biriktirilmiş bilginin, tarih boyunca bu bölgeye ve bu bölgeden yapılmış tüm yolculukların sonucunda oluşan bağlam içinde o bölgede yaşayanı ötekilerden ayıran ve oraları yapan olguların tümüdür (Ingold, 2000, s. 219). Ingold mekâna dair bu hareketler bütünü "bölge" [region] olarak tanımlar ki bu bağlamda Kapalıçarşı bir mekân olarak içerdiği kendine has hareketler bütünü içinde biriktirdikleriyle bir bölgedir. Ve bu hareket oradaki üretimin kaynağıdır veya tam tersi üretim hareketin kaynağıdır.

Fotoğraf 33 - Kapalıçarşı'da Halıcı Dükkanı (02.01.2019 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı uzamsal bir boşluktan çok hareketlerin katman katman nesneleştirdiği bir duyusal mekandır. Bu mekana dair görevleri içerir. Bir bilen tarafından bilmeyene aktarılırken görevlerin belli bir sırası vardır ki bu sıralama daha önce diğer deneyimli bireyler tarafından denenmiştir. Kapalıçarşı’da daha önce deneyimlenmiş bu bilgiler Kapalıçarşı’nın kendine has akışkan hareketli ortamı içinde acemileşir ve her defasında yeni bir deneyime ve bu deneyime dayalı bir doğaçlamaya dönüşür. Kapalıçarşı’nın bugüne kadar dönüşerek yaşamış olmasındaki sır doğaçlanan bu dönüşüm ve dönüştürme becerisinde yani uzda gizlidir. Bu dönüştürücü etki ziyaretçisini de içine alır ve adeta Jones’un fantastik romanı “Howl’un Yürüyen Şatosu”ndaki gibi bir kapısından giren diğer kapısından çıkarken başka bir dünyaya adım atar (Jones D. W., 2010).

Fotoğraf 34 - Örücüler Kapısına İçerden Bakış (25.01.2019)

Kapalıçarşı'da deneyim hikayeye dönüşerek, ustadan çırağa, bilenden bilmeyene doğru aktarılır. Sadece üretici ve satıcı ustalığından değil ziyaretçi ustalığından da bahsetmek gerekir çünkü Kapalıçarşı ilk ziyaretçisi için de bir acemilik hali yaratır. Ziyaretçinin ustası bilmeyene işaret ederek mekanları, insanları gösterirken, deneyimli ziyaretçi kendisine özel gelenleri acemi ziyaretçinin fark etmesini sağlar ve aceminin de aynı şekilde deneyimlemesini arzu eder. Bu yolla acemi kişi, ustalaşmış kişinin bildiklerini aynı yol ve yöntemle keşfeder.

Zaten çocuklarım için de aynı şey oldu. Nerdeyse, yani konuşmaya başladılar, yürümeye başladılar, buradaydılar. Hiç yabancılık çekmediler. Çocuklarım ve benim çarşı açısından tek eksikimiz başkasına çıraklık yapmamış olmak. Yani Kapalıçarşı'da da çıraklık yapmak da önemlidir. İnsanlar eee yüksek seviyede insanlar, yani bürokrat seviyesinde olsun, iş dünyasından olsun, eee çocuklarını yaz tatillerinde Kapalıçarşı'da dükkanlara çırak verirlerdi. Hala da veren var. Her yaz muhakkak bi tane iki tane elimizden geçiyor öylesi. Dükkan süpürtürdük. (Süleyman, 62, Tekstilci, 20.03.2018 tarihli görüşme)

Bilgilerini ve deneyimlerini kendilerinden sonra gelen nesillere bu yöntemle aktaran Avustralya Aborjinleri de deneyim ve bilgi aktarımı için benzer bir yöntem izlemektedir. Erkek çocukları erginlenme töreni için hazırlarken, üç-altı ay arası süren bir tura götürürler. Bu sırada yanında koruyucu olarak bir kız kardeş kocası ve bir büyük erkek kardeş eşlik eder. Oradan oraya birlikte hareket ederler. Gidilen her bölgenin kendine has bir hikayesi vardır. Bu ortak deneyim sırasında manzaranın özünde var olan gerçekler, ergin adayı için de malum olur. Ergin adayları böylece

yüzeysel ve dışarıdan bir bilgi seviyesinden daha derin ve içeriden bir anlayış seviyesine terfi eder (Ingold, 2000, s. 21).

Usta elime ayakkabıyı verir, beni yollardı. İlk gün dükkândan çıkınca çok korktuğumu hatırlıyorum ama Kapalıçarşı kaybola kaybola öğrenilir. (Oğuz, 49, Ayakkabıcı, 18.07.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'daki deneyim ve beceri çeşitliliği ile ürün ve insan çeşitliliği ilişkilidir. Her bir ürün farklı bir deneyim, beceri ve hareket evreni demektir. Uz alanı bir deneyim evreni olarak Abu Lughod'un şiir okuyarak duygudaşlık sağlayan kabileleri gibi aynı zamanda bir "duygudaşlık" evrenidir (Abu-Lughod, 2004, s. 42). Hareket ve bunu kullanarak eğiten ve eğitilen usta ve çıraklar ve hatta bunun muhatabı müşteriler ve diğer ziyaretçiler için böyle bir duygudaşlık deneyiminin güçlülüğüne ve derinliğine göre zamanla gelişmektedir. Bu nedenle uz alanı çok değişkenli bir durum olarak bir olasılıklar haritası gibi de görülebilir. Bu olasılıklar haritası içinde Kapalıçarşı'nın üreten ve çalışan insanları olasılıklarla dolu bu kültürel evrene her gün yeniden başladıkları için çoğu sadece bu uz alanına özgü özellikler gösterirler.

Bir konuşma dili öğrenmeye benzeyen bu süreç Kapalıçarşı duygudaşlığının da temelidir. Hikayeler, mitler, çıraklık, tezgahtarlık, tepsicilik, getir götürcülükten, işyeri sahibi veya usta olmaya giderken geçen zaman içinde erginlenme süreci tamamlanır ve duyuşal deneyimler bu süreçlerin en önemli parçasıdır.

Babam beni ilkokulu bitirdikten sonra Kapalıçarşı'ya getirdi. İlk önce yamak olarak başladım. Gözüm hep tezgahtaydı. Birisi kalksa da ben otursam diye

bakardım. Keşke 9-10 yaşında getirseydi babam diye düşündüm. Birkaç yıl daha önde olurdu. (Nejat, 50, Sadekâr, 10.10.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'da sürecin çoğu sosyal öğrenme ile gerçekleşir. Bilgiyi analiz etme mekanizmaları bir yandan farklı kültürel yapıların geçişini sağlarken bir yandan da kendi yapısını ve neyin nasıl öğrenileceğini dayatır. Bu mekanizma doğal bir şekilde evrilir (Ingold, 2000, s. 36). Sosyal öğrenmenin buradaki yeri büyüktür. Avcı toplayıcı topluluklarda, çocukları eğitmekle ilgili fazla bilgi olmasa da kuralların ve tutumların yeni gelene pasif olarak aktarıldığı düşünülür.

İlk ustam babam gibiydi. Ben 8-10 yaşında çırağım. Oysa 80 yaşında usta. Ustalar baba gibidir. Kapalıçarşı hayat üniversitesidir. (Arek, 50, Mücevher Ustası, 10.05.2018 tarihli görüşme)

Ustanın, baba, Kapalıçarşı'nın, üniversite olarak ifade edilmesi duygudaşlığın ve bu sezgisel eko sisteme bağlılığın ifadeleri olarak görülmelidir. Kapalıçarşı ve ustalarla ilişki akrabalık analogisi üzerinden anlatılır. Henüz erginliğe ulaşmadan Kapalıçarşı ile tanışmış çıraklar için duygudaşlık önemli bir unsurdur. Erken yaşta Kapalıçarşı deneyimine başlayan duyular ve bedenler, Kapalıçarşı'nın kendine has sezgisel ekolojisi içinde benzer şekilde evrilirler. Kapalıçarşı böyle bir duyuşal deneyim evreni olarak kendine has, yerel özellikler taşır. Böylesi dinamik bir yapı içindeki algı, sürekli hareket halindedir ve verileri böylelikle toplar. Algı doğrudan kültürle bağlantılıdır çünkü algı öğrenilen kültür içinde gerçekleşir. Farklı kökenlerden gelen insanların kendilerini farklı şekillerde yönlendirmelerinin sebebi aynı duyuşal deneyimleri farklı kültürel modeller veya bilişsel şemalara bağlı kalarak

yorumlamaları değildir. Daha önceki bedensel eğitimlerinden dolayı duyularının çevreye farklı şekilde uyumlanmasıdır (Ingold, 2000, s. 162).

Ustalar baba gibidir. Ustan iyi çıkarsa sen de iyi insan olursun. Ustan kötü çıkarsa sen de kumara, içkiye, sigaraya, kadına kıza alışırsın. Ustadan sadece ustalık öğrenmezsin. Hayatı da öğrenirsin. (Hrant, 52, Murassa Ustası, 18.01.2018 tarihli görüşme)

Yaşanılan çevrenin deneyimle içselleştirilmesi ve nesneleştirilmesi, Kapalıçarşı'da gerçekleştiği şekliyle beceri, algı ve bunun davranış olarak geri dönüşünü içeren bütüncül bir bakış gerektirir. Bu bakış, Batılı dikotomiye içselleştirmiş bireyler için kolay bir durum değildir. Kapalıçarşı gibi kendine has bir duyuşsal ekolojide vakit geçirdikçe, orada vakit geçirenler birbirlerini tanırlar. Bu tanışma aktiviteleri deneyim birikimlerine dönüşür. Aktivite ilgisi olarak ifade edilen bu deneyim ortaklığı sayesinde insanlar yakın akrabaları ile kurdukları duyuşsal bağlar ve günlük ilişkiler gibi yaşadıkları çevre ile tanışırlar ve bağ kurarlar. Bu bağ üzerinden kurdukları ilişki ile çevrelerine insansı duyuşlar atfederler. Yaşanılan çevrenin karakteristik özelliklerine öfke, şefkat, neşe gibi insansı özellikler atfederler (Ingold, 2000, s. 47).

Ingold, insanların yaşadıkları çevreyi haritalandırırken arazi koşullarından çok deneyime dayalı olarak oluşturdukları zihinsel haritalara sahip olduklarını düşünmektedir. Bu zihinsel haritalar kültürel olarak inşa edilmiş, kişisel olmayan, uzamsal yapılardır. Gerçeklik, duyuşlar tarafından doğrudan algılanan bir dünya değildir. Ingold'a göre gerçeklik için duyuşlara ihtiyacımız vardır çünkü gerçeklik

zihin tarafından algılanan bir dünyadır. Yani, gerçeklik sadece gördüklerimiz değil, görmeyi öğrendiklerimizdir (Ingold, 2000, s. 55).

Fotoğraf 35 - Bir Deri Atölyesinin Girişi (12.04.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı, yaşanılan çevre içinde hareket ederek, inceleyerek, tekrarlanan görüngüler takip edilerek ve işaretlere dikkat edilerek bilgiye dönüştürülür ve öğrenilir. Her gün tekrar tekrar aynı şeyleri yapmak öğrenmenin çok önemli parçasıdır. Bu pratikler zamanla beceriye dönüşürler ve hayatta kalmak için önemli hale gelirler. Modern dünyanın araçlarından modern eğitim sistemleri toplumsal olarak faydalı ve geçerli düzenlemeler olarak görülse de aslında Kapalıçarşı'nın sezgisel ekolojisini etkilemektedir³⁵. Kapalıçarşı'da çıraklık sosyalleşme, aidiyet ve kimlik oluşturma

³⁵ Çıraklık sisteminde, ergenliğe girmemiş erkek çocukların ustaya iş öğrenmek üzere teslim edilmesiyle başlayan süreç, Milli Eğitim sistemindeki değişikliklerle birlikte yeni bir yöne evrilmiştir. Zorunlu eğitimin 12 yıla çıkartılmasıyla beraber, ilkokulu bitirdikten hemen sonra veya birkaç yıl ilkokul okuduktan sonra eğitim hayatına ara verip çıraklık eğitimine katılan çocuklar artık yok denecek kadar azdır. MEB'e bağlı Çıraklık ve Mesleki Okullarda diplomalı kalfa, çırak ve usta yetiştirilmektedir. Bu eğitim modelinin karşılığı olan usta, kalfa ve çırak kavramlarının Kapalıçarşı'ya dair kavramlarla denk olmadığı deneyim süreçlerinin farklılığı nedeniyle açıktır.

sürecinde çok önemlidir. Kapalıçarşı'daki çıraklık deneyimi kuralları bozan, farklı düşünmeyi ve hareket etmeyi de sağlayan bir deneyimdir. Bu durumun henüz ergen olmamış çıraklar üzerinde kimlik ve sosyalleşme sürecinde farklılık sağladığı ve oyun ile eğitimin, aile ile işin iç içe geçtiği düşünülmelidir.

Günlük yaşam pratikleri içinde elde edilen ustalığın beden içindeki görüntüsünü ve kurallarını açığa çıkarmak kolay değildir. Bu tip ustalık becerilerinin, akademik müfredata dayalı kurallı eğitimlerle sistematik şekilde kazanılması ya da kazandırılması da kolay değildir. Kapalıçarşı'ya dair mekân pratikleri günlük hayatın sürekli tekrarlanan rutini içinde, bütünleşen ve tamamlanan bedensel ifadelerle ve duruşlarla kazanılan becerilerdir. Bedenin kendine has duruşu, karakteristik bir bakış veya mimik ile tamamlanan sezgisel özelliklerdir. Bu sezgisel özellikler Kapalıçarşı'nın kendine has ekolojisi içinde karakteristik özellikleriyle markalaşan ustalık becerilerinde kendisini ifade eder. Beden aletle birlikte çalışan bir enstrümana dönüşür.

O benim elimin pensesi. Onu kimse benden alamaz. Başkası benim gibi kullanamaz... Bir müzik aleti gibi. (Arek, 50, Mücevher Ustası, 10.05.2018 tarihli görüşme)

Merleau-Ponty'nin ifade ettiği şekliyle “dışımızdaki her varlığa ancak ve ancak vücudumuz üzerinden erişebiliyoruz” böylece vücudumuzun dışında bulunan her varlık da vücudun bu özelliklerini yansıtarak adeta duygu karışımı varlıklara, bedensel parçalara dönüşüyor (Merleau-Ponty, 1964, s. 14-15). Tarihsel süreçte yolculuğunu sürdüren Kapalıçarşı adeta şehrin tarihi yarımadasına boylu boyunca serilmiş, kapıları, pencereleriyle nefes alıp veren, insanlarla ve nesnelere beslenen canlı bir varlık gibidir. Kapalıçarşı'yı deneyimleyenler onun bir parçası haline dönüşürken, Kapalıçarşı da onların vücudunun bir parçası haline gelir. Bu eylem

adeta birlikte nefes alıp vermeye dönüşmektedir. Kapalıçarşı'nın kendine has duyuşal ekolojisi onun bir uz alanı oluşunun temel olgusudur.

Kapalıçarşı'nın tarihsel süreçte geçirdiği ve bugüne taşıdığı formlar Kapalıçarşılıların çevreleriyle kurdukları ilişkinin sonucunda ortaya çıkan göstergelerdir. Mekânın duyuşal yanı orada yaşayanların o mekanla kurdukları ilişki tiplerine de bağlıdır. İnsanların çevreleriyle kurdukları bağ Kapalıçarşılı olma süreci içinde kendine has ve oraya özel bir durumdur. Bu ilişki çeşitleri Kapalıçarşı'da sınırsız çeşitliliktedir. Kapalıçarşı bir uz alanı olarak, anlamları dünyadan derler ve duyuşal mekân içindeki anlamları dünyaya ilişkindir. Yani insanın yaşadığı yerde dünya ile ilişkisi sonucunda kurduğu anlam dünyasını görünür hale getirir. “Bir yer, karakterini, orada vakit geçirenlere sağladığı deneyimlere borçludur; görünenler, sesler ve kokular belirli bir ortamı oluştururlar” (Ingold, 2000, s. 192).

İnsan hareket ettikçe yaşadığı çevreyle ilişkisi devam eder ve sürekli bir değişime uğrar. Bunu Kapalıçarşı'da da görmek mümkündür. Genellikle tek yönlü bir trafiği olan ticari merkezlerden veya günümüz alışveriş merkezlerinden farkı kendi içindeki üretim ilişkilerinin getirdiği hareketliliktedir. Bu durum sürekli değişen ve içinde yaşayanı da bu değişime ayak uydurmaya zorlayan bir olgudur. Yön, yer ve yol bulmak Kapalıçarşı içinde de karmaşık bir durumdur. Çevresel veriler sürekli tekrarlanarak bilişsel bir haritaya dönüşür ve bu harita tekrar edilen hareketler ile kavramsallaştırılır.

Bir mekânın yabancısının yol bulması için kullanılan gerçek haritalar kültürel geleneğe bağlıymış gibi görünerek hazırlanırlar. Yani haritaya bağlı kalarak yol ararken, harita değişmez sabit bir bilgiyi sunar, yolculuğu yapana yerel hayata ve mekâna işlenmiş deneyimleri aktaramaz. Buna karşın duyuşal deneyim yapılarından çok süreçlere bağlıdır. Ingold'un dediği gibi insan “gittikçe bilir, gitmeden önce

değil”. Gezgin veya hikâye anlatıcısı gibi gittikçe bilenler ne harita yaparlar ne de harita kullanırlar. Duyusal deneyim sonucunda kendileri haritaya dönüşürler (Ingold, 2000, s. 230). Kapalıçarşı fiziki olarak duran bir yapı gibi görünse de duyusal olarak “gittikçe bilen” bir uz alanıdır ve her gidiş bir kayboluş gibi görünse de aslında kaybola kaybola bilme alanıdır ve fazlasıyla kültürel ve duyusaldır.

Fotoğraf 36 - Adres Değişikliği Nedeniyle Yol Tarifi (28.03.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı’da otuz senedir çalışan Tahsin bey, elli iki yaşında, doğuştan görme engelli bir seyyar. Otuz yıldır yaptığı işle Kapalıçarşı’nın sokaklarında dolaşarak deneyim kazanmış. Kapalıçarşı’da bir sokakta, dört yol ağzına konmuş sandalyelerin üzerinde görüşmemizi gerçekleştirdik (5 Nisan 2018). “Bana en çok yol soruyorlar” ifadesi yol soranların sorularına göre farklı bir Kapalıçarşı bilişsel haritasına sahip olabileceğini düşündürdü. Muhtemelen

bunda yaptığı seyyar işin de etkisi vardı. Ancak cevaplarında yer ve yön ifade etmesi gerektiği durumlarda, bulunduğu konumdan kollarını ve ellerini kullanarak bana gerçek yönleri göstermesi, iş yerlerini Kapalıçarşı geleneğindeki akrabalık analogisini kullanmadan, tabelalar ve ticari isimlerle ifade etmesi dikkat çekiciydi. Yol soranların sorularını cevaplandırırken oluşturduğu ve görme engelini özgürleştirdiği farklı bir Kapalıçarşı haritasına sahip olduğunu fark ettim. (05.04.2018 Tarihli Alan Notu F.Ü.H.)

Kapalıçarşı mı Kapalıçarşılı'yı yaratır yoksa Kapalıçarşılı mı Kapalıçarşı'yı? Kapalıçarşı'da kaybolmak ve bulmak öğrenmenin ve bilmenin temel yöntemidir. Kapalıçarşı yangınlar ve depremler sonucunda her defasında yeniden inşa edilirken, adeta durduğu yerde göç etmiş, içinde yaşayanların dönem dönem göçen işgalciler ve yeniden öğrenciler konumuna geçmesine neden olmuştur. Kapalıçarşı'nın tarihsel sürecindeki bu daimî inşa halinin, sezgisel ekolojiyi ve uz alanı evrenini etkilediğini ve sürekli doğaçlama ve uyum gücünü de beraberinde getirdiğini ifade etmek gerekir. İnsanın yaşadığı çevre ile ilişkisi, bu ilişki sırasında ürettiği fikirleri, kaybolmaları, bulmaları ve bilmeleri sırasında kazandığı deneyimler ve beceriler yaşadığı dünyaya aktardıkları mıdır? Yoksa o dünyadan kazandıkları mıdır? Ingold da bu nedenle sık sık “düşünceler sadece bir yere yerleşildiği için mi düşünülür” sorusunu sorar (Ingold, 2000, s. 185).

2.2.2. Elmas Elması, İnsan İnsanı Öğütür: Hareket ve Dönüşüm

Kapalıçarşı'nın kapılarından birinden içeri girilir girilmez ilk karşılaşılan sokaklarda yürüyen kalabalıktır. Çoğunlukla vitrinleri ve yeri görmek bile mümkün olmayabilir. Kesintisiz ve en açık mekan parçası uzun cadde ve sokakların tavanlarıdır. Bu düzensiz kalabalık, mekanın algısını da zorlaştıran bir olgudur. Bu durum ancak sokaklar insansız olarak görülebildiği zaman daha net şekilde anlaşılabilir. Kapalıçarşı'nın cadde ve sokaklarına açılan dükkan ve han kapılarında her ne üretiliyor veya satılıyor olursa olsun, bir uz alanı olarak tamamı bu hareketin bir parçasıdır. İnsan hareketi, insan dünyasını yaratır ve kendini de üreterek üretir. Kapalıçarşı bu bağlamda yalnızca şeyleri, alet ya da malları üretmez; sürekli hareketi ile tarihi ve durumları da üretir (Lefebvre, 2015, s. 103).

Fotoğraf 37 – Bir Kuyum Atölyesinin Duvarından (21.03.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı tarihselliği insan hareketi ile daima iç içe olmuştur. Burada önemli olgu hareketin kendisidir çünkü duyuşal çözümlenmeler hareket edenin kendi hareket

alanına bağlıdır. Bilgileri işleyen bir işlemci olarak tarif edilen zihin, Levi-Strauss'a göre verileri tek tek madde madde alıp işleyen duyuşal bir yapı değil tersine algılayanın bulunduğu çevreden algıladığı bütün ilişkiler ağını çoklu duyuşal verilerle çözen bir süreçtir (Strauss, 1994). Hareket taşınan ve taşıyıcı olarak önemlidir. Levi-Staruss'a göre hareket eden bilgidir. Ona göre zihin ve dünya sabittir ve bilgi onların arasında dolaşır. İnsandan bağımsız bir bilgi ve bu bilginin hareketi söz konusudur. Öte yandan hareket duyuşal deneyimin bir parçasıdır. Çevremize bağlı hareketlerimiz varoluşun bir parçasıdır. Hareket duyuşal deneyimlerin üretimini sağlar ve bunun için de insanın yaşadığı alanda hareketi birincil koşuldur.

Çok çok çalışıyorum, devamlı çalışıyorum, son derece çalışıyorum... (Arek, 50, Mücevher Ustası, 10.05.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'yı duyuşal deneyim alanı olarak anlamaya çalışırken, suya atılan bir taşın yarattığı halkalar gibi hem insan hem de mekân üzerinden hareketin merkezden dışarı doğru nasıl yayıldığını, halkaların birbirini nasıl etkilediğini, kültürel evrenin nasıl evrildiğini anlamak gerekir. Kapalıçarşı'nın duyuşal deneyim ve hareket bağlamında zamanla kurduğu ilişki ve tarihsel süreci de önemlidir çünkü deneyim odaklı irdelendiğinde esas olarak "mekanların yeri değil tarihi vardır" ve Kapalıçarşı'nın tarihselliği ve zamanla ilişkisi onu bir duyuşal deneyim mekânı ve uz alanı olarak değerli kılan yanıdır (Ingold, 2000, s. 219). Lefebvre göre ise mekân kavramı "zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar" (Lefebvre, 2014, s. 25). Bu nedenle Kapalıçarşı bir mekân olarak bakıldığında, duyuşal deneyimi ve onu deneyimleyen insanları tarihsel bir süreçte birbirine bağlayan bir yapı, bir kesişim noktası, bir hareket ve dönüşüm alanıdır.

Bir kere sektör olarak kuyumculuk için her çeşidi görebileceğiniz tek yer. Semtlerde semtlerin kendine has yerli müşterisi vardır. Dolayısıyla kendileri için kendilerini ön plana çıkarıp zahmet edip yeni bir şey yapmazlar. Ne satıyor. O semtteki insanlara göre. Bize ama dünyadan herkes geliyor buraya. Biz kalkıp semt gibi düşünürsek o zaman ticari bir şansımız olmaz. Biz hem kendimiz daha yenilikler yapmak durumundayız hem de gelecek olan turistlerin sevebileceği üst düzey ürünler çıkarmak durumundayız. O yüzden biz mecburen koşmak durumundayız. Ama öbür taraftaki avemeler olsun daha pasif daha basit daha belli bir müşteriye hitap ettikleri için kendilerini zorlamadan iş yapmayı hedefleyen esnaflardır. Normaldir bu da. Biz burda Rus geliyor ayrı bir zevki var. Amerikalı geliyor ayrı bir zevki var. Avrupalı ayrı Arap ayrı. Bunlar da 12 ay içinde değişik zamanlarda geldiği için biz hepsine hitap edebilecek düzeyde ve üst ürünler, yüksek kaliteli ürünler yapmak durumundayız. Görüntü iyi olacak. Gelip bizden alsın.” (Gabriel, 56, Kuyumcu, 05.04.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı’daki hareket alışılagedik, düzenli ve önceden planlanmış değildir. Genel olarak müşteri ve satıcı, üretici ve tüketici ikiliği içinde ritüelleşmiş olan mekan pratikleri bir tesadüfler festivaline dönüşür. Kapalıçarşı’nın kapılarının açılmasıyla başlayan bu tip hareketleri, Schechner, gayri resmi festivallere benzetir ve “yaşamın bereketli olasılığını kutlama” olarak tarif eder. Bu hareketler bütünü, alışveriş yapılan, yenilip içilen, birlikte olmanın keyfinin sürüldüğü zamanlardır ki böylece resmi kültürün yetki, istikrar, ciddiyet, kalıcılık ve ölümsüzlük iddialarına da meydan okunmuş olur (Schechner, 2015, s. 64).

Sokakta gerçekleşen eylemler değişimi beraberinde getirir bu nedenle Kapalıçarşı özelinde her ne kadar görünür bir olgu değilse de cadde ve sokak çok önemlidir. Kapalı bir çarşı olarak düşünülse de aslında Kapalıçarşı'ya ait tüm eylemler gerçek anlamda şehrin sokaklarında gerçekleşir. Kapalıçarşı'daki hareket ve dönüşüm sürekli bir festival halindedir ki bunun amacı varlığını sürdürmek için üretmek veya satmaktır ve bir yandan da kendini üretmektir. Kapalıçarşı'daki hareket kapıların açılmasından kapanmasına kadar geçen zaman içinde gerçekleşen bir festival veya bir çeşit geçiş töreni olarak da ifade edilebilir.

Kapalıçarşı'ya kapılarından ancak yürüyerek girmek mümkündür. Bu kapılardan herhangi birisinden girince üzeri kapalı dar sokakların kenarına sıra sıra yığılmış irili ufaklı dükkanlar ile karşılaşılır. Bu dükkanların başka çıkış kapıları yoktur. Cepheleri hem vitrin hem de giriş çıkış kapılarıdır. Bu anlamda Kapalıçarşı kapıları arasında sınırlı bir alandır ve yirmi iki kapısı dışında çıkış kapısı yoktur. Başka bir yerde kolaylıkla bir araya getirilemeyecek mekansal bir sınıflandırma söz konusudur. Sokaklar ve caddeler hem vardır hem de yoktur. Dükkanlar ve hanlar, hem vardır hem de yoktur. Hepsi bir bütünün anonim parçalarıdır ve aynı zamanda her biri kendi içinde ayrı bir yapıdır. Bu kendine has yapısı nedeniyle düzeni ve düzensizliği, mekansal kavramlardaki sapmalara dair görünmeyen hareketleri de içeren bir uz alanıdır.

Kapalıçarşı'da sokak ve kapı ilişkisi deneyim paydaşlığında önemli bir yer tutar. Sabah açılan kepenkleri ile kamusal alan ile sınırları ortadan kalkan dükkanlar çok özel bir deneyim alanına dönüşürler. Her zaman dışa açık olma durumu nedeniyle her zaman vitrinde olmak hareket deneyimini etkiler. Bu durum hanlarda biraz daha farklıdır. Hanlarda atölye olarak kullanılan yerler bir yandan Kapalıçarşılı'nın müşterisidir ve onlar için üretir. Üretim ve satış arasındaki fark burada ortaya çıkar.

Her iki durumda da Kapalıçarşı'nın sokakları Kapalıçarşılı'nın ortak kullanım alanına dönüşmüştür. Bunda dükkanların çok küçük hatta kimisinin dolap boyutunda olmasının da etkisi bulunur.

Dükkanlar ancak birkaç metrekare büyüklüğünde dolaptan bozma yerler. Bizim gideceğimiz dükkan da kapalı. Yan yana baba oğulun dükkanları... Sokakta temizlik yapan bir görevli bizimle ilgilendi. Karşı dükkanın önünde duran taburelere oturup bekleyebileceğimizi söyledi. Biz de oturup bekledik. Nihayet beklenen kuyumcu geldi. Vitrin gibi görünen küçücük dükkanının dolap vitrini gibi kilidini anahtarıyla açtı. Sürgüyü de açtı. Dükkan kapısını açtı. Sonra bizi görünce onu beklediğimizi anladı bize doğru yöneldi. Tanışıp konuştuk. Ne ikram edeyim diye sordu. Biz de kaçak çay da var dedi. Kendisi kaçak çay seviyormuş o nedenle çay ocağı ayrı bir demlikte mutlaka kaçak çay da demliyormuş. Çay istedik. O da taburelere yanımıza oturdu. Yürüyüş arkadaşımın işi için çocuklarını beklememiz gerekti. Nihayet iki oğlu da namazdan döndüler. Birinin ayağında terlik vardı. Kepengi açtılar. Kepenk kapalıyken cephesi genişmiş gibi duran dükkan ancak iki metreye iki metre, dört metre kare kadardı. Birlikte içeriye girdik. Büyük ağabey dükkanın dibinde, tezgahın arkasında ancak oturarak sığılan bir kovuğun içine oturdu. Onlar da hemen ne ikram edeceklerini sordular. Çay içtik deyince bize zahter ikram etmek istediler. (Alan notu 27.7.2018)

Oynanan oyunun kendisi kadar oyunun nerede ve nasıl oynadığı da önemlidir. Bu bağlamda Kapalıçarşı'nın konumu oyunun kurulduğu vitrin mekan olarak önem kazanmaktadır ancak bu mekanın özellikleri oyuncusuna eşsiz bir deneyim olanağı

sunmaktadır. İki olgunun birbiri içinde evrildiği Kapalıçarşı bu nedenle uz alanı olarak anılmalıdır.

Turistler hep var ve bu zamana göre daha çoktu ve hep yabancı lisan konuşuluyor. Burada çok farklı bir şey vardı. Ne olduğunu anlamlandıramıyorsunuz. Hem İstanbul'dasınız ama hem değilsiniz sanki. Sanki burası bize ait değil de turistlere ait bir yer gibi. Değişik bir duygu oluyordu. Orada hani nasıl söyliyim o zaman sanki hem bizden kişiler var hem bizden olmayan kişiler var. Değişik bir duygu. Burada da girdiğim zaman kapıdan, ne hissediyorum, yani mutsuz değilim bir kere. O çok önemli bişey. Ve hergün ne getirir yeni bir gün ne getirir biraz onun düşüncesi var. (Leliya, 49, Gümüş Alım Satım, 16.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'da düzen ve düzensizlik iç içedir ve performans araştırmacılarının mimari açıdan tiyatro olarak tasarlanmamış yerlerde gerçekleşen gayri resmi icra edilen performanslarıyla benzerlikler gösterir (Schechner, 2015, s. 67). Kapalıçarşı'da özel alanı temsil eden dükkân ve atölyelerle, kamusal alanı temsil eden sokak ve caddelerinin kesişimi, birbirinin alanlarına giriş çıkışları bu hareket ve dönüşümlerle, düzen ve düzensizliklerle iç içe katmanlaşır.

Kapalıçarşı'ya bakarak, koklayarak giren insan çıktığında mutlaka bir üretme fikrine kapılır. O kadar ürünü görünce ben neden bir şey yapmıyorum ya da tamam ben şunu yapmalıyım der. (İlknur, 36, Bankacı, Duyusal Yürüyüş)

Festivallerin arındırma ve yenileme özellikleri kültürel olarak algılansa da güçlü ekonomik yönleri de bulunur çünkü ekonomi servetin ticaret yoluyla biriktirilip dağıtılmasını sağlar. Bu bağlamda Kapalıçarşı kendi varlığını ticari hayatı ile ifade eder ve büyük bir toplanma alanına dönüşür (Schechner, 2015, s. 65). Öte yandan hayatın bir parçası olan oynamak ve durmak, beklemek ve dinlenmek ve yeniden oynamak, eşikler atlamak gibi yaz ve kış eşiği, sabah ve akşam eşiği, usta ve çırak eşiği, ergenlik ve erişkinlik eşiği Kapalıçarşı'da karşılaşılan eşiklerdir. Genep'e göre mekân geçiş ritüelinin tamamlayıcısıdır (Genep, 1960, s. 189). Yani Kapalıçarşı tüm bu hareketlerin ve sebep olduğu kültürel ve ekonomik dönüşümlerinde kaçınılmaz olarak etkisi olan bir alandır. Hareket ve dönüşüm olgusuna bağlı geçişler, bireysel ve kolektif kimliğin bir parçası haline dönüşür. Bu bağlamda Kapalıçarşı'nın bir mekân olarak tarafsız kalması mümkün değildir (Teather, 2005, s. 5).

Çok yakın bir ilişki kuruyorsunuz gelen herkesle. Yani birini evine çağırdığınızda biliyorsunuz kimin geleceğini. Ama burada hiçbir önlem alamıyorsunuz. Hiçbir şey yok. O zaman o kişi, şey o hani zaman ne gösterir, gün ne gösterir, an ne gösterir aslında biz hazır olursak her şey hayırlıdır bizim için. Gelen kötü bir şey varsa o da hayra döner. Bize bi zarar zaten veremez. Biz ona belki hayır veririz. (Leliya, 49, Gümüş Alım Satımı, 16.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı insanın insanla ve insanın mekanla temasıdır. Bedenin içinde ve etrafında, suyun yüzeyindeki akışkan hareketler gibi ritimler buluşur, kesişir ve nihayet mekana bağlanır (Lefebvre, 2014, s. 219). Ahilik geleneği bu akışkanlık içinde insana bilgi ve beceri kazandırmayı ve bu bilgi ve becerinin ne şekilde

kullanılacağını ve bu donanımına sahip olanların neler yapmayacağını da öğretmiştir³⁶. Yani Kapalıçarşı'daki görünen hareketler örüntüsü içinde yapılması gerekenler kadar yapılmaması gerekenler de bulunur. Söz konusu bu olgu, insana dış dünyayı şekillendirecek becerileri kazandırdığı gibi iç dünyasını da şekillendirir. İçten dışa dönüşümün sonucu yaşanan bu geçiş, yapılması gerekenler ile yapılmaması gerekenlerin belirlenmesini sağlar. Kapalıçarşılı olmak ve ona dair anonimlik bu olguya dayalı dönüşümün getirdiği bir yeniden doğuş olarak ifade edilebilir.

Fotoğraf 38 - Esnaf ve Elişi Üreticisi Arasında Borç Alacak Hesabı (02.05.2018

F.Ü.H.)

³⁶ Ahilerde sanatında usta olmaya aday kişilere dini ve ahlaki eğitimin yanı sıra okuma yazma dahil temel bilimsel dersler de verilirdi. Üstad veya usta oluncaya kadar geçilen aşamalar ve süreleri şöyleydi (Çağatay, 1989, s. 137-138):

Yamak: 10 yaş altında olmalı, babası veya velisi getirmeli, işe sürekli gelmelidir

Çırak: İki yıl bedava ve düzenli yamaklık etmelidir (haftalık ücret alır)

Kalfa: Üç yıl çıraklık etmelidir, peştamal kuşatır

Üstad: Üç yıl kalfalık etmelidir, hakkında şikâyet olmamalıdır

Burada en büyük eksiğimiz başkasına çıraklık etmemiş olmamız. (Süleyman, 62, Tekstilci, 20.03.2018 tarihli görüşme)

İyi ustalar herkesi çırak kabul etmez. Tavsiye ister. Araya tanıdık sokmak gerekir. Güvenmesi gerekir. İki günde kaçmayacak. Ustan seni beğenirse hayatın kurtuldu demektir. Ben iki sene beni kabul etsin diye uğraştım. Ben vazgeçmeyince ustam ikna oldu. (Esmâ, 38, Mücevher Ustası, 22.02.2017 tarihli görüşme)

Günlük hareketler ve dönüşümle kimliksizleşme ve aidiyet değiştirme
Kapalıçarşı'nın uz alanı oluşunun önemli bir parçasıdır. Bu dönüşümü başarmak sürdürülebilir bir kimlik sahibi olmanın parçasıdır. Bir usta mesleğini o mesleğin ustasından öğrenmelidir ki üretimi onurlu ve kutsal olsun. Ahilik insanlara sadece belli alanlarda mesleki ve teknik bilgiler vermez Örs'e göre Ahiliğin ana işlevi, insanı dönüştürmektir. Dönüşümü sağlayacak bir bilgi türü ve dönüşümün gerçekleşeceği süreçlerin gerekliliği söz konusudur (Örs, 2016, s. 97-101).

Babam aslında benim kuyumcu. Zamanında şu harem yüzük ustası, seneler sonra baktı ki işe biraz hile karıştırmaya başladı insanlar. Benim babam da o tarz şeyler yapamayacağı için dediki ben bu hileyi yapmam bu işi de yapmam. Bırakırım kuyumculuğu dedi. Amcam benim ee dericiydi. Ve bu dükkanı buldular bundan 40 sene önce. Ondan sonra eee böylelikle ilk önce derici olarak başladı babam. Uzun bir süre derici olarak devam etti, deri montlar ee yakaları kürklü, işte güderi vesair. Ama genelde Rus kadınları için ince belli yada Rus erkekleri yada çocuklar için küçük. Ya çok küçük dükkana çok

enteresan üç konsept ee hazırladı. Ben o dönemler İstanbul erkek lisesine, eee cumartesi, eee pazar zannediyorum pazar da vardı. Kursa gidip gelirken babamla sabah gelirdim. Derilerin tozlarını falan aldırırdı babam bana. Sonra beni kursa götürürdü. Sonra akşamüstü geldim mi tekrar devam ederdim falan. Öyle bi teşviki mesaim az da olsa oldu çocukluk dönemimde. (Tamar, 41, Zücaciye, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı edilgen bir alan olarak anlaşılmalıdır. Lefebvre göre mekan etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale ederek bir ürüne dönüşür. Emeğin üretim amaçlı örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağlarının tamamı üretici güçlere dahildir (Lefebvre, 2014, s. 224). Bu bağlamda mekan insandan ve hareketten ayrılmaz bir şekilde hareketin ve dönüşümün önemli bir parçasıdır.

Rutin çalıştığım zamanlarda, sekiz buçukta gelir işte dükkan açarız. Temizlik şu bu. Bazen burda kahvaltı ederiz arkadaşlarla beraber. Ondan sonra da gelen müşteriye bakılır. Müşteri yoksa da raf düzenlenir. Depolar toparlanır. Vesaire yani. Akşam kapanış saatinde de kapatır gideriz. Eee mevsim tabiki kışın havanın erken kapanması falan başka şeylerde olduğu gibi burda da içimizi karartıyor. Ben pek öyle şey havaları sevmem. Bulanık havaları sevmem. Doğruya doğru. Yani güneşli bir gün olduğu vakit neşem daha çok yerinde oluyor. Ha güneşli gün, kışın bazen işi etkiliyor. Hava çok iyi olursa çarşıya insan az geliyor. Ayrı konu. Ama olsun. Eee, ritüelimiz bu işte. Öğlen yemeği. Gelen dostumuz ahabamız olursa onlarla sohbetimiz. (Süleyman, 62, Tekstilci, 25.05.2017 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı’da gerçekleşen tüm hareketler ve bunların dönüştürücü etkisi Schechner’in tiyatro ile ritüel arasında yapılan katı ayırma dikkat çekmesini hatırlatır. Ritüel ve tiyatro arasındaki diyalektiğe dikkat çeken Schechner ve Turner’a göre her ikisinde de hem eğlence hem de eleştiri mevcuttur (Schechner, 2015, s. 74). Kefen bezinden hâkim cüppesine, gömlekten iç çamaşırına, ayakkabıdan çantaya, deri ceketten pırlanta küpeye, ipek halıdan abajura, tarihi kostümden modern tasarım giysilere, telefon aksesuarlarından parfüme, açlığı ayaküstü bastırarak yiyeceklerden kahve ve çaya kadar birbirinden farklı ürünleri içeren Kapalıçarşı adeta bu diyalektiğin nesneleşmiş halidir. Ürün çeşitliliği hareket ihtimallerini, sahnelenen ve sergilenen oyunun zenginliğini, deneyim çeşitliliğini ve kendine has duygusal deneyimleri besler. Öte yandan her bir dükkanın içinde yaşanan ritüeller insanları oyunun güvenilir tarafında tutan birer köprüdür. Schechner’e göre ritüeller “insanları tehlikeli suların diğer tarafına taşıyan güvenilir eylemlerdir” (Schechner, 2015, s. 261).

Kapalıçarşı’da dükkâna giren müşteriye veya misafire çay veya kahve ikramı çok belli bir davranış şeklidir. Bir alışverişin olmazsa olmazıdır. Adeta ikram üzerinden bir güven ilişkisi kuruluyor ve aidiyet sağlanıyor. Dükkân sahibinin ilk ikram sorusunu nasıl sorduğu bu ilişkinin nereden başladığının izlerini gösteriyor. Ne ikram edeyim? Bir şey ikram edeyim? Bir şey ikram edeyim mi? Bir şey içer misin? Çay içer misin? Çay mı, kahve mi? Kahve içelim? Bu soruları samimiyet ve güvenin dereceleri olarak değerlendirmek de mümkün olabilir. Çay ve kahve ile alışveriş başlamadan bir ilişkinin temelleri atılıyor. Yeme içme eylemi onlardan olmanın, teslimiyetin ve karşılıklı güven oluşturmanın adımlarından. (F.Ü.H.-13.11.2018 Tarihli Alan Notu)

Kapalıçarşı'nın bir uz alanı olma özelliğinin unsurlarından birisi de ritüelleridir. Ritüel kriz anında baş etme gücü verir. Bireysel ve kolektif endişelerin, sürekli tekrar, gün içine yayılan ritimler, abartmalar, odaklanmalar ve sadeleştirmeler sırasında hissedilen acıyı azaltır, deneyimi keyif haline dönüştürür (Schechner, 2015, s. 264). Ritüelin dönüştürücü etkisi bu yolla yaratıcılığı da destekler. Bu durum Kapalıçarşı için bu çok önemli bir unsurdur. Yaratıcılığın, hatta çoğu kez kişiye özel yaratıcılığın gerektiği kuyumculuğun tüm safhalarında ritüelin yaratıcı etkisi görülür. Ritüel öylesine dönüştürücü bir deneyimdir ki kendinden çok başkası olma halini yaratıcılıkla harmanlar. Kapalıçarşılı birlikte ve tek başına bu hareket ve ritüellerin bir parçasıdır.

Bir mücevheri işlerken sadece ustalık yetmez. Ona bir ruh katarak, kullanacak kadını hissetmen gerekir. O kadının kalbine dokunman gerekir. (Hrant, 52, Murassa Ustası, 18.01.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'da ritüel her ilişki deneyimi ile yeniden başlar. Her zaman aynı gibi gözükse bile birbirinin tıpatıp aynısı değildir. Turner, ritüeli oyuna benzetir. Sanayileşmiş ve sanayi sonrası toplumların sanat çalışmalarını, tasarım ürünlerini ve yeni fikirleri üretme süreçlerini “liminoid” olarak ifade eder (Turner, 1974). Eşik, geçiş ritüellerinde zorunlu bir aşamadır. Buna karşın “liminoid” seçime tabidir. Modern birey, ait olmayı arzu ettiği, seçkin bir noktaya konumladığı referans grubunun etkinliklerinin ritüelleri içinde yer almayı özgür iradesiyle seçme yoluna gider (Güven, 2018). Liminal ve liminoid arasındaki fark oyunda yatar. Kapalıçarşı da deneyimlenen açık/kapalı, içerisi/dışarı, sokak/dükkan, alışveriş/geçit, yaz/kış, kadın/erkek, esnaf/yönetim, kamusal/özel, iş/boş vakit, usta/çırak, baba/oğul, anonim/kolektif ikilikleri, istemli veya istemsiz bir şekilde liminoid bir etki yaratır

(bkz. Tablo 3). Hareket ihtimallerinin yarattığı geçiş deneyimlerinin hem topluluk hem de birey üzerinde dönüştürücü etkisi vardır. Bu dönüşüm Kapalıçarşı'daki anonimliğin ve kolektifliğin temelleridir.

Tablo 3 - *Kapalıçarşı'da Karşılaşılan İkilikler*

KAPALIÇARŞI'DA KARŞILAŞILAN İKİLİKLER			
Kapalıçarşı	Okul	Esnaf	Müşteri
Okullu	Çıracak	Esnaf	Misafir
İç	Dış	Esnaf	Yönetim
Girmek	Çıkmak	Esnaf	Dernek
Ön	Arka	Usta	Çıracak
Kaybolma	Bulma	Baba	Oğul
Kapalı	Açık	Baba	Kız
Sokak	Dükkan	Baba	Çocuk
Gelmek	Geçmek	Patron	Çocuk
Yaz	Kış	Ortak	Özel
Kadın	Erkek	Anonim	Kolektif
Eski	Yeni	Yerli	Öteki
Kirli	Temiz	Aydın	Yoz
Almak	Vermek	Çalışmak	Boş Vakit
Çay	Kahve	Kapalıçarşı	Kuyumcukent
Yapılması Gerekenler	Yapılmaması gerekenler	Geçmiş	Gelecek
Sıcak	Soğuk	Gelenek	Şimdi
İyi	Kötü	Güvenilir	Güvenilmez

İşte böylelikle babayla bi sene bibuçuk sene falan gittim geldim. Tabi çok şeyde olmadı yani. Çok rahat... Ticaretin t sini bilmeden yapıyorsunuz. Ondan sonra bir sürü değişik insan var. Hepsi bunların çocukluğuna itibaren buraya girmiş ölene kadar da burada çalışabilecek kapasitede potansiyelde ve başka hiçbir şey yapamazlar. Çünkü öyle bir şansları yok. Eee ben Kapalıçarşı başka bir türlü tasavvur ederken, çok aydın, çok modern vs. diye tasvir ederken ne kadar yozlaşmış ne kadar yoz insanlarla dolu olduğunu çok sonra farkettim.

Herkesin tezgahı kişileri anlatır halde olduğunu farkettim. Tezgaha baktığınız zaman o kişinin nasıl bir karaktere sahip olduğunu gördüm. E tabi çok geniş caddeler değil dar caddeler ister istemez birbirini görüyorsunuz, birbirini duyuyorsunuz. E meraklı çok var etrafımızda. Kimdir, nedir, ne değildir? Öyle şeyleri de yaşıyorsunuz. Tabi çok farklı bir yerden çok farklı bir yere gelince, affallıyorsunuz. Ondan sonra işte bir müddet böyle gittim geldim, aslında çok da hoşuma gitmedi ama mecbur olduğum için katlandım. Sonra babam prostat ameliyatı geçirecekti o ameliyattan sonra biraz dinlenmesini istedim ben. Sonrasında dedim gelir gider. Sonra o prostat ameliyatı dinlenme esnasında ben burayı tadilat yaptım, açık dükkan yaptım. Babam geldiğinde şoka uğradı. Benim dükkanın kapısı nerde falan dedi. Yok daha dorusu demiş ki anneme çıktuktan sonra, ben dükkanın kapısını göremedim. Kapı nerde? Herkes o dönemde bir ya nasıl babanın haberi yok muydu? Hayır! Babamın haberi yoktu. Yani ben hiçbir şey sormadan yapan bir tipim yani. Onlar da alışık oldukları için sıkıntı yok hani anneme soruyum babama soruyum. (Tamar, 41, zücaciye, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'yı oluşturan fiziki yapıları ile birlikte kültürel yapısının da beş yüz yıldır sürekli evrildiğini görüyoruz. Bu durum günümüzde yaşayan bir mekan olarak karşımızda olmasını sağlayan en önemli unsurdur. Kapalıçarşı'nın mekansal dokusu ve esnafı bugüne kadar gerçekleşmiş müdahalelerle değişmiş ve bundan sonra da değişmeye devam ediyor. Bugün görünenler ve yaşananlar geçmişten bugüne yaşanan bu yolculuğun, zamanın tortusuyla birlikte aktarıldığı bu kültürel evren, sözlü ve duyuşal deneyimlerin önemli bir parçasını oluşturuyor. Böylece sürekli dönüşüm

sürdürülebilirliği de yanında getirmiş ya da tam tersi sürdürülebilir olmak için dönüşmüştür. Her iki durumda da hareket ortak payda olmuştur.

...Biz uyum sağlarız. (Oğuz, 49, Ayakkabıcı, 18.07.2018 tarihli görüşme)

Geleneğin ve değişmezliğin bir göstergesi gibi görülebilecek Kapalıçarşı, ritüelin evrimsel ve kültürel davranışın koruyucusu olmadığını tartışan Turner için bir örnek alan olabilir. Kapalıçarşı'da ritüel yeni imgelerin, yeni fikirlerin ve yeni uygulamaların şimdiki zamandaki üreticisidir. Bu durumu hayatta kalmak üzere ve uyum ve beceri pratikleri olarak bütüncül bir kültürel pratik olarak görmek gerekir. Bu yapının izleri günümüz Kapalıçarşı'sında görünmektedir. Kapalıçarşı'nın sokaklarında, dükkanlarında ve hanlarında gerçekleşen hareketler, her ne kadar tarihselliği ve sürekliliği nedeniyle önceden planlanmış ve gelenekselin dışı vurumu olan "liminal" deneyimler gibi düşünülse de ihtimallerin ve doğaçlamanın sıklığı, kavramsal, duygusal ve mekansal ikilikler nedeniyle "liminoid" deneyimlerdir. Kapalıçarşı, Schechner'in tüm insan deneyiminin temeli olarak öne sürdüğü oyun, hareket ve dönüşümün etkisiyle, sınırsız olasılıkların rüya sahasıdır (Schechner, 2015, s. 298).

Kapalıçarşı'da sergilenen oyun sırasında aktörlerin ve seyircilerin yani müşterilerin ve esnafın arasındaki ayrımın kalmadığı bütüncül bir hareketler evrenidir. Bu olgu Bakhtin'in karnaval olgusuyla da kesişir. Karnavalın evrensel ruhu tüm katılımcılarını kapsar. Bakhtin bunu resmi hayattan kaçış olarak ifade eder (Bahtin, 2005, s. 34). Kapalıçarşı'daki anonimlik bu kaçışa ait bir olgudur. Bireyin benlik sunma eğilimini stratejik bulan Güven'e göre "bir restoranda garsonla konuşmak, iktidar sahibi bir siyasetçi ile konuşmak, arkadaş ortamında yeni tanışılan

bir kişi ile konuşmak ya da saha araştırmasında antropolog ve görüşmeci arasında konuşmak” kendine has özelliklere sahiptir (Güven, 2018, s. 115). Karnaval, ritüel veya oyun, merkezinde hareket olan tüm bu eylemler Kapalıçarşı’da oyuncu ve izleyicinin karşılıklı ve kendi içinde sürekli yer değiştirmesiyle bir doğaçlamaya dönüşür ve bireyin benlik sunumundaki stratejileri de rollere göre değiştirerek dönüştürücü bir etki yaratır.

2.2.3. Geçmiş ve Gelecek Arasında: Şimdiki Zaman

Zamanın sürekliliğini ve geçiciliğini anlamak ve anlatmak sosyal bilimlerde uğraş verilen önemli başlıklar arasındadır. Bir kültürel yapıda belli bir ana dair zaman-mekân ilişkisi içinde bir mekânın nasıl kavramsallaştırıldığı da ayrı bir sordur (Rodaway, 1994, s. 6). Mekânı ve duyuları zamandan bağımsız düşünmek, duyusal mekânı eksik anlamak olacaktır. Kapalıçarşı'da geçmişten bugüne biriktirilen deneyimlerin zamanla ilişkisi bir uz alanına dönüşmesinin ana unsurlarındandır.

Bireysel deneyimler zaman ve mekan ilişkisi içinde genellikle toplumsal deneyimlerle gölgelenir. Bireysel ile toplumsal deneyim farkı, ev ile bina veya mekân ile uzam arasındaki kavramsal farklılıklara benzetilebilir. “Seçme tarihi olmaksızın hiçbir mekân ev olamaz” diyen Berger’e göre zaman mekanın dönüştürücüsüdür ve atalardan devraldığı eskilikle bireysel belleğin önüne geçer. Mekanın eskiliği zamanla kurduğu geçici ve sürekli ilişkileri içerir. Bu bağlamda hem bireysel gibi görünen hayatların geçmiş yüzyıllardan taşınan özlemlerle şekillenmesine hem de mekânsal bellek ile bireysel ve toplumsal bellek arasında zaman ve mekan üzerinden kurulan bağa işaret eder (Berger, 2008, s. 71-72).

Evi ayakta tutan harç bir çocuk için bir anıdan başka bir şey değildir. Evin içine görülüp dokunulabilir ipuçları- fotoğraflar, hediyeler, ganimetler- yerleştirilir, ama içinde yaşayanları koruyan duvarlar ve tavan gözle görülmez, elle dokunulmaz, biyografiktir (Berger, 2008, s. 72).

Kapalıçarşı'da mekân ve bellek kaçınılmaz biçimde birbirinin içindedir ve “biyografiktir”. Biyografik olana dair geçici ve süreklilik unsurları ile burada da karşılaşılır. Bireysel bir olgu gibi görülen belleğin sosyal yanına Cresswell de dikkat

çeker. Belleğin sosyal yanı fazlasıyla zaman, akış ve hareket ile ilintilidir. Bu akış sırasında bellekteki bazı hatıralar hatırlanmaya devam ederken bazıları da giderek unutulur. Cresswell'e göre "belleğin en önemli inşa yollarının bir tanesi, mekânın inşasıdır" (Cresswell, 2015, s. 2803). Mekan ve bellek arasındaki bu ilişkisellikte zamanın etkisi ve işlevi yadsınamaz. Anıt mekan ve müze gibi bazı yapılar zaman içinde tamir edilirken, bir kısmı edilmez, konulan tabelalar ve yapılan tarifler ile kültürel miras bölgeleri anlatılıp tanıtılırken bellek de yeniden inşa edilir. Bellek "zihinsel süreçlerin kaprislerine terk edilemez, tersine görme alanına toplumsal hafıza olarak işlenir" (Cresswell, 2015, s. 2815). Bir başka deyişle hem Cresswell'in hem de Berger'in ifade ettiği gibi zaman mekanda nesneleşerek belleklere işlenir.

Fotoğraf 39 - Kalpakçılar Caddesinde Kostümlü Fotoğraf Köşesi ve Önündeki

Kuyruk (06.01.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşı gibi duyuşal mekanlarda, gündelik hayat tekrarlara ve döngüsellğe işaret eder. Oysa Levine'e göre zaman algısının pek çok permütasyonu vardır. Günlük hayat pratikleri, ritmik tutumları nedeniyle genellikle doğrusal zaman olarak algılanır ve bu algının karşıtı olarak da döngüsel zaman ifadesi kullanılır. Ancak "süre algısı öznel deneyimin alanına aittir" ve zamanının hissedilen hızı, yaşam hızının algısını etkileyen pek çok psikolojik unsurun etkisi altındadır (Levine, 2013, s. 53). Bu algısal etkileri ortaya koymak üzere Levine "saat zamanı" ve "olay zamanı" ifadesini kullanır. Olay zamanındaki deneyim odaklı zaman algısı gibi Kapalıçarşı'nın kendine has ekolojisinin yarattığı zaman algısı öznel deneyim alanına uygun olarak kendine hastır ve bu bağlamda doğrusal ve döngüsel zamanı da içeren duyuşal bir zamandır. Döngüsellik, resmi saatin tik takları, hareket edenlerin adımları ile gündelik hayata dair törenler ve geçiş ritüelleri iç içedir. Kapalıçarşı'da zamanın varlığı tartışılmaz ancak kesin sınırlarını çizmek, yaşanan deneyimlerin hızını saat zaman ile sadece niceliksel olarak ölçmek yetersizdir.

Kapalıçarşı'yı gezmek ve anlamak için. Hissetmek için. Bir Mimar Sinan camini gezmek ve hissetmek gibi değil burası. Kapalıçarşı'yı Kapalıçarşı yapan mimarisi değil ama eski bir çarşı olarak ilginç. Eee, aslında burası tarih boyunca içinde yaşanan, hissedilen, hatırlanan, unutulmuş, tekrar hatırlanan herşey. Bir zamanlar buraya atları ve heybeleri ile gidip gelen insanlar artık yok ama o günlerin usülüne uygun kapıları var, pencereleri var. Buraya gelince o günleri de hissediyorum ben. Bunu hissettiren şey maddi bişey değil, mimari de değil, eee yapısal da değil. Çok özel. Üstün bir ustanın elinden çıkmış mimari yapı da değil. Ama, yüzlerce ve binlerce ustanın birlikte

yaşadığı, kaderini paylaştığı bir ortam. Yani buraya gelen insan, eee bu bağı hisseder. (Mehmet, 72, Avukat, 13.02.2018 tarihli Duyusal Yürüyüş)

Zaman ve mekan ancak fenomenolojik bir yaklaşımla eylemin kapsayıcısı olmaktan uzaklaşabilir ve hareketin geçiciliğine, performansa ve pratiklere ve tekrarlanan her şeye böylece odaklanabilir (Crang, 2001, s. 187-189). Bu nedenle mekan pratikleri fenomenolojik yaklaşımlara ihtiyaç duyar.

Kapalıçarşı'nın en değişmez, en eski ve en önemli işgalcisi zamandır ve eşlikçileri hareket ve hızdır. Kentsel bir mekanın hareket içinde nesneleşmesini veya zamana sahip bir nesneye dönüşmesini sağlayan bu olgu, Lefebvre'ye göre baştan çıkartıcı bir imgelemdir. Bu nedenle mekan zamanın tescillenmiş halidir. Mekan gerçekleşen her şeydir. Zamanın farklı ve sürekli tescilleri, şehrin ve kalabalıkların ritmidir. Lefebvre ancak mekanı işgal eden zamanı fark ettiğimiz zaman durup mekanı yeniden düşünmenin ve böylece mevcut kalıntıları üzerine yeniden inşa etmenin mümkün olabileceğini ifade eder (Lefebvre, 2015, s. 223-225).

Çok önemli, gerçekten ben girdim, ya gözlerim doldu. Dört duvar ya hiçbir eşya yok. Şöyle bi duvarlara baktım ya, bi kokusunu çektim içime ya, dedim ki özlemişim. Yani hala böyle tüylerim diken diken oluyo. Yok dedim ya kapatmıcaz biz dedim. Dedem. Dedeme ihanet gibi geldi. Onun da kokusu sesi duvarlarda her şeyde anısı var. Olmamalıydı yani. O yüzden tekrardan açtım. Çok önemli bişeydi benim için. (Ceylan, 32, Esnaf Lokantası, 02.04.2018 tarihli görüşme)

Hareket ve akışı ve böylece mekan patiklerine dair zamansal olguları ve işgalleri içeren ritim ve tekrarlama duygusu Crang'e göre kışkırtıcı bir şekilde rutinleştirme fikirleriyle ilişkilidir. Toplumsal baskılar ile bireysel yaşam arasındaki ilişki de bu rutinleştirme ile bağlantılıdır (Crang, 2001, s. 189). Kapalıçarşı toplumsal baskılar ve bireysel yaşam arasındaki ilişkilerin şimdiki zamanda yaşandığı bir mekandır. Şimdiki zaman, bireysel ve toplumsal katmanlar arasında nesneleşir. Rutinleşenler ve rutinleşmeyenler arasında yaşanan akış onu uz alanı yapar.

Zaman, bir dizi içinde yer alan zincirleme statik görüntülerden çok bir akış deneyimidir. Bu nedenle mekan ve zaman modelleri hakkındaki eleştiriler, yalnızca deneyim düzeyinde değil aynı zamanda temsiliyet düzeyinde de işler. Düşüncenin statik temsillerle hükmedilmesine izin vermek yerine, olayı ve zaman sürecini anlamamız gerekir (Crang, 2001, s. 206).

Fotoğraf 40 – Kapalıçarşı'da Geçmiş ve Gelecek Arasında (27.02.2019 F.Ü.H.)

Han'a göre zaman aralığı "iki konum veya olay arasında" uzanan bir geçiş zamanıdır ve güçlü bir eşik duygusudur (Han, 2015, s. 48). Kapalıçarşı'da geçmişten geleceğe ayıran veya başka bir deyişle geçmişi geleceğe bağlayan, kapıları arasında ve açık saatleri arasında hissedilen bu zaman "şimdiki zaman"dır. "Şimdiki zaman" doğrusal ve döngüselden kopuk değildir ve anı genişleten, zamana zaman içinde zaman açan duygusal bir zamandır. Bu bağlamda şimdiki zamanda gerçekleşen tüm hareketler geçmişi geleceğe bağlayan şeylerin bütünüdür ve şimdiki zamana aittir. Buna karşın şimdiki zaman oldukça ironiktir çünkü süreklidir, eskidir ve geri döndürülemez şekilde ana bağlıdır. Ancak bir yandan da ritmik tekrarlar ve öngörülebilirlik ile karakterize edilebilir. Kapalıçarşı'da mekan pratiklerinin, hareket ve akışın zaman içinde mekanı nasıl inşa ettiğini ve şimdiki zamanın ironisini hissedebilmek için mutlaka dükkanların, hanların ve sokakların kapalı olduğu saatlerde, mekan insandan ve hareketten arınmışken yani tamamen boşken görmek gerekir.

Yaşlılar ellerinde torunlarıyla geliyorlar. Burada çocukluk ve gençliklerini buluyorlar. Eski günlerde nişanlılığını buradan almıştır. Onların yerlerini arıyorlar. Bu avemelerde yok. (Halime, 60, Hac Malzemesi, 16.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı sahip olduğu ve sürdürdüğü düşünülen geleneksel ve tarihi temsillerine karşın ironik bir şekilde şimdiki zamana aittir. Kapalıçarşı'da mekanın dönüştürücü aktörlerinin deneyimleri ve buna bağlı tüm hareket ve akışlar somut olarak sokakların üzerinde, dükkanların ve hanların içinde, Kapalıçarşı'nın çatısı altında gerçekleşir, soyut olarak da bu mekanlarda nesneleşmiş anlatıların içinde ve

arasında gerçekleşir. Mekanın somut katmanları ile anlatıların soyut katmanları arasında gerçekleşen ve gerçekleşme ihtimali olan tüm bu hareketler Kapalıçarşı'nın şimdiki zamana ait bir duyusal bir mekan olmasının sebeplerini yaratır.

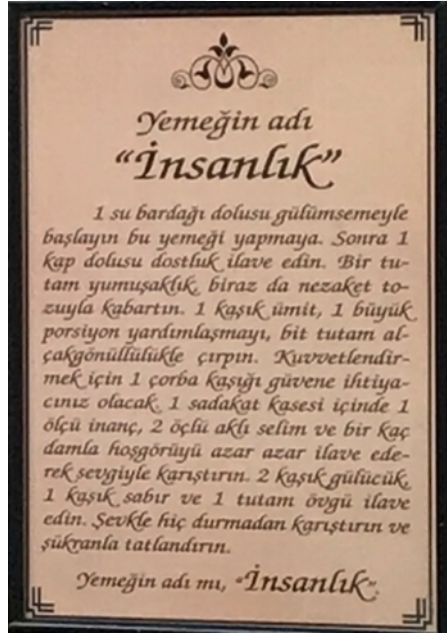
Bu sebepler aynı zamanda Kapalıçarşı'nın duyusal bir mekan ve bir uz alanı olmasının da sebepleridir. Kapalıçarşı'nın ait olduğu şimdiki zaman kendine has ekolojisinin sürdürülebilir yanıdır. Şimdiki zaman herkes için geçerli tek bir zaman değilse de Kapalıçarşı'ya has niyet edilmiş ve niyet edilmemiş, rutinleşmiş ve rutinleşmemiş, liminal ve liminoid tüm deneyimlerin ortak paydasıdır.

2.3. Mekanın Aktörleri

2.3.1. Dükkan Mal Sattırmıyor, İnsanlar Sattırıyor : Kapalıçarşılı

Kapalıçarşılı ifadesi duyusal bir bakış açısıyla, deneyim ve beceri paydaşlığı ile duygudaşlığın göstergesidir. Öte yandan, Kapalıçarşılı bir takımın oyuncuları gibi de düşünülebilir çünkü takım kavramı birden fazla oyuncu içerir. Goffman, bir oyuncunun kendi yarattığı gerçekliğin tek gerçeklik olduğuna kendini ikna ederek kendi oyununa inanmaya başlayabileceğinden söz eder. Bu süreçte oyuncu kendi kendisinin seyircisi haline gelir bir başka deyişle gösterisinin hem oyuncusu hem de gözlemcisi haline dönüşür (Goffman, 2004, s. 86). Aynı takımın üyeleri olan bireylerin için takımdaşlık olgusu oyuncular arasındaki ilişkileri düzenlemesi açısından önemlidir. Tüm takım arkadaşları birbirlerinin hareket ve davranışlarına güvenmek zorundadır. Takım arkadaşlarını birbirlerine bağlayan şey bir çeşit karşılıklı bağımlılık olarak da tanımlanabilir.

Fotoğraf 41 - Bir Kuyum Atölyesinin Duvarından (21.03.2018 F.Ü.H.)

Takım üyeleri seyircisinin önünde belli bir durumu sürdürmek için işbirliği yapmak zorunda oldukları söz konusu izlenimi birbirlerinin karşısında devam ettirecek bir konumda olamazlar (Goffman, 2004, s. 87). Yani bir birlerine karşı oyuncu ve seyirci ilişkisi içinde olmak yerine aynı tarafta yer alırlar. Bu olgu Kapalıçarşılı'nın temellerinde yatan deneyim, duygudaşlık ve anonimliğin temsili değerlerini içeren Ahilik ile de benzerlik gösterir. Ahilik kendi inisiyatifi ile kurulup katılımcılarını denetleyen bir yapıydı. Bu değerler sistemi bugün de Kapalıçarşılı olma olgusunun temellerini oluşturur. Her ne kadar zaman içinde Ahiliğe dair öz denetim mekanizmaları kültürel ve dini unsurlardan giderek devletin denetim mekanizmalarına doğru evrilmiş olsa da farklı mezhep, din ve kültürel yapıdaki insanların şimdiki zamana uyum çabası Kapalıçarşılı'da bugün de görünür özelliklerdir. "Sözünde durmak", "gereksiz söz söylememek" ve "sabırlı olmak" şeklinde üç temel özellik ile tarif edilen Ahilik özellikleri bugünün Kapalıçarşılısı için de geçerli değerlerdir (Çağatay, 1989, s. 6-11). Güven ve söz; gelişen ve globalleşen ticari yöntemler, araçlar ve teknolojik güvencelere rağmen günümüzde de Kapalıçarşılı'nın sürdürdüğü ticari hayatın temelini oluşturur.

Fotoğraf 42 - Gümüş Ayarı Tespiti (16.03.2018 F.Ü.H.)

Buranın farklı bi kültürü var bence yani. Bugün Kadıköy'e geçseniz bana yüz dolar ver deseniz, bırakın yüz doları, on lira borç ver deseniz, kimse çıkarıp vermez. E ama burda ee yüz elli bin dolarlık taşı sana veriyor. Hiç. Götür diyor... Ya da burdan Fatih'e geç, merkezine, bana verir misin de? Yani tanısın da tanımasın da, e vermez kimse çıkarıp hiç bişiyini vermez... Bi araba parası, bi ev parası kadar taşları, mücevherleri insanlar birbirine güvenerek veriyolar çıkarıpta. Al git göster müşterine satarsın hayırlı olsun diyo... Bu güven ilişkisi güzel.... Sonra Kapalıçarşı'da dediğim gibi işte çok tanıdığım vardı, güven nasıl oluştu? Diyosunuz, ben hep esnaf ziyareti yapıyodum zaten, artık gide gele birlikte yemek yiyosun. İşte yoldan geçerken naber diyosun işte o var mı? Bu var mı? sende falan diye. Sora sora öyle zaten ahbab oluyosunuz bi süreden sonra işte... Ondan sonra eee esnaf bana çok güveniyodu, bi ikincisi biz taşı yurtdışından zaten alıyoruz, alıyoduk o zaman da. E ben ordaki tedarikçileri çok kolluyodum. Mesela o gün diyelim ki bizim paramız yok... Ya ne olursa olsun o adamı asla boş göndermiyodum. Ve adamlar bunu biliyolardı onların bu güveni bu şekilde oturdu. Manolya bana paramı verir olayı vardı... Diye diye ben kendi yerimi açtıktan sonra benim ofisim yokken bi tane boş bi yer tuttum. Harabe içi. Ondan sonra orda böyle taburede otururken bana Hindistan'dan tedarikçi geldi. 10.000-15.000 dolarlık paket bıraktı gitti. Al bunu dedi. Satarsın dedi... Öyle başladı iş. Sonra ofisi ben yaptırdım içini... (Manolya, 30, Pırlantacı, 24.01.2019 tarihli görüşme)

Hem mekânın hem de insanın zaman içinde değişip dönüştüğü Kapalıçarşı örneğinde, insanla mekân arasında kurulan ilişkilere ışık tutmak ve dönüştürücü aktörlerin sınırlarını net bir şekilde ortaya koymak kolay değildir. Belki de bu nedenle

Keshavarzian, Kapalıçarşı gibi Doğu çarşılarını araştırırken, bu zorluğu aşmak adına “geleneksel çarşı”, “bir sınıf olarak çarşı”, “gayri resmi örgüt olarak çarşı” ve “yetersiz bilgilendirme ürünü olarak çarşı” başlıkları altında sınıflandırmalar yapmıştır (Keshavarzian, 2007, s. 41). Kapalıçarşı da geleneksel sınıflandırma ölçülerine tam olarak uymayan ve farklı sınıflar arasında kalan yönleri nedeniyle “kirli” ve “tehlikeli” olarak görünür (Douglas, 2007). Bu yönleri güven dayanan temsilleri ile ironik bir zıtlık içindedir. Buna karşın Kapalıçarşılı, “okumamış”, “az eğitilmiş”, “yetersiz”, “değişken”, “karışık” ve “kirli” özellikleriyle yani Turner’ın “zayıfların güçleri” tanımına uygun bir komünütaştır (Turner, 2018, s. 111). Tüm bu sınıflandırmalara karşın Kapalıçarşı’da sınıflandırma temel olarak ortak deneyimlerin yaşandığı sokaklar ve hanlar üzerinden, uz alanlarındaki duygudaşlıklar üzerinden yapılmıştır ve kişiler anonim kalmıştır.

Fotoğraf 43- Zincirli Han (04.03.2018 F.Ü.H.)

Dürüst olduğun müddetçe yıkılmıyorsun. Bizim üretici duruşumuz var. Akşam siparişi alıp sabaha Avrupalı müşteriye yetiştiriyoruz. (Oğuz, 49, Ayakkabıcı, 18.07.2018 tarihli görüşme)

Bize ustaların bıraktığı en büyük nimet güvendir. (Hagop, 49, Mıhlama Ustası, 16.01.2018 tarihli görüşme)

Binlerce dolarlık işleri küçücük bir kâğıda yazıp veriyoruz. Güven olmazsa bu iş yürümez. (Hrant, 52, Murassa Ustası, 18.01.2018 tarihli görüşme)

Çarşıların belli davranış kodlarının olduğu ve bu davranış kodlarının insanlar arasındaki işlevsel menfaat hesaplarına ve sosyalleşmeye dayandığı, yani ortak menfaatler üzerine kurulu bir sosyal yapı olduğu düşüncesi hâkimdir. İran'daki Tahran Çarşısı'nı incelerken Keshavarzian, bu hâkim düşüncenin sağlamasını yapmak amacıyla çarşmayı işlevsel ve sınıfsal katmanlara bölmüş ve böylece çarşının ve çarşılının nasıl kavramsallaştırıldığına dair bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Ortaya, güçlü bağları olan, yaşayan, dinamik bir yapı çıkmıştır. Bu yapıda bir süreklilik ve bu süreklilik içinde de bir uyum hâkimdir. Çarşının "aktörlerinin" kesintisiz bir ilişkiler ağı içinde oldukları, bu ağı aralarında sürekli pratik ettikleri ve kurdukları bu ağı beklentiler yoluyla pekiştirdikleri anlaşılmıştır (Keshavarzian, 2007, s. 73). Çarşıların aktörlerine odaklanmak, çarşıları mal ve kar odaklı bir kültürel yapılar yerine, deneyim ve davranış odaklı duygusal yapılar olarak görmeyi de sağlar.

Çarşıda mesela öyle kuyumcular var ki yalnızca adamın oturabildiği kadar bi yer. Ama en büyük iş yapanlardandır. (Zerrin, 49, Gümüş Alım Satımı, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Aslında burdaki her yerde geçerli. Rakiplerin seni sevecek. Sevdireceksin. Evet bir de satıcı sevildiyse orda inanmak da var. Her işte geçerli. Hani burda diyeceksiniz ki sonuçta lokum işte... Hani doktora gidiyorsunuz ya. Beğenmedim istemiyorum diyorsunuz. Onun gibi. Onun dışında o satışı yapan kişi de çok önemli. Bakın burda yanımızda çalışan çocuklar var. Müşteri gelmiş. Aynı dükkan. Dükkanı bulmuş. Eee daha önceden alışveriş de yapmış. Hasan nerede diye soruyor? Diyorum işte bugün işi var. Ne zaman gelecek? Yarın gelecek. Tamam ben o zaman yarın geliyim diyebiliyor. Anlatabildim mi? Bu önemli şeyin dışında dükkanın dışında kişinin kendisi de çok önemli. Dükkan mal sattırmıyor insanlar sattırıyor. (Kamil, 40, Lokumcu, 10.04.2018 tarihli görüşme)

Gülersoy'un da ifade ettiği gibi Kapalıçarşı gibi mekânlar, "adam üreten atölye"lerdir ve içindeki insanların "ruh yapıları, yüz çizgileri" gibi "kişilikli ve kendine özgüdür" (Gülersoy, 1979, s. 64). Duyusal bir mekan olarak Kapalıçarşı ve ona ait insanları Kapalıçarşılılar arasındaki bu temsiliyet ilişkisi sınırları zor ayrılan bir olgudur. Kapalıçarşı'da ticari hayat ve buna bağlı üretimler, deneyim ve güven odaklıdır. Buna karşın ailelerin elinde toplanan yatırımlar ne kadar büyük olursa olsun devamlılığa, ortaklıklara ve kurumsallaşmaya Osmanlı toplumunda da rastlanmadığı gibi bugün de çok rastlanmaz. On sekizinci yüzyılın başlarında Güneydoğu Avrupa'dan İstanbul'a gelen Ortodoks Hristiyan kumaş tüccarlarına

dikkat çeken Faroqhi de tüccarların imalatçılarla aile bağlarını ve imalat yapan bölgelerden geldiklerini ifade eder (Faroqhi, 2018, s. 310). İncalcık da aile ilişkilerine dikkat çeker ve geleneksel Orta-Doğu devlet anlayışını ve İslam miras hukuku ve buna bağlı olarak her nesilde, aile kaynaklarının parçalandığını ifade eder (İncalcık, 2009, s. 297). Geçmişteki gibi çoğunlukla aile veya benzeri ilişkilere dayanan üretim yapısı bugün de sermayenin büyümesine ve kurumsallaşma için yeterli değildir.

Beni babam getirdi. Ona destek. Sonra bütünleşiyorsunuz ve gidemiyorsunuz.

Ev bile uzak geliyor. Gıda sektörün başında olmanız lazım. Kontrol etmeniz lazım. Bilinçaltından atamıyorsunuz. Kapatmayı düşünemiyorsunuz.

Bambaşka bir şey. Bu sütunlara bakıyorum ve benim dört kuşağımı görüyorum. Dedelerimi görüyorum. Dedelerin babalarını görüyorum. Onların dostlarını görüyorum. (Bekir, 46, Kahveci, 03.03.2018 tarihli görüşme)

Burası akrabalık ilişkileri ile yönetiliyor... Aile gibi. (Suzan, İdari Görev, 36, 26.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşılı günlük mekan pratikleri içinde uz alanı süreçlerini sürdürmek veya çözmek için karmaşık bilimsel yöntemler yerine çoğunlukla göz kararı yöntemler kullanır. Bu ilişkiler ağı içinde karşılıklı taraflar arasında bir hiyerarşi yerine şimdiki zamanda orada olma durumu geçerlidir. Kapalıçarşılı'ya has bu durumun meydana getirdiği kültürlenme, kültürlenme ve buna bağlı olarak kazanılan beceriler, Ingold'un av ile avcının karşılaşmasına da benzetilebilir. Onları o anda karşı karşıya getiren ve bu buluşmaya neden olan esas, koşullarıdır (Ingold, 2000, s. 25). Bu koşullara bağlı olarak avcı, avlanan da olabilir. Avcı lehine tanımlanmış bir

hiyerarşik güç yerine, geçmişten gelen deneyimlerin şimdiki zamanda en uygun şekilde uygulanması ile ortaya çıkan bir doğaçlama üstünlüğü söz konusudur.

Kapalıçarşılı avcı olup, avlayabilen; duyuşal mekanın, sezgisel ekolojinin öğrettiklerini, kendine has bilgilerini doğaçlayarak mekanı uz alanına dönüştürmektedir.

Fotoğraf 44 – Bir Dükkanın Kapısında Müşteri Memnuniyeti İlanı (18.07.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşılı'nın deneyim ve duygu birliğı, sadece tarihsel ve kültürel geçmiş paydaşlığını değil Kapalıçarşı'da geçirilen çocukluk paydaşlığını da içerir. Tarihsel ve sürekli olan mekan ile koşula bağılı olan deneyimin ilişkiselliğini, Lefebvre bir kabuk gibi ruha yapışan gündelik hayat ve onunla mücadele şeklinin yaratıcılık üzerindeki etkisine bağlar. Bu süreci çocukluk mitleriyle de ilişkilendirir ve "çocuk her şeyi yepyeni görür, daima sarhoştur..." der (Lefebvre, 2014, s. 113).

Kapalıçarşılı'nın Kapalıçarşı ile çocukluk yaşlarında başlayan ilişkisi bu nedenle çok önemli bir duygudaşlık ve deneyim paydaşlığıdır.

Bizim yaptığımız bir zanaata gönül vermek, yıllarını adamak. Adım adım, titizlikle, ustaları takip etmek. (Hrant, 52, Murassa Ustası, 18.01.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşılı'nın sahip olduğu bu kendine has “çocukluk sarhoşluğunun” Kapalıçarşı'nın bir duyuşsal mekan ve uz alanı oluşundaki dönüştürücü etkileri çok önemlidir. Kapalıçarşı'daki mekan pratiklerinin yaratıcılık üstündeki etkisi, Kapalıçarşılı'nın zaman içinde ustalaşması kadar her zaman çocuk kalması da bu nedenlere bağlıdır. Usta çırak, baba oğul ilişkisi zaman içinde kazanılan becerilerle dönüşüm geçirse ve çıraklar usta olsa dahi Kapalıçarşı ile resmi takvime göre daha sonra tanışanların daima “çocuk” kalmaları söz konusudur. Kapalıçarşılı çocukların anlatıları deneyim paydaşlığına dayanır ve mekan deneyimi de bu paydaşlığın en temel parçasıdır. Kapalıçarşılı olmak ve anonim kalmak bu paydaşlığın üzerinde yapılır.

Eskiden çok şaka vardı. Ustalar gülerdi ama biz çıraktık gülemezdik. Hala da öyle. Biz konuşmayız, işimiz konuşur. 80 yaşında adam 70 yaşında adama çocuk der.... (Mihal, 72, Kalıpcı, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Aslında bana göre ana unsur şu. Mesele çaycı da olsanız esnaf da olsanız. Birbirinizle alışveriş de yapsanız. Sabah beraber kahvaltı etseniz, birbirinize yemek de ısmarlasanız. Ne yaparsanız yapın gençsiniz. Bir silsile var bir yaş gruplandırması var. Küçük büyüğüne saygı gösteriyor. Büyük bilir.

Şimdilerde bir söz vardır. Eskiden çok tepki gösterirdim böyle görmediğimiz için. Diyorlar ya hep büyük mü bilecek? Ya bilmiyorsa? Şimdi, kızılıyordum. Olur mu öyle şey? Bir kere bu bir gelenek. Hayır doğru söylüyorlar. Çünkü şimdiki büyük o zamanki büyük değil ki. Adam zaten büyük değil. Gerçekten bilmiyor ki. Genç de örnek almıyor. Sorun burada yatıyor. O silsile kademeliydi ve büyük gerçekten bilirdi. (Bekir, 46, Kahveci, 03.03.2018 tarihli görüşme)

Komşum Ediz bey vardı. Çok yaşlandı ama bu sokakta dükkanını en erken o açardı. Kumaşçıydı. Tezgahını kendi hazırlardı. Ya temizliğini hep kendi yapardı. Uyuyor diye komşularına dükkanlarına geç geldikleri için kızardı. Oğlu bırakınca dükkan bitti ya. Ediz amca bu sokağın düzeniydi. Bir gün çarşıya girişte sabah karşılaştık. Eee Ediz amca sen adam oldun da benden önce mi çarşıya gireceksin çocuk diye takıldı bana. Kapıya doğru koştuk yarıştık. Ben yavaş hareket edip onun kazanmasını sağladım. (Halime, 60, Hac Malzemesi, 16.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşılı'nın kendisini ötekinin yerinde hissetme pratiği de Kapalıçarşı'da çok karşılaşılan bir başka unsurdur. Kapalıçarşılı'nın bu pratik içinde kendini dönüştürmesi ve doğaçlaması bir uz alanı olarak Kapalıçarşı'da yaşanan önemli bir beceri paydaşlığıdır. Kapalıçarşı'da deneyimlenen duyuşal eğitim pratiklerinde, yaratım ile üretim süreçlerinde ve satış pratiklerinde bu dönüşümün izleri görülür. Kapalıçarşılı için özellikle kadının yerine düşünmek ve hissetmek önemli bir mekan pratiğidir çünkü bu duyuşal evrende, hareketin kaynağını oluşturan öteki çoğunlukla kadındır.

Fotoğraf 45 - Antonio Gurgiullo'nun Oryantalist Resmi

(Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, b.t.)

Gayrimüslim esnafın gitmesi görgü anlamında çok etkili oldu. Yani ben çocukluğumda yetiştim çok iyi hatırlarım, o gayrimüslimlerin giyim kuşamlarıyla bizim toplumun fertlerinin giyim kuşamları asla bir olmazdı. Ben işyerine takım elbise ile veya gömleğim ceketim pantolon birbirine uygun olarak. Ayakkabı mutlaka boyunluğü olmak kaydıyla kravatla gidip gelinmesi gerektiğini ilk onlarda gördüm. O bir stildi. Ama popülerleşmek adına değil o bir usuldü. Diyor ki niçin diyor çok mu düşkünsünüz kravatla gidip geliyorsunuz. Siz gümüş atölyesinde çalışıyorsunuz. Diyor ki ben oturduğum tezgahın başına, karşıladığım misafire, kravatla ceketle karşılık vermezsem, saygısızlık ederim. Kendim için değil onlar için giyiniyorum. (Bekir, 46, Kahveci, 03.03.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşılı'nın ötekinin yerine düşünme becerisi yüzlerce yıla dayanan kardeşlik, duygudaşlık ve güven pratikleri ile tam olarak iç içedir. Kapalıçarşılı'nın mekan pratikleri gibi ürettiklerinde de hissedilen ötekinin ve hissedilen kadının nesneleşmiş halleri mevcuttur. Oryantalist kimi ressamın eserleri de Kapalıçarşılı'nın hissedişleri, kendini öteki yerine koymanın göstergeleri olarak okunabilir. Kapalıçarşılı'nın tasarladıkları, ürettikleri, mekan düzenlemeleri, teşhir yöntemleri, mekan pratikleri, ikramları da kendini öteki yerine koyma pratikleri olarak okunabilecek göstergelerdir.

Kapalıçarşılı'nın kendini öteki yerine koyma becerisi, çocuksu yönleri ve kadını nesneleştirme becerisi ile şimdiki zamana ait bir kimlik şeklidir. Kapalıçarşılı'nın bu becerisi cinsiyetçi veya etnik kimlik tanımlarının dışında kalmasını sağlar. Kapalıçarşı sokaklarında gerçekleşen duyuşal deneyimler, tekil somut kimliklerden ziyade usta çırak, kadın erkek, alıcı satıcı, öğreten öğrenen ikilikleri arasındaki geçişler gibi sürekli bir geçişi ve çeşitliliğini içerir.

Her gün bir şey daha öğreniyorsun. Adam geliyor bir şey soruyor. Böyle bir baharat var allah allah diyorum. Ben hiç duymadım diyorum mesela. Araştırıyorum ya hakkaten varmış. Bir sürü faydası varmış filan. Ama hiç daha önceden duymadığım ne toptancıdan ne herhangi bir şeyden duymadığımız bir baharat çeşidi. Aaa bu da varmış diyoruz hatta araştırıyoruz birkaç kere peşpeşe soran olduysa o baharatı iyi bulduralım elimizin altında bulsun bir kilo iki kilo, en azından boş çevirmeyelim soran kişiyi. (Reşit, 46, Baharatçı, 09.04.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşılı, farklılıkları güvene dayalı bir paydaşlıkta deneyimler ve kabul eder. Schechner, Girard'an alıntıyla "farklılıkların olmadığı yerde şiddet baş gösterir" der (Schechner, 2015, s. 265). Kapalıçarşılı'nın ürettiği bu kendine has ekolojinin esası soyut ve somut farklılıklardır ve Kapalıçarşılı'nın yüz yıllardır ayakta kalmasını sağlayan farklılıkların ürettiği bir şiddetsizlik olarak yorumlanabilir. Kapalıçarşılı ve Kapalıçarşılı'nın sahip oldukları farklılıklar sürdürülebilir yanı ve uz alanı oluşunun gücüdür. Bir duyuşal mekan olarak Kapalıçarşılı'nın sahip olduğu soyut farklılıkların en somut göstergesi de Kapalıçarşılı'nın kullandığı dillerdir.

Bu böyle lisedeki İngilizcemle çat pat, vücut diliyle anlaşıyoruz yani. (Nadire, 46, Telefoncu, 10.10.2018 tarihli görüşme)

Sadece altı bin kişinin konuştuğu, bir Afro-Latin-Karaip dili olan Papiamentu konuşan öğrencisinin Kapalıçarşılı'daki deneyimini aktarması üzerine Kapalıçarşılı'da konuşulan dillerin sayısını keşfetmek üzere yaptığı araştırma ile Aygen, Kapalıçarşılı ve Kapalıçarşılı'nın farklılığının göstergesi olan dil zenginliğine dikkat çekmiştir (Aygen, 2015). Araştırma sonucunda toplanan veriler Kapalıçarşılı'nın 53³⁷ farklı dili konuştuğunu ortaya koymuştur ve bu dillerden 23 tanesi anadildir. Kapalıçarşılı'nın konuştuğu anadiller farklılıkların kaynağının çok önemli bir göstergesidir. Kapalıçarşılı ötekinin dilini "kulaktan" veya "konuşmayı dinleyerek" öğrendiğini ifade eder ki, Aygen bunu modern öğrenme teorilerinde kullanılan yöntemlere benzetir (Aygen, 2015, s. 412) ve Kapalıçarşılı'nın doğasının buna çok uygun olduğunu ifade eder. Bu tespit Kapalıçarşılı'nın bir uz alanı oluşundaki duyuşal

³⁷ Araştırma sırasında üç kişiye ulaşamadığı için 56 olması beklenen dil sayısı için kesin veri oluşturulamamıştır bu üç dilin konuşulduğu sözlü olarak raporlanmıştır (Aygen, 2015, s. 411). Araştırmacının hesaba katmadığı bir dil de bir iletişim şekli olarak vücut dilidir.

öğrenme pratiklerine işaret ettiği gibi deneyim anına bağlanan Kapalıçarşı'nın şimdiki zaman olgusu ile de örtüşür.

Kapalıçarşı tabii o anda elimizdeki değer ne olduğunu genç yaşta hissedemiyorduk. Zamanla işte, eğitim öğretim ve çalışmayla bu yaşa gelince elimizdeki yerin eşsiz olduğunu mekanlardan birini olduğunu görüyorsun. Burada kapalı alanda dört bin tane dükkan muhafaza ettiğini bu kadar kozmopolit insanların girip çıktığını görüyorsunuz. Dünyadaki elit insanların çoğu Kapalıçarşı'dan gelip geçiyor. Turizm amacıyla Türkiye'ye gelişse. Ayasofya Cami, Topkapı Sarayı, ondan sonra Kapalıçarşı'yı bir görüp geçmişlerdir. Ve ana cadde de mutlaka yüzde yüz geçtikleri yerdir. Yani arka sokaklara da girenler vardır ama ana caddeden daha çok geçiyorlardır. Ve tabii bu insanlarla tanışma şansımız oluyor. Lisanınız varsa tanışıyorsunuz. (Gabriel, 56, Kuyumcu, 16.03.2017 tarihli görüşme)

Fotoğraf 46 ve 47 - İstanbul'un Kadıköy ve Maltepe İlçelerinde Kapalıçarşı Tabelalı Kuyumcu Örnekleri (13.08.2018 F.Ü.H.)

Kapalıçarşılı'nın mekana dair hissettikleri, mekan pratikleri ve bu pratiklerin yarattığı hareket ve bu hareketin yarattığı karnaval etkisi çok önemli bir çekim gücüdür. Farklı diller ve farklı kültürel kimlikler de dahil Kapalıçarşılı'nın sahip olduğu tüm farklılıklar ve bu farklılıklar arasında sürdürülen geçişkenlikler, Kapalıçarşılı'nın somut sınırları kadar bu sınırlar dışında dahi etkili bir çekim gücüne sahiptir.

Rahmetli kıymetli ustam, evlat sanatından ekmeğini çıkarman ancak Nuruosmaniye Camii minaresinin gölgesindedir, ötesi yalan, derdi. (Hrant, 52, Murassa Ustası, 18.01.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 48 – İstanbul Maltepe İlçesinde Pilavcı Tabelası (22.01.2019 F.Ü.H.)

2.3.2. Nuruosmaniye Caminin Minaresinin Gölgesinde: Seyyarlar

Mekân yerleşik insanların hayatı tarafından işgal edilen bir kap gibidir (Ingold, 2000, s. 180). Yapılar inşa edilir ama içlerinde hayat yoktur. Yapıların içinde hayat, işgalcileri tarafından işgal edilerek kullanılmaya başladıktan sonra başlar. Türkiye’de ve İran’da köy evleri ile çadırların karşılaştırıldığı bir araştırmada, evlerin yapımı için kullanılan malzemeler farklı olsa bile yaşamsal organizasyonlarının benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Cribb, 1991). Dayanıklı malzemelerle inşa edilen yapılara içinde yaşayanlar sürekli müdahale eder. Bu müdahale o yapıları ve insanları bir anlamda olgunlaştırır. Kapalıçarşı’nın gündelik hayatında yerleşik düzen hareket ile iç içe devam eder. Bir yanda insan deneyiminin yüzyıllar süren müdahalesi ile olgunlaşan mimarisi, öte yanda her sabah açılan kapıları ve kepenkleri ile her gün ve her ziyaretçi ile yeniden yapılanan duyuşal düzeni bulunur. Her ikisinin birlikteliğinden doğan çekim gücü hareketin ve hareket kabiliyetinin göstergesi olan seyyarlık ile bütünleşir.

Fotoğraf 49 – Nuruosmaniye Girişinde Kestane ve Simit Satıcıları (02.01.2019

F.Ü.H.)

Seyyar kelimesi “gezici, gezen, dolaşan”, “yer değiştiren gök cismi”, seyyare kelimesi “güneşin etrafında dolaşan gezegen, kervan, kabile” anlamlarında kullanılan sıfatlardır (Devellioğlu, 2001, s. 947). Hareket içeren bu sıfat, güçlü bir kaynağın çekim gücüne tabi olmayı da içerir. Bir gezegenin güneş sisteminde güneşin çekim gücüne uyması gibi seyyarın oluşabilmesi içi çekim gücünün oluşması gerekir. “Nuruosmaniye Cami’nin minaresinin gölgesi” bu çekim gücünün sembolik merkezini ifade eder. Burası hareketi adeta etrafına toplayan Kapalıçarşı’yı da kapsayan duysal bir alanın merkezidir. Bu güce kapılarak Kapalıçarşı’nın yörüngesine giren seyyarlar bir uz alanı olan Kapalıçarşı’nın aktörleri arasındadır.

Fotoğraf 50 – 1856-1879 Yıllarında Seyyar Bir Simit Satıcısı (Gigord, b.t.)

Tablo 4- Kapalıçarşı ve Çevresinde Karşılaşılan Seyyarların Listesi

KAPALIÇARŞI İÇİNDE SEYYARLAR	ÇEPERDEKİ SEYYARLAR	ÇEPERDE YEMEKÇİ SEYYARLAR
Börekçi	Anahtarlık	Kek
Çantacı (döviz ve değerli taş taşıyanlar)	Ayakkabı Boyacısı	Acı Badem Kurabiyesi
Esnaf	Bayrak	Börek
Getir Götür	Bere	Kahvaltı
Güvenlik Elemanları	Çakmak	Kestane
Hamal	Çakmak Gazı	Mısır
Çay/Kahve Ocakları	Dilenci	Midye Dolma
Kargocular	Dolma Sarma Aleti	Poğaç
Kek Satıcısı	Esnaf	Simit
Müşteri	Fener	Soğuk Sandviç
Postacı	Güneş Gözlüğü	Su
Tartıcı	Kağıt Mendilci	Şerbet
Temizlik Elemanları	Müşteri	Termos Çay
Tepsici (Lokantalardan yiyecek taşıyanlar)	Oltacı	Termos Kahve
Yabancı Turist	Oyuncakçı	Mangalda Tost
Yerli Turist	Fotoğraf Çubuğu	Mevsimlik Meyve
Zabıta	Şapka	
Polis	Çorap	
Bekçi	Terlik	
	Boya Kalemi	
	Cüzdan	
	Şemsiye	
	Telefon Kılıfı	
	Yabancı Turist	
	Yerli Turist	
	El Örme Çorap	

Lefebvre panayı tarifinde “bu mikro-kozmosta tek dışlanan, çalışmayı hatırlatan şeylerdir” ifadesiyle ile bir anlamda Kapalıçarşı’da yaşanan şimdiki zamana ve gerisinde yaşanan zengin üretim pratiklerine rağmen izleyicisi için adeta tüm bunlar çalışmadan yapılmış görüntüsüne tercüman olur (Lefebvre, 2010, s. 47). Seyyarlar bu çalışılmayan zamanların, hiç bir şey yapmayanların temsili gibidir. Oysa, seyyarlar Kapalıçarşı’nın zorunlu bir üretimidir çünkü Kapalıçarşı’nın çekim

gücüne karşı koymak kolay değildir. Araştırmanın alan çalışması sırasında yapılan gözlemler sonucunda karşılaşılan seyyarların bir listesi Tablo 4’te paylaşılmıştır³⁸.

Kapalıçarşı ve çevresindeki seyyarların önemli bir kısmı turistlerdir. Bunun dışındakiler sokakları geçiş için kullananlar, taşıyıcılar, doğrudan alışverişe gelenler ve seyyar satıcılardır. Bütün gruplar geldikleri yerden getirdikleri bilgiler, beklenti, alışkanlık ve talepleriyle Kapalıçarşı’nın duyuşsal alanında fazlasıyla belirleyicidir. Kapalıçarşı’nın yıllık ziyaretçi sayısının kırk milyon kişiye yaklaşması çekim gücünün çok önemli bir göstergesidir³⁹.

Fotoğraf 51- 1856-1879 Yılları Arasında Hamal (Gigord, b.t.)

Fotoğraf 52 –Lokantadan Yemek Taşıyan Tepsici (22.05.2018 F.Ü.H.)

³⁸ Kapalıçarşı Yönetimi’nin kararı gereği Kapalıçarşı içinde seyyar satıcıların dolaşmasına izin verilmemektedir. Bunun tek istinası görme engelli bir tartıcı ve sabah saatlerinde tepsileri ile içeri giren kek, börek, poğaçaya gibi yiyecek satan birkaç kişidir.

³⁹ Bkz. Tablo 2, sayfa 107

Ee kışın da gerçi burda çok kalabalık oluyor ama ticaret aslında burda Nisan'dan sonra başlıyor. Yaz aylarında yoğun oluyor. Ondan sonra Eylül Ekim gibi ondan sonra işte Aralık dönemlerinde yine bi yoğunlaşıyor. Gene ziyaretçi sayımız çok fazla ama şey değişti. Artık ülkenin jeopolitik durumundan dolayı da tabiki ee kitlenin değişmesi buraya eee gelen dövizi de azalttı. Çünkü eskiden Amerikalı ve Avrupalı turistler gelirken şu an ülkeye gelmedikleri için Kapalıçarşı'yı da ziyaret edemiyolar. Şimdi daha çok Araplar geliyor. Eee kültürlerimiz birbirine benziyo benzemiyor mevzusu değil ama şimdi bir Arap gelip kürk falan alması çok mümkün değil. E şu an Türkiye'de sağlık turizmi çok yaygın. Ona geliyolar. Ona gelmişken yani Kapalıçarşı'ya daha doğrusu, Türkiye'ye gelen İstanbul'a gelen her turist mutlaka mutlaka Kapalıçarşı'yı ziyaret ediyö. Bunun için özel bişey yapmaya çok gerek yok. Türkiye'ye para getiren turist Avrupalı ve Amerikalı turisttir. Onlarda ne kadar çok gelirse ülkeye Kapalıçarşı'ya da o kadar gelir gelir. (Suzan, 36, İdari Görev, 26.03.2018 tarihli görüşme)

Turist ve ziyaretçiler dışında seyyarların diğer bir kısmının anahtarcı, mendilci, simitçi gibi küçük malları alıp satanlar olduğu, bir kısmının kahvaltıcı, kestaneci gibi seyyar bir araçta yarı mamulleri mamul hale getirdikleri, bir kısmının da Kapalıçarşı içinde veya çeperinde lokanta, büfe, kahveci gibi mevcut dükkanlarda kendi üretimlerini servis ettikleri veya üretilmiş ürünleri taşıdıkları görülür. Seyyarların çoğunluğunun hemen orada ve hemen o sırada tüketilecek veya kullanılacak ihtiyaç ürünlerini sattıkları görülebilir. Bu bağlamda Kapalıçarşı'da genellikle han kapılarında yerleşik kahve ve çay ocaklarını da her ne kadar yerleşik

gibi görülseler de seyyar olarak kabul etmek gerekir. Çoğunluğunun müşteri ağırlama yeri yoktur ve sınırlı sayıda oturma yeri olanlar da dahil Kapalıçarşı'da karşılaşılan seyyarların buluşma yeridir.

Lefebvre kahveleri “aile dışı ve meslek dışı” toplanma yerleri olarak ifade eder çünkü ona göre kahvehanelerde toplanma sebebi genellikle kişisel yakınlıklar, sokak veya mahalle komşuluğudur. Lefebvre kahvede toplananların meslek ve sınıf benzerliği olmadığına dikkat çeker. Müdavimlerin kahvelerde “özgürce” politikadan ve kadınlardan konuşarak aslında bir oyun oynadıklarını ifade eder (Lefebvre, 2010, s. 46). Günlük hayat pratiklerine ait deneyim alanlarının ve Lefebvre'nin söylediklerinin tersine, Kapalıçarşı'daki sokak ve komşuluk paydaşlığının, beceri ve meslek paydaşlığı ile kesişmesi Kapalıçarşı kahve ve çay ocaklarına has özel bir durumdur. Bu bağlamda kahveciler, günlük hayat ile Kapalıçarşı'nın şimdiki zamanı arasında bilgi taşıyıcı rolleri ve Kapalıçarşılı'nın oynadığı oyuna ikram katkılarıyla oyunu ve aktörleri dönüştürücü etkileri vardır.

Bir gayrimüslim müşterisi varmış babamın. Bizde servis denir yani tepsiye çaylar doldurulur, dükkanlara servis edilir. Babam servis yaparken gidermiş, eli sıkı bir adam. O dönemde esnaflar, biraz önce dediğim gibi izzet ikram bol. Müşterinin bir şey alamaması önemli değil. Bu bir kültür çünkü. O biraz eli sıkı, müşterisiyle iş yapmış olsun olmasın bir şey ikram etmek de istemiyor. Şimdi, dili gereği de babam, Mösyö Amber bişey istiyor musunuz? diye soruyor bi şekilde. Tepsiyi de göstermiyor. Böyle adap var bakın. Ben hala öyleyim. Tepsi göstermezsiniz. Giremezsiniz. Girmemelisiniz. Tepsi hariç, durup kapıdan uzanırsınız bir isteğiniz var mı diye. Çünkü diğeri emrivakidir. Belki o çay ısmarlamak istemiyor. Bir isteğiniz var mı sorulur.

Dermiş ki Amber bey, “Çay içmezsin?”. Babam dermiş ki, çok samimiler, “Mösyö Amber çay içmezsin değil, içer misin?”. İçmezsin diyince içmez adam. Şimdi bunu bile aralarında latife edebilen bir kültür var. Şimdi kazayla bir esnafa böyle bişey söylüyüm ben kıyamet kopar. Dünya yıkılır. (Bekir, 46, 03.03.2018 tarihli görüşme)

Fotoğraf 53 - Kürkcü Han Girişinde Kapı Kenarında Kahve Ocağı

Fotoğraf 54 - Esnafa Dağıtılan Çay Kahvenin Günlük Çetelesi (F.Ü.H. 03.01.2019)

Kapalıçarşı'nın ve Anadolu'da ticari hayatın tarihsel geçmişinde seyyarlık önemli bir yer tutar. Pazar ve çarşı kavramlarının temelini oluşturan, harekete ve çekim gücüne işaret eden seyyarlar, ihtimallerin kaynağı, hareketlerin özü, birleştirici ve dönüştürücü etkileriyle duysal ve duygusal aktörlerdir. Üretimden ve tüketime giden yolda, üreticiler, satıcılar, taşıyıcılar ve tüketiciler arasında güçlü bir role sahiptir ve tamamen insan bedenine odaklıdır. Seyyarları, Kapalıçarşı'nın sürekliliğini sağlayan, hareketi mekana bağlayarak şimdiki zamanla ilişkisini somutlaştıran bir gösterge olarak irdelemek de mümkün olabilir. Seyyarlar mekana

fiziki olarak bağlı değilmiş gibi görünseler de çekim gücüne tabi yörüngeleriyle merkeze bağlı duyuşal yapılar olarak da tarif edilebilirler. Seyyarlar, yağmur yağdığında ortaya çıkan şemsiye satıcıları, yaz mevsiminde gelen turistler veya gerektiğinde mal taşıyan hamallar gibi merkezin çekim gücüne bağlı ve duyuşal deneyimleri yoğun bir şekilde kullanan aktörlerdir.

2.4. Bizi O Koku Buraya Bağladı: Şimdiki Zamanın Kokusu

Duyusal deneyimin yaşanması için duyusal uyarının varlığı gereklidir. Bir sesin ses kaynağından işitme duyusuna ulaşması için kat ettiği mesafe ile kokunun koku kaynağından koklama duyusuna ulaşması için kat ettiği yol ve bu yolun veya yolların yönleri birbirinden farklıdır. Görme alanı kavramında görsel olarak uzakta olanları gözle görmek mümkünken, koku alanı [smellscape] sadece koklanırsa yaşanandır yani uzakta olanı burun ile koklamak imkansızdır. Her nefes alışverişi, o anda yaşanandır ve bu nedenle koku alanı tam anlamıyla duyusal deneyim odaklıdır. Görsel ve işitsel olanı ise kokuya göre daha bütüncül algılama şansı bulunur. Bir insanın zamanın bir noktasında, bir mekândaki ve görme alanı içindeki bütün noktadaki kokuyu algılama şansı yoktur. Bu nedenle her ne kadar bütüncül bir ifadeymiş gibi koku alanı kavramından bahsedilse de aslında bu bir insanın beceri sınırlarının ötesindedir. Koku alanı bu bağlamda daha çok zihinsel ve hafıza boyutunda bir bütüncüllük içerir (Henshaw, 2014, s. 5).

Görme, işitme, dokunma veya tatma duyularımız da anıların oluşturulması sırasında etkin oldukları halde koku duyusunun tetiklediği anılar bunlar ayrı yer tutar. Bu farklılık o anıların duyarlılıklarından kaynaklanmaktadır. Herz, bir araştırmasında bir parfüm şişesini göstermiş veya koklatmıştır. Her iki eylemde de aynı anılar geri çağırılmış olsa da koklama eylemi sırasında amigdalanın daha aktif olduğunu tespit etmiştir (Herz, 2007, s. 67-74). Bu nedenle koku ile birlikte yani koklayarak hatırlanan anıların diğerlerinden farklı olarak daha hassas ve hatırlatıcı oldukları söylenebilir. Hatta geçmişe dair soluklaşmış bir kokuyla karşılaşmanın çok daha derin bir hatırlama uyanışı olacağı da söylenebilir.

İlk girişim. Küçüğüm annemle babamla. Daha çok annemle giderdim. Çocuklar öyle giderlerdi. Simit. Simit kokusu. Orda özellikle Kapalıçarşı'dan Mahmutpaşa'ya çıktığında bir simit almak zorunluydu. O simit kokusu ile dolaşırsın etrafı. Onun dışında Mahmutpaşa'nın kokusu. Sıcak. Bir nevi sahne kokusu. Toz, küf, ter, kokusu, konuşma sesleri, her dilden ve görüntü olarak da bir heyecan. Gelin alışverişleri, sünnet alışverişleri. Çocuk ağlamaları. Çocuk kaybolmaları. (Mehmet, 72, Avukat, 13.02.2018 tarihli duyusal yürüyüş)

Kokunun bir duyu olarak duygusal yanı diğer duylara oranla daha güçlü olduğu için koku alanı daha kapsayıcıdır ve sabit bir yapıdan uzaktır, yön hakimiyeti yoktur. Kokular dünyası yayılan, gelişmemiş, geçici ve duygusaldır. Kokular duyguları uyarır, kimi zaman mutluluk hissi, kimi zamanda geçmiş hatıraları hatırlatır. Doğrudan limbik sistemle bağlantılı şekilde bir anlamda insanın içindeki ilkele ulaşır. Günümüzde kamusal ve özel alanlarda pek çok koku tasarlanıyor. Artık bir gıda dükkânı, nalbur veya kasap bile eskisi gibi kendinden üreyen kokuları taşıyor. Bunun yerine mekanlar için özel tasarlanmış kokular kullanılıyor. Kokuların bir pazarlama aracı haline gelmesiyle, duyusal deneyimler üzerindeki etkisi de buna paralel olarak güçleniyor.

Onların sayesinde naftalin kokusu devam ediyor. Bu koku bütün parfümleri bastırır. Diğer uyuşturucu maddelerden daha ağır basar. Kebap kokusu ilerleyemez çünkü naftalin kokusu ağır basar. Naftalin tarih kokusudur. (Halime, 60, Hac Malzemesi, 16.03.2018 tarihli görüşme)

Lütfü Bey dernekte uzun süre başkanlık yapmış. Koku çalıştığımı söyleyince hemen kezzap kokusundan bahsetti. Üretim Kuyumcukent'e gönderilince çarşının kokusu değişmiş. Önceleri bu sokaklar belli bir saatte kezzap kokarmış. "Gayrimüslim esnaf varken de tütsü kokardı şimdi yerini kuyruk yağı kokusu aldı. Her yer kebab kokuyor" dedi. (12.07.2018 Tarihli Alan Notu)

Tablo 5 - *Kapalıçarşı'da Karşılan Duyusal Koku Sınıflandırmaları*

KOKULARIN DUYUSAL SINIFLARI
Eski
Kirli
Negatif
Pozitif
Sıcak
Soğuk
Temiz
Yeni

Henshaw'a göre "kokusuz şehir olmaz" (Henshaw, 2014, s. 22). Koku gibi tüm duyuşsal deneyimler mevcut mimari bir yapının, mekânın veya şehrin planlamasının bir parçası olarak araştırılabilir. Bu araştırma sırasında idari pratikler tespit edilebilir ve bu olguların, mevcut sosyal ve kültürel düşüncelerin, değerlerin ve normların nasıl işlediği de ortaya konulabilir. Böylece bir şehrin veya bir mekânın tarihsel olarak nasıl tasarlandığı, orada yaşayanların o şehri veya mekânı duyuşsal olarak nasıl deneyimledikleri ve bu deneyimleri nasıl biriktirdikleri ortaya konulabilir. Kapalıçarşı da "kokusuz" değildir. O koku ve ona paralel tüm duyuşsal deneyimler Kapalıçarşı'nın belleğidir.

Eski mimarda o var. Aşağıda şey var mesela Sepetçiler Kasrı filan var ya Yeni Caminin orda. Orda da mesela korkunç bi hava akımı vardır. Eskiden dikkate alınmıştır ama yapılan eklemelerle filan ne derece kaldı kalmadı bilmiyorum. Mesela Kapalıçarşı'nın havalandırması da eskiden o camlarla şöyle daha bi muntazammış. Ama orijinallik kalmadıkça değişti. (Zerrin, 49, Gümüş Alım Satımı, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Tablo 6 - *Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Mekansal Kokular*

MEKANSAL KOKULAR
Atölye Kokusu
Cami Kokusu
Çarşının Orijinal Kokusu
Dedemin Duvarlara Sinmiş Kokusu
Hamam Kokusu
Han Kokusu
Kapalıçarşı'nın Eski Kokusu
Kapalıçarşı'nın Kendi Kokusu
Mahmutpaşa Kokusu
Mısır Çarşısı Kokusu
Okul Kokusu
Sahne Kokusu
Taş Yapı Kokusu
Tek Tipin Kokusu
Tuvalet Kokusu
Kanalların (Yağmur) Kokusu

O eski kokusunun ne olduğunu tarif etmek biraz zor yani. Onu böyle biraz e ne bilim işte küf kokusuyla, işte nem kokusu, eski böyle ahşap kokusu.

Eskiden böyle mesela ee o kokuyu daha fazla şöyle alırdık burda. Şimdi kalktı o. Bizim burdaki bütün yerler tahtaydı. Kapalıçarşı'daki dükkanların içersi ahşaptı ve biz o ahşabın üzerine, babamlar falan, eski yanmış gaz yağı var ya gaz yağını dökerlermiş. Döküyorlardı. Onu da tahtaya yedirirlerdi. Eee

tahta böyle siyahımsı kahverengi bizim bir renk alır o şeyle. Aslında o yağlanmasının sebebi hem tahtayı korumak şeyden tahtakurusu vs. Hem de tozun yapışmasını sağlamak. Tozlu bir ortam tahtaya yapışıyor. Üç ayda beş ayda altı ayda bir yağlanıyor tahtalar. Eee o şey yapıyordu bunu engelliyordu. Ben onun kokusunu eskiden alırdım yani o koku vardı. Şimdi o artık o da kalktı. Hani şimdi kalmadı ki hiç bir şey şimdi taş oldu, laminat oldu. Eee başka şeyler kaplandı. Şu anda pek öyle o eski kokusunu alamıyorsun yani. Eee bir insan yıllar içerisinde zaten hani kendisi de değişiyor. Her şey değişiyor teknoloji değişiyor. O değişiyor, bu değişiyor. Mesela belki şu anda çarşının içerisinde o kokuyu almıyorum ama mesela hanlardan bir tanesinin içerisine giriyorum. İlk girdiğin zaman böyle o kokuyu alabiliyorsunuz yani. Çünkü orası daha o değişime tam olarak ayak uyduramamış. (Reşit, 46, Baharatçı, 09.04.2018 tarihli görüşme)

Koku, mekanın inşasında dokunma kadar etkili olmasa da mekanın hatırlanmasında etkilidir (Rodaway, 1994, s. 80). Belli bir koku ile karşılaşmak hatırlamayı tetikler. Kapalıçarşı gibi geleneksel ve tarihi mekanların sahip olduğu koku çeşitliliği kolay bulunacak duyuşsal bir coğrafya değildir. Bu deneyim, Kapalıçarşı'yı ilk defa ziyaret edenlerin deneyimlerinde çok önemli bir yer tuttuğu gibi, uz alanının duyuşsal deneyim kısmında da yer alır. Kapalıçarşılı'nın deneyim ve beceri paydaşlığında kokular ve koklama deneyimi de etkilidir. Bu deneyimler olumlu veya olumsuz olabileceği gibi genellikle yiyecek kokuları, temizlik, geçmişin kokusu, iklim gibi başlıklar altında sınıflandırılabilir hatta deneyimleyen kişilerin günlük duyuşsal durumları da bu deneyimde etkilidir . Zaman ve mekan bağlamında etkili olan koku deneyimi fiziksel bir eylem olsa da fazlasıyla kültürelidir.

Baharat, gıda sektörüne hitap eden bir yer şuanda. Gittiğiniz zaman başka bir koku almazsınız. Kesinlikle bu değil. Yani baharat filan değil. Normal çarşının eski hali. Kozmopolit hali. Her türlü sektörden işin yapıldığı bir yer ortam haline dönüşmesini isterim eskiye dönmesini isterim. Esas güzelliği orda zaten. O eski koku eskiden üretimlerin burda olması ve değişik sektörlerin burda olmasından kaynaklanıyor. O sektörler gitti hepsi tek tip oldu. Tek tip olunca tektipin kokusu geliyor artık. Üretim yok. Baharatçı çok. O kokular hakim. (Gabriel, 56, Kuyumcu, 05.04.2018 tarihli görüşme)

Tablo 7 - *Kapalıçarşı'ya Ait Zamansal Koku Sınıflandırmaları*

ZAMANSAL KOKULAR
Eski Kokusu
Kapalıçarşı'nın Eski Kokusu
Oruç Dönemi Kokusu
Öğlen Kokusu
Ramazan Kokusu
Sabah Kahvaltı Kokusu
Tarih Kokusu
Yeni Kokusu

Bez parçaları düşünün dört köşe. Ortası delinmiş motora takılır. Ve motor üç bin devirli falandır. Pıçağı tutar onu yuvarlar. O dört köşeyi dönerken. Özel domuz yağı ile yapılmış kaba yağ vardır. Bir de asıl yağ. Onu sürter malı tutar ona. Malı tuttuğu vakit. Zaten pıçaklan yaparken fekalet bir şekilde tozudur. Hiçbirinde ne maske vardır ne bişey. Onu ciğerlerine çeker. Ondan sonra cila yaptığı malı, o yağı ile beraber uçar ve onu teneffüs eder. Çok şey ettikleri vakit ayran içelim derler. Bitti gitti. Şimdi bakın atölyelerde bir kere kuyum işinde asit vardır. Asit dediğim nitrik asit, hidroklorik asit ve sülfürik asit. Her üçü de var. Bunlar korkunç bir koku yapar. Ve duman yapar. Sağlığa da

zararlıdır. Ayrıca banyo atölyelerinde siyanür vardır. Dünyanın en kuvvetli zehiri. Kostik vardır. Ne bileyim ben, karbonat vardır. Bir sürü şey vardır. Dolayısıyla, yoğun çalışıldığı vakit felaket bir koku olur ve sağlığa da zararlıdır. Ben hiç koku almıyorum mesela. Kaybettim onu. (İsa, Erkek, 64, Gümüş Cilacı)

Tablo 8 - *Kapalıçarşı* 'da Atölyelerde Kullanılan Kokulu Maddeler

ATÖLYELERDE KULLANILAN KOKULU MADDELER
Asıl Yağ
Asit
Boraks
Gazyacağı
Gomalak
Hidroklorik Asit
İspirto
Kaba Yağ
Karbonat
Karbon Monoksit
Kezzap
Kostik
Nitrik Asit
Siyanür
Sülfürik Asit

Kapalıçarşı gibi mekanlara has iki tür kokudan söz ötmek mümkün olabilir. Birincisi mekan hakkında fikir veren kalıcı bir ortam kokusudur ve bu kokulara zamanla alışkanlık kazanılır ve koku körlüğü oluşur. İkinci tür koku ise daha öznedir ve doğrudan hatıralarla ilişkilidir ve daha çok belirli kokulara odaklanmıştır. Bu durumda mekan kokularının sürekliliği söz konusu değildir ve bu nedenle aslında deneyimlenen tam bir koku alanı değil bir anlamda kokunun zamansal kesitlerinin deneyimleridir. Bu zamansal koku deneyimleri mekanda mevcut olanları,

hatırlananları ve ihtimalleri içerir (Rodaway, 1994, s. 151). Bu bağlamda Kapalıçarşılı'nın koku deneyimi ile seyyarların koku deneyimleri de birbirinden farklılıklar gösterir çünkü Kapalıçarşılı alışkanlıkları nedeniyle kendi deneyim alanındaki kokuları fark etmemeye başlar ama bu kokular seyyarlar için dikkat çekicidir. Buna karşın bu kokular Kapalıçarşılı için Kapalıçarşı dışındaki mekanlarda Kapalıçarşılı'yı hatırlatıcı deneyimlere dönüşür.

Tablo 9 - *Kapalıçarşılı'da Karşılan Ürün Kokuları*

ÜRÜN KOKULARI
Deri
Eski Kitap
Gümüş
Halı
Kıtlık
Kumaş
Küf
Kürk
Lanolin
Mobilya
Naftalin
Odun
Pamuklu
Tekstil
Toz
Tütsü
Yorgan
Yünlü

Kapalıçarşılı'da değişen kültürel ve ekonomik yapı, koku alanının da değişmesine yol açmıştır. Başlangıçta Kapalıçarşılı'nın mimari düzenini etkileyen ve merkezden çepere, temizden kirliye yerleşimin sebebi olan hayvansı ve kirli bulunan kokulardan daha kontrollü ve yapay kokulara geçişin izleri görülebilir. Kapalıçarşılı'nın akşam saatlerinin ardından sabah saatlerinde yapılan dükkan

temizlikleri ve bu sırada kullanılan temizleyici ürünlerin kokusu o saatler sırasında oldukça etkindir. Gün içinde hareketin artmasıyla kokular yine karmaşık, geçişli hale gelir. Öğle saatlerinde kebab ve hayvansal yağ kokuları Kapalıçarşı'nın sokaklarını sarar. Geçmişte kuzeyli rüzgarları dikkate alıp güney çeperinde yerleşik hale gelmiş dericilerin kokularına karşın, kebab kokusu günümüzde neredeyse Kapalıçarşı'nın tamamında etkilidir. Koku alanındaki değişimler, Kapalıçarşı'daki sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin de göstergesidir (Rodaway, 1994, s. 81).

Şimdi, çarşının biraz önce havasızlığından bahsettik ya. Havasızlığının içinde tuhaf gelecek bu tanımlar ama bir esnaf kokusu vardır. Çok canlı ve iyi hatırlıyorum. Çocuğum tabi yukardan girerdim. Dolaşa dolaşa ara sokaklardan geçerdim. Buraya her yaklaştığım adımda kalp atışım daha çok hızlanırdı. Çünkü onu ben buraya gelmenin heyecanı olarak düşünüyordum ama yıllar sonra olmadığını anladım. Aslında çarşıda bulunmak, onun gittikçe daha çok odağına yerleşmek, onunla bütünleşmenin vücutta oluşturduğu etkiydi. Çünkü burda doğru onun fiziksel anlamda da karşılığı var. Mobilyacı vardı. Derici vardı. Burada minderci vardı. Deri minderler satılırdı. Deri kürkler satılırdı. Pamuk satılırdı. Yün satılırdı. Sünger satılırdı. Eee, faracı vardı. Ayakkabı köselesi. Şimdi bu kokuları Türkiye'de normal sektörde uğraşanlar dışında bilen yok. Kim gidecek İstoç'ta köselecilerin olduğu yerde gezecek. Kim gidecek yorgancıda yorgan attıracak o kokuyu bilecek. Kim bilecek pazeni. Yani deri Derimod'dan alınır. Desa'dan alınır. İndirim zamanı gidilir iki monta bir mont. Bunu tanıyorlar. Derici dükkanını bilmiyorlar ki. Parça deriyi bilmiyorlar. Kırpıntı derlerdi. Kırpıntı sözünün karşılığını bile unuttuk. Kelimeyi bile unuttuk. Neden biliyor musunuz? Kırpıntı kelimesini oluşturan meslek, o iş kayboldu. Kırpıntı küçük sünger parçaları, deri parçaları ya da

pamuk parçalarıdır. Bundan yastık yapılır. Yatak yapılır. Gelip sorarlardı kırpıntı var mı? Kırpıntı bakıyoruz nerden buluruz. Şimdi kırpıntı diyorum birine, o ne diyor. Çünkü kırpıntıcı yok. Babamdan kalan şemsiye var şurda duruyor. Şemsiye sapını yaptırıyorum. Yok şemsiyeci yok. (Bekir, 46, Kahveci, 03.03.2018 tarihli görüşme)

İnsanları ve mekanları kokuları ile ayırt etmeyen insanların, söylemlere duyarlı olma ihtimalini düşük bulan Lefebvre'e kültürden ziyade hayvansal olanın, eğitimden ziyade akılcı olanın baskın olduğu dönemlerde kokunun da üstün bir dönem yaşadığından söz eder. Buna göre günümüzün temiz mekanlarının beraberinde getirdiği, koku körlüğünden başka bir şey değildir (Lefebvre, 2010, s. 125). Bir duyuşal mekan ve uz alanı olarak Kapalıçarşı'da bugün karşılaşma ihtimali olan duyuşal deneyimler Lefebvre'nin ifadesiyle beklenmedik şekilde geçmişten bugüne taşınan "hayvansal" ve "akılcı" yönleridir.

Tablo 10 - *Kapalıçarşı'da Karşılaşılan İnsana Ait Kokular*

İNSANA AİT KOKULAR
Babamın Ceketindeki Gümüş Kokusu
Çalışan İşçi Kokusu
Dedemin Kokusu
Esnaf Kokusu
İranlıların Farklı Kokusu
Kendi Teninin Kokusu
Kozmopolit Koku
Müşteri Kokusu
Parfüm Kokusu
Ten Kokusu
Ter Kokusu
Üstümdeki Yanmış Gaz Yağı Kokusu
Yasemin Kokulu İranlılar

Duyusal gerçeklik, “yalnızca ham duygular” veya “saf deneyim” olarak değil, bir kültürün inanç sistemlerinde ve teknolojik becerilerinin sınırlarında belirlendiği için Kapalıçarşı’da da insan-mekan karşılaşmalarında kültürel uygulamalar ve teknolojiler etkilidir. Kültürel pratikler sürekli değiştiği için duyular da sürekli yeniden tanımlanır. Belirli bir kültürün beklentileriyle uyum içinde olan duysal deneyim ve bununla biriktirilen bilgi uyumludur. Duyusal bilgi beklentilerle çelişki veya uyumsuzluk içinde olduğu durumlar da olabilir. Böylesi durumlarda iki sonuç ortaya çıkar. Birinci olarak ya bilgi göz ardı edilir ve algılanamaz, ikinci olarak anormal veya yanılısma olarak algılanır ve şüphe uyandırır (Rodaway, 1994, s. 111). Bu çelişkili durum gerçeklik hissi üzerinde etkilidir, neyin ne olduğu veya olmadığı sürekli sorgulanarak pekiştirilir.

Yetmişli yıllarda burda mesela mobilyacılar da vardı. Dolayısıyla arka sokağa geldiğinizde mobilyacıların o kokusu vardı. İnsanlar yürüyor ya. Hep toz kalkıyor biz onu görmüyoruz. İnsanların kokusu da var. Şuandaki tozu öp başına koy. Yetmişli yıllar seksenlere kadar o senelerde toz bulutu olurdu yani. Şuanda o azaldı. Girince mesela, çok sigara içiyorsun sigarayı bırak derlerdi. Ben sigara kullanmıyorum ki diyordum. İmalat bölümünde ise o bölüme ait mutlaka bir koku vardı. Baktığımız zaman fark edilir. Görüntüden otomatikman çıkıyor. Cilacı mı nedir diye. Zaten o koku bizi buraya bağladı da yani genelde asit kokar. İmalattan çıkan insanlar olurdu simsiyah. Sürekli mesela burnum siyahtı. O zaman mesela vakum yoktu. (Mihal, 72, Kalıpçı, 19.07.2018 tarihli görüşme)

Kapalıçarşı'nın o eski kokusu dokusu da kaybolduğu için. Mesela mobilyacılar vardı. Üretim vardı o zaman asit kezzap bir sürü kokular hakimdi. O kokular gitti. Niye? Üretim kalktı çünkü. Şuanda gördüğünüz gibi baharatçılar var. Otomatikman mısır çarşısına girdiğiniz zaman ne kokusu alıyorsunuz? Baharat kokusu. Burda da o koku hakim olmaya başladı.
(Gabriel, 56, Kuyumcu, 05.04.2018 tarihli görüşme)

Tablo 11 - *Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Diğer Canlıların Kokuları*

DİĞER CANLILAR
Fare Kokusu
Fare Ölüsü Kokusu
Kedi Kokusu

Tablo 12 - *Kapalıçarşı'da Karşılaşılan Yiyecek Kokuları*

YİYECEK KOKULARI
Baharat
Çay
Döner
Et
İçyağı
Kebap
Simit
Türk Kahvesi

Kapalıçarşı'da duyuusal deneyim, bir müzik parçasının icra edilişi gibi dinamik ve kolektif bir süreçtir. Duyusal deneyim yoluyla öğrenme ve öğrenirken anlamlandırma, birbirinin içinde deneyimlenen ve tekrarlanan sürekli bir icra ve deneyim halidir. Bu süreçte tüm duyular gibi koku da aktiftir ancak diğer duyulardan farklılık gösterir. Çünkü koklama dinamik bir deneyim sürecidir. Sabit bir veri gibi deneyimlenemez. Koklama süreci, koklanan ve koklayan arasında bir yandan şimdiki

zamanı deneyimleme aracıyken bir yandan da geçmiş ve bugünü bağlayan bir deneyimleme anı ve alanıdır. Koku bu yönüyle tamamen şimdiki zaman ait bir deneyimdir. Koku deneyimi şimdiki zamanda yaşandığı gibi geçmiş hatıraları da şimdiki zamana çağırarak yine şimdiki zamana ait deneyimleri zenginleştirir.

Kapalıçarşı'da deneyimlenen tüm kokular Kapalıçarşı'nın var oluş zamanı olan şimdiki zamana tutunur ve uz alanı olarak Kapalıçarşı'nın deneyim dünyasını bulutsu bir yapı gibi çevreler. Bu bağlamda Kapalıçarşı'da zaman da koku gibi duyuşsal bir olgudur ve Kapalıçarşı'nın bir kokusu varsa o da şimdiki zamanın kokusudur.

3. SONUÇ

Bir duyuşsal mekan ve uz alanı olarak Kapalıçarşı'da yaşıanan deneyimler ve beceri paydaşlıkları, merkezden dışıa çeperlere doğru genleşen, kimi zaman yörüngeler şeklinde Kapalıçarşı'nın çekim gücüne uyumlanan, çok geniş duyuşsal bir coğrafyayı, uzun bir tarihsel süreci ve sürekliliği içerir. Bu kendine has derin ve geniş sezgisel ekolojisi ile Kapalıçarşı, duyuşsal becerileri sonucunda bir uz alanı oluşunun özelliklerini de oluşturan, ticari ve kültürel uyum gücü geliştirmiştir. Kapalıçarşılı kişisel becerilerini deneyim ile biriktirir ve hareket ile bağdaştırır. Tüm bunlar akışkan ilişkiler içindeki gerçek zamanlı seçimlere tabidir ve Kapalıçarşılı, uz alanının ihtiyaç duyduğu esnekliği ve becerileri böylelikle ortaya çıkartır.

Duyuları beş duyudan farklı şekillerde sınıflandıran bazı kültürler gibi Kapalıçarşılıların da duyuşsal deneyimlerini ellerinde, gözlerinde, kulaklarında ve burunlarında topladıkları, bir çeşit sezgi zekâsı geliştirdikleri, duyuları bedenlerinin bilgisi olarak kavramsallaştırdıkları görülür. Duyular doğuştan gelen becerilerken, Kapalıçarşı'da hissedilenler, konuşma eylemi gibi öğrenilmiş becerilerdir. Tüm bunların arasında hissedilen kokular ise belleğe ulaşan kapıdır. Kokular önce hafızada depolanırlar ve sonra dile çevrilirler. Kokuların tarifi geçmiş deneyimlere ihtiyaç duyar. Hiç bilmeyenlere kokuları tarif etmek bu nedenle güçtür. Kokuların dile dönüştürülmesi kolay olmasa da duyguları ve belleği hızlı bir şekilde harekete geçirebilirler.

Belleğin sosyal olarak ve sosyal pratikte inşa edildiği ön kabulüyle, günlük hayat pratikleri, bunun içinde gerçekleşen duyuşsal deneyimler, deneyimlerin ayrılmaz bir parçası olan koku, duyuşsal mekânın kavramsallaştırılmasında ve hatırlamada önemli bir yer tutar. "Kapalıçarşı mı Kapalıçarşılıyı yaratır, yoksa Kapalıçarşılı mı

Kapalıçarşı'yı?" sorusu bu nedenle önem kazanır. Kapalıçarşı'nın derin tarihsel geçmişi ve bu geçmişte önemli bir izi olan yangınlar ve depremler her defasında hem yapısal hem de kültürel olarak yeniden inşa edilmesine yol açmıştır. Günümüzde günlük açık kapalı saatleri içindeki yaşanan deneyim süreçleri de bu değişken geçmişten çok farklı değildir. Hareket ve dönüşüm, Kapalıçarşı için bugün de çok önemli bir yere sahiptir. Bu olgular, sürekli doğaçlama ve uyum gücünü de beraberinde getirmiş, Kapalıçarşı'nın sezgisel ekolojisini bir duyuşal mekana ve uz alanına dönüştürmüştür.

Araştırmada Kapalıçarşı'nın aktörleri bu nedenle meslek veya cinsiyet grupları olarak değil duygudaşlık ve beceri paydaşlıkları göz önüne alınarak duyuşal yönleriyle sınıflandırılmıştır. Geçmişle gelecek arasında kalan Kapalıçarşı'nın geleneksel görüngüleri de duyuşal veriler ışığında analiz edilmiştir. Böylece, Kapalıçarşı'nın geleneksel, eski, sabit, değişmez ve kapalı gibi görünen özelliklerinin içindeki hissedilen şimdiki zaman, yeni, hareketli, dönüşen ve açık duyuşal özellikleri ortaya çıkartılmıştır. Bu bağlamda geleneğin ve değişmezliğin bir göstergesi gibi görülen Kapalıçarşı'nın yeni imgelerin, yeni fikirlerin ve yeni uygulamaların şimdiki zamandaki üreticisi olduğu anlaşılmıştır.

Kapalıçarşı'nın sokaklarında, dükkanlarında ve hanlarında yaşanan mekan pratikleri ve diğer tüm deneyimler her ne kadar tarihselliği ve sürekliliği nedeniyle önceden planlanmış ve gelenekselin dışı vurumu olan "liminal" deneyimler gibi kabul edilse de ihtimallerin ve doğaçlamanın sıklığı nedeniyle "liminoid" özellikleri de içerir. Kapalıçarşı bu yönleriyle, Schechner'in tüm insan deneyiminin temeli olarak öne sürdüğü oyun, hareket ve dönüşümün etkisinde, sınırsız olasılıkların rüya sahasıdır (Schechner, 2015, s. 298). Kapalıçarşı'da sınırsız olasılıklar güçlü bir

şimdiki zaman hissidir ve geçmişle gelecek arasındaki Kapalıçarşı'nın liminoid özelliklerinin tamamlayıcısıdır.

Kapalıçarşı'da ve Anadolu'da ticari hayatın tarihsel geçmişinde önemli bir yer tutan seyyarlar da geçmişi bugüne taşıyan veya bugünde geçmişi yaşatan özellikleriyle şimdiki zamana aittirler. Yağmur yağdığına ortaya çıkan şemsiye satıcıları, yaz mevsiminde gelen turistler veya gerektiğinde mal taşıyan hamallar gibi merkezin çekim gücüne bağlı ve duyuşsal deneyimleri ve hissedilen zamanı yoğun bir şekilde kullanan aktörlerdir. Kapalıçarşı'da duyuşsal deneyim bu yönüyle bir müzik parçasının icra edilişii gibi dinamik ve kolektif bir süreçtir. Duyuşsal deneyim yoluyla öğrenme ve öğrenirken anlamlandırma, birbirinin içinde deneyimlenen ve tekrarlanan sürekli bir icra ve deneyim halidir.

Mekanın üretim süreci ile beden ve duyuşlar arasında, deneyime dayalı bir süreç ortaklığı bulunur ve duyuşlar ve duyuş organları bu süreçte önemli bir yer tutar. Duyuşlar ve duyuşsama hem anlam oluşturma ve anlama gibi kavramsal olguları, hem de dokunma, görme, işitme, tat alma ve koklama gibi duyuşların deneyim kısmını içerir. Bu bağlamda duyuşlar ile duyuşsal mekân ve duyuşsal coğrafya iç içe geçer ve mekan insan deneyiminin çok önemli bir parçası haline gelir. Mekâna duyuşsal olarak odaklanmak sadece mekân ve uzama dair sosyal örüntülerle sınırlı kalmaz ve bireyin öznel algısı ve duyuşsal deneyimleri de duyuşsal mekânda önemli bir yer tutar. Bu nedenle mekân, zihinsel olanla, kültürel ve toplumsal olanın ilişkiselliğini ortaya koyan önemli bir kavramdır (Lefebvre, 2014, s. 25).

Mekan, zihin, kültür ve toplum arasındaki bu ilişkiselliğe, beden ve zihin arasındaki ilişkiyi derinleştirmek ve zenginleştirmek için dikkat çeken Damasio ise "Sosyokültürel düzen" olarak tarif ettiğı bu ilişkisellik ile insanın yaşadığı kültürün

içinde diğer canlılarla iletişim halinde geliştiğini ifade ederek, insanın biyolojik yapısı ile kültürel yapısını birbirine bağlarken, tıp ile sosyal bilimleri de birbirine yakınlaştırır (Damasio, 2006). Bu araştırma buna hizmet eden, farklı akademik yaklaşımları bütünleştirici, otobiyografik belleğe ait duygusal ve duyuşsal verilerden oluşmaktadır.

Kapalıçarşı'da mevcut beceri paydaşlığında ve uz alanına dönüşümünde otobiyografik yapısı öne çıkmıştır. Kapalıçarşı'daki akışkan ilişkiler ve duyuşsal ekoloji içinde bu kendine has bir durumdur ve yaratıcılığının temelidir. Bu bilinç düzeyi, Kapalıçarşı'nın kendine has duyuşsal ekolojisi içinde yapılması gerekenler kadar yapılmaması gerekenleri de içerdiği için acılı bir süreçtir ve Damasio bu bilinç halinin getirilerini ve götürülerini tartışır (Damasio, 1999, s. 316). Bu araştırma ile Kapalıçarşı'da deneyim ve bellek odaklı araştırmaların yapılması olasılığı ortaya konmuştur. Yöntemsel olarak tıp ve sosyal bilimlerin ortak çalışılabileceği, sinir bilim ve duyuşsal araştırma konularında yeni araştırmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Kültür ve biyoloji arasındaki pencere olan duyuları daha fazla tanımak için sinir bilime ihtiyaç olduğu açıktır. Bu araştırmanın bir parçası olmasa da duyular, deneyim ve mekan arasındaki ilişkiye sinir bilimin katkısı, olası araştırmaların gelecekte gerçekleştirilmesi ile kültürlenme pratiklerinin etki ve sonuçlarını analizde fayda sağlaması beklenmelidir.

Algılamak ve duyumsamak beden bütünlüğü içinde tüm duyu organlarına ihtiyaç duyar ve duyuların uyaran etkisi ve duyu organları fiziksel ve zihinsel faaliyetleri harekete geçirir. Mekan ve duyular arasındaki ilişkisellik sonucunda üretilen duyuşsal mekanlar, insan bedeninin deneyim sürecindeki işlevi nedeniyle önem kazanırlar. Bu süreçte hem üretilen duyuşsal mekanların hem de duyulara etki

eden mekanların üretim süreçleri de görünür hale gelir. Duyuların beden içinde ve bedenle birlikte ilerleyen süreçlerine ışık tutmak, mekâna duyuşsal bir bakış açısı olduğu kadar duyulara da kültürel bir bakış açısıdır. Bu araştırmanın bu bağlamda birbirini destekleyen bütüncül ve tamamlayıcı akademik araştırmalara, araştırma alanı, araştırma konusu ve yöntem olarak katkı sağlanması umulmaktadır.

Kapalıçarşı'da aktörlerin sayısal çokluğu ve konuşulan dillerin çeşitliliği, duyuşsal zenginliğinin en önemli ifadesidir. Mekan ve beden pratikleri ile bu akışkan ortamı tanıyan ve yaşayanlar için bildik duyuşsal sınıflardan bahsetmek yetersiz bir yaklaşımdır. Isı, denge ve zaman dahil, farklı olguları duyuşsal sınıflar olarak tartışmaya açma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu tartışma bu araştırmanın bir parçası olmamış olsa da bundan sonra yapılacak duyuşsal çalışmalarda tartışılabilir başlıklar olarak düşünölmelidir. Böylesi araştırmaların ve tartışmaların duyuşsal dünyamız kadar, kültür ve tıp dünyasına da ayrı ayrı veya bütöleştirici katkı sağlanması beklenmelidir.

Kapalıçarşı, İpek yolu ile Akdeniz arasında, mekana ve insana dair biriktirdikleri ve geçmişten bugüne getirdikleri ile duyuşsal bir arkeolojik alandır. Kuyumculuk gibi yaşayan ancak yorgancılık gibi yok olmakta olan farklı mesleklerin ve meslek sahiplerinin duyuşsal yönleri de ayrıntılı araştırma konusu olabilir. Kapalıçarşı'nın duyuşsal arkeolojik özellikleri derinlemesine araştırılabilir deneyim ve bellek odaklı zengin bir kaynaktır.

Sonuç olarak, bu araştırmada İstanbul'un tarihi çarşısı Kapalıçarşı'da, mekan ve beceri paydaşlığının inşa edilmiş şekilleri ve beceri paydaşlığının Kapalıçarşı'yı duyuşsal bir mekan olarak uz alanına dönüştürme süreçleri incelenmiştir. Bu süreçleri anlamlandırmak üzere günlük mekan pratikleri içinde duyuşsal veriler dikkate

alınmıştır. Bu bilgiler Kapalıçarşılı'nın insan ve mekan ile kurduğu ilişkiler gözlemlenerek desteklenmiş ve bu ilişkilerin duyuşal süreçleri ve bu süreçlerde koku duyuşu ve kokuların yeri ayrıca gözlemlenmiştir.

Araştırmada geçmişle gelecek arasına yerleşmiş Kapalıçarşılı'nın geleneksel görüngüleri duyuşal veriler ışığında analiz edilmiştir ve bunun için anlatılardan faydalanılmıştır. Duyuşal odaklı bu araştırmanın etnografik çalışmalara farklı bir bakış açısı getirmesi, mekan, coğrafya, sosyal örgütlenme, tarih, eğitim, ekonomi ve sinir bilim alanında ayrı ayrı ve birlikte yeni araştırma soruları üretmesi, böylece bütüncül çalışmalara olanak sağlaması umulmaktadır. Özellikle hareketli alanları araştırırken yürüyüşlerin bir araştırma yöntemi olarak yaygınlaşması ve kültürel çalışmaların zenginleşmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Bu araştırmanın bir bütün olarak duyuşal antropoloji alanına katkı sağlaması beklenmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Abu-Lughod, L. (2004). *Peçeli Duygular*. İstanbul: Epsilon.
- Adams, M. D., & Askins, K. (2009). *Sensewalking: Sensory Walking Methods for Social Scientists*. Retrieved from www.sensescape.co.uk.
- Akben, C. (2015). Koku ve Bilişsel Uyarımın Beyin Fırtınasında Yaratıcılığa Etkisi . *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akcan, E. (2014). Yenidoğanlarda Topuk Kanı Alma Sırasında Oluşan Ağrıya Amniyotik Sıvı, Anne Sütü ve Lavanta Kokusunun Etkisi. *(Yayınlanmamış Tıpta Yeterlilik Tezi)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Alay, E. (2016). Biyobozunur Antibakteriyel Koku Tutmayan Örme Kumaş Geliştirilmesi. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- Altuntek, N. S. (2009). *Yerli'nin Bakışı Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya.
- Arslan, N. (2006). Postmodern Edebiyat Bağlamında Patrick Süskind'in "Koku" Adlı Romanı. *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayna, A. (2018). Görmeyen Bireylerin Mekan Algısı ve Deneyimleri Çerçevesinde Mekansal Çok Duyululuk. *(Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul: MSGSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Başyazıcı, B. (2012). Mimari Mekan Memnuniyeti Açısından Duyumsal Mekan Deneyimleri Üzerine Fenomenolojik Bir Çalışma: Görsel Baskınlığa Bir

Eleştirisi. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Bakhtin, M. M. (1981). Forms of Time and of the Chronotope in the Novel: Notes toward a Historical Poetics. In M. Holquist (Ed.), *The Dialogic Imagination: Four Essays* (C. E. Holquist, Trans., pp. 84-258). Austin: University of Texas Press.

Bemong, N., Borghart, P., Dobbeleer, M. D., Demoen, K., Temmerman, K. D., & Keunen, B. (Eds.). (2010). *Bakhtin's Theory of The Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*. Gent: Academia Press.

Berger, J. (2008). *Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü* (2. Baskı ed.). İstanbul: Metis yayınları.

Berry, B. Y. (1977). *Out of The Past The Istanbul Grand Bazaar*. New York: Arco Publishing.

Bourdieu, P. (1972). *Outline of A Theory of Practice*. Londra: Cambridge University Press.

Canberk, E., & Özkök, R. (2005). *Ömür Biter İstanbul Bitmez*. İstanbul: Heyamola.

Certeau, M. d. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California.

Classen, C. (1992, Haziran). The Odor of the Other: Olfactory Symbolism and Cultural Categories. *Ethos*, 20(2), 133-166. Retrieved 11 9, 2013, from <http://www.jstor.org/stable/640383>

Classen, C. (1993). *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures*. Londra ve New York: Routledge.

Connerton, P. (2009). *How Modernity Forgets*. İngiltere: Cambridge University Press.

- Corbin, A. (1986). *The Foul and the Fragrant*. ABD: Harvard University Press.
- Cresswell, T. (2015). *Place: An Introduction* (Kindle Edition ed.). USA: John Wiley & Sons Ltd.
- Cribb, R. (1991). *Nomads in Archeology*. UK: Cambridge University Press.
- Çağatay, P. D. (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çoşkun, H. N. (2011). Kokulu Bitkiler ve Koku Bahçeleri Üzerine Araştırmalar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çörek, Ç. (2011). *Is Jewelry Still a Craft?: The Role of Trust and Work Ethic in Jewelry Sector The Case of Istanbul Grand Bazaar*. İngiltere: LAP LAMBERT Academic.
- Damasio, A. (1999). *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. New York: Harcourt Brace and Co.
- Damasio, A. (2006). *Descartes'in Yanılgısı*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Davis, L. N. (2017). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Duyusal Şehircilik ve Koku Alanı: İstanbul'un Kültürel Mirasını Belgeleme ve Sergileme*. İstanbul: Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, M. A. (2015). Divan Şiirinde Sevgilinin Saçının Kokusu. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat* (18 ed.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dinçer, F. (2007). İzmir'de Seçilen Endüstriyel Faayiletlerden Kaynaklanan Kokuların Niteliği ve Kimyası. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Douglas, M. (2007). *Saflık ve Tehlike*. İstanbul: Metis.
- Durak, D. (2006). Heteropterlerin Bazı Türlerinde Koku Bezlerinin Yapısı .
(*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Eldeniz, G. (2009). Ses ve Koku Markaları. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*).
Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecellei Umuri Belediyeye*. İstanbul: Kültür AŞ.
- Erkenez, S. (2016). Beden-Mekan İlişkisinin Çözümlemesi ve Yeni Olasılıklar.
(*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul: YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Evren, S. (2010). *Dünyanın En Güzel Divan Yolu*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Ezer, Ü. (2014). Anestezi İndüksiyonunun Koku İşlevine ve Koku Hafızası Üzerine Olan Etkileri. (*Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*). Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. İstanbul: Kitapyayınevi.
- Faroqhi, S. (2018). *Osmanlılar Kültürel Tarih*. Ankara: Akılçelen Kitapları.
- Farquhar, J. (2002). *Appetites: Food and Sex in Post-Socialist China* . Durham: Duke University Press.
- Faydalı, A. (2010). Ürün Tasarımında Koku Arayüzünün Kullanımı ve Etkileşimleri.
(*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: M.S.G.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Feld, S. (1982). *Sound and Sentiment* . Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Feld, S., & Basso, K. (Eds.). (1996). *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.

- Freely, J. (2013). *Evliya Çelebi'nin İstanbul'u* (5. Baskı ed.). (M. Günay, Trans.)
İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gains, N. (2013). *Brand esSense: Using Sense, Symbol and Story to Design Brand Identity*. Kogan Page: Kindle Edition.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. New Jersey: Prentice Hall.
- Geertz, C. (1973). The Impact of The Concept of Culture on the Concept of Man. In C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gennep, A. v. (1960). *The Rites of Passage*. Londra: Routledge.
- Geurts, K. L. (2002). *Culture and the Senses: Bodily Ways of Knowing in an African Community*. Berkeley: University of California Press.
- Gharipour, M. (Ed.). (2012). *The Bazaar in the Islamic City*. Kahire: The American University in Cairo.
- Gibson, J. J. (2015). *The Ecological Approach to Visual Perception*. New York: Taylor & Francis.
- Gigord, P. d. (b.t.). *Collection of photographs of the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, 1850-1958, bulk 1853-1930*. Retrieved 01 20, 2019, from Getty Research Institute: http://primo.getty.edu/primo_library
- Gilbert, A. (2011). *Bir Burun Anlatıyor Günlük Hayatta Kokunun Bilimi*. İstanbul: Epsilon.
- Goffman, E. (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. İstanbul: Metis.
- Google Maps (2017) www.google.com/maps (2017, 11 24).
- Gülersoy, Ç. (1979). *Kapalı Çarşının Romani*. İstanbul: İstanbul Kitaplığı.
- Güney, S. (2013). Karma Yapılı İkili Karar Ağacı Tabanlı Koku Tanıma Sistemi. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Güven, U. Z. (2018, Aralık). Kültür, Gündelik Hayat ve Teatrallık İlişkisi Açısından Performans Antropolojisi. *Antropoloji*(36), pp. 103-123.
- Güzel, A. (2016). Kodlardaki Kötü Kokuların Algoritma Analizi Kullanılarak Tespit Edilmesi. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Hamami, L. (2011). *The Grand Bazaar: The Wonder of Istanbul*. New York: Assouline.
- Henshaw, V. (2014). *Urban Smellscapes Understanding and Designing City Smell Environments*. Taylor and Francis: Kindle Edition.
- Herz, R. (2007). *The Scent of Desire*. HarperCollins: Kindle Edition.
- Herzfeld, M. (2012). *Antropoloji Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama*. İstanbul: Say Yayınları.
- Horzumlu, A. H. (2014). Konup-Göçmek, Yerleşmek ve Yaşamak: Sarıkeçililer'de Mekan ve Anlatı. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Howes, D. (1991). *The Varieties of Sensory Experience: A Source book in the Anthropology of the Senses*. Toronto: University of Toronto Press.
- Howes, D. (Ed.). (2005). *Empire of the Senses*. UK: Berg.
- Howes, D. (2009). In D. Howes (Ed.), *The Sixth Sense Reader*. Oxford: Berg.
- Howes, D. (2011). The Senses Polysensoriality. In F. E. Mascia-Lees (Ed.), *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment* (pp. 435-450). İngiltere: Wiley-Blackwell.
- Ingold, T. (2000). *The Perception of The Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skills*. Londra: Routledge.

- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar* (Vol. 1). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Jones, D. W. (2010). *Yürüyen Şato*. (B. O. Doğan, Trans.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kılıç, A. (2002). Defne (*Laurus nobilis L.*) Uçucu Yağında Koku Kalitesini Belirleyen Bileşikler. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Kaşgarlı, M. (1972). *Divanü Lûgat-it-Türk*. (B. Atalay, Trans.) Ankara: TDK Yayınları.
- Kapalıçarşı Esnafları Derneği. (2016, 01 18). *Kapalıçarşı Haritası*. Retrieved from Kapalıçarşı Grand Bazaar: http://kapalicansi.com.tr/tr/?page_id=20
- Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu. (2018). *Kapalıçarşı Haritası*.
- Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu. (2018). *Yıllara Göre Aylık Ziyaretçi Dağılım Raporu 2017-2018*. İstanbul.
- Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu. (2019, 01 26). *Kapalıçarşı Yönetim*. Retrieved from <http://kapalicansiyonetim.com>
- Karaduman, A. (2008, Nisan). Three Kültepe Texts Regarding the Payment of a Debt in Installments. *Journal of Near Eastern Studies*, 81-106.
- Karaman, M. E. (2015). Alerjik Rinitli Hastalarda Koku Fonksiyonu ve İntranazal Fototerapi Tedavisinin Koku Fonksiyonu Üzerine Olan Etkileri. (*Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*). Konya: Selçuk Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Keshavarzian, A. (2007). *Bazaar and Sate in Iran The Politcs of Tehran Marketplace*. USA: Cambridge University Press.

- Kimmel, M. (2017). The complexity of skillscapes: Skill sets, synergies, and meta-regulation in joint embodied improvisation . *13th International Conference on Naturalistic Decision Making 2017, Bath, UK* (pp. 102-109). Bath: University of Bath.
- Langer, S. (1957). *Philosophy in a New Key*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (Vol. 1). İstanbul: SEL.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (Vol. 3). İstanbul: SEL .
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: SEL.
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik Hayatın Eleştirisi* (Vol. 2). İstanbul: SEL.
- Lindsay, A. (Ed.). (1910). *Socratic Discourse by Plato and Xenophon*. Londra: J. M. Dent.
- Low, K. E. (2005). Ruminations on Smell as a Socio-Cultural Phenomenon. *Current Sociology*, 397-417.
- McLean, K. (2017). Smellmap: Amsterdam-Olfactory Art & Smell Visualisation. *Leonardo*, 92-93.
- McLuhan, M. (2001). *The Medium is the Message*. Berkeley: Gingko Press.
- Mead, M. (1963). *Sex and Temperament*. İngiltere: Harper Collins.
- Melek, S. (2015). Mekansal Bilişim: Mekan Dizim Yönteminin Beyazıt, İstanbul Kapsamında Uygulanması. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Merleau-Ponty, M. (1964). *Sense and Non-Sense*. Amerika: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (2017). *Algının Fenomenolojisi*. İstanbul: İthaki.
- MH Medical (2017). *Disorders of Smell and Taste*. (2017, 02 18).
www.accessmedicine.mhmedical.com: <http://accessmedicine.mhmedical.com>

- Morton, K., & Küçükerman, Ö. (2010). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mourabit, L. E. (2016). Etkileri ve Çevre Yaşanırken Üzerinde Hatırlayarak Çerçevesel: Mimaride Koku Boyutu. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Orhan, E. K. (2016). Migren Tanılı Hastalarda Osmofobi, Koku Eşiği, Koku Ayırımı ve Tanımanın Değerlendirilmesi. (*Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Orlandi, A. Ç., & Erkan, Y. K. (2017). Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde. *Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde Sergisinin Kataloğudur*. Rezan Has Müzesi.
- Oymael, B. (2008). Kaymaklı ve Homojenize Yoğurtlarda Bazı Teknolojik Özellikler ile Tat Koku ve Aroma Bileşenlerinin Raf Ömründe Gösterdiği Değişimin İncelenmesi. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öğür, E. (2016). Eurygaster Maura (L.) (Heteroptera:Scutelleridae)'nın Metatorasik Koku Bezi Salgısı, Yumurta Kalitesi ve Buğday Tarlalarındaki Bazı Yabancı Otların Ekstraktlarının Yumurta Parazitoiti Trissolcus Semistriatus (Nees) (Hymenoptera:Scelionidae'a etkileri . *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ölmez, S. S. (2008). Atık Su Arıtma Tesislerinde Ozonlama ve Kimyasal Yıkama ile Koku Kontrolü. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Örs, D. D. (Ed.). (2016). *Postmodern Çağda Ahilik*. Ankara: Nobel.

- Özbey, A. (2009). *Dünden Bugüne Kapalıçarşı İstanbul*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Özdeş, G. (1954). *Türk Çarşıları*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Özek, T. (1994). Doğal Monoterpenlerden Koku Bileşiklerinin Üretimi. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Öztaş, M. Y. (2012). Misk ü Amberden Parfüme: Türkiye'deki Koku Kültürünün Dönüşümü. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pallasmaa, J. (2005). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses*. West Sussex: John Wiley and Sons.
- Pamuk, O. (2016). *Hatıraların Masumiyeti*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Perinçek, D. (2010). Yenikapı Kazı Alanının Son 8000 Yıllık Jeoarkeolojisi ve Doğal Afetlerin Jeolojik İzleri. *MTA Dergisi*(141), 73-95.
- Pink, S. (2009). *Doing Sensory Ethnography*. London: SAGE Publications Ltd.
- Porteous, J. D. (1986, Eylül). Intimate Sensing. *The Royal Geographical Society*, 18(3), 250-251.
- Pourteous, D. (1990). *Landscapes of the Mind: Worlds of Sense and Metaphor*. Toronto: University of Toronto Press.
- Pourteous, J. D. (1990). *Environmental Aesthetics*. London: Routledge.
- Proust, M. (2013). *Kayıp Zamanın İzinde: Swann'ların Tarafı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rodaway, P. (1994). *Sensuous Geographies: Body, Sense and Place*. London: Routledge.

- Sarıgül, F. A. (2015). Kapalıçarşı'daki El Yapımı Mücevharat Ustalığı; Mesleğin Dönüşümü. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schechner, R. (2015). *Ritüelin Geleceği Kültür ve Performans Üzerine Yazılar*. Ankara: Dost.
- Seidi, M. (2011). Bitki Zararlıları Tarafından Teşvik Edilen Bitki Kokularının Bazı Önemli Predatör Türler Üzerine Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Seremetakis, C. N. (1994). *The Senses Still*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Sodini, J.-P. (2011). Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar. In A. Pralong (Ed.). İstanbul: Kitapevi.
- Stoller, P. (1989). *The Taste of Ethnographic Things: The Senses in Ethnography*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.
- Stoller, P. (1997). *Sensuous Scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Strauss, L. (1994). *Yaban Düşünce*. (T. Yücel, Trans.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sutton, D. (2001). *Remembrance of Repast*. Oxford: Berg.
- Sümer, F. (1993). *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şatıroğlu, A., & Okan, O. (2011). *Çarşı Esnaf Kapalıçarşı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Şenyücel, N. (2013). Zararlı Kokuları Algılayıp İnternet Üzerinden İleten Elektronik Burun Tasarımı. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Edirne: Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi.

- Teather, E. K. (Ed.). (2005). *Embodied Geographies Spaces, Bodies and Rites of Passages*. Londra: Routledge.
- Tuan, Y.-F. (1974). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. New Jersey: Colombia University.
- Tuan, Y.-F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Turner, V. (1974). Liminal to Liminoid, in Play, Flow, and Ritual: An Essay in Comperative Symbology. (3), pp. 53-92.
- Turner, V. (2018). *Ritieller Yapı ve Anti-Yapı*. İstanbul: İthaki.
- Uçar, Ö. (2013). Ankara İli Üniversite Öğrencileri Koku Profilinin Belirlenmesi. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yücepur, C. (2011). Pensilvanya Üniversitesi Koku Ayırtetme Testi'nin (UPSIT) Türkiye Toplumunda Uygulaması. (*Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi*). İstanbul: Bezm-i Alem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi.
- Yılmaz, G. (2007). Kokuların Çağrıştırdığı Anıların Özellikleri. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yardımcı, M. C. (2008). Beden, Mekan ve Mimari Refleks. (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*). İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.

5. EKLER

5.1. Derinlemesine Mülakat Görüşmecisi Listesi⁴⁰

	Rumuz	Yaş	Meslek	Eğitim	Doğum Yeri
1	Süleyman	62	Tekstilci	Üniversite	Erzincan
2	Reşit	46	Baharatçı	Üniversite	İstanbul
3	Kâmil	40	Lokumcu	Lise	İstanbul
4	Gabriel	56	Kuyumcu	Yüksek Lisans	İstanbul
5	Leliya	49	Gümüş Alım Satımı	Doktora	İstanbul
6	Hrant	52	Murassa Ustası	Üniversite	İstanbul
7	Oğuz	49	Ayakkabıcı	Üniversite	İstanbul
8	Bekir	46	Kahveci	Yüksek Lisans	İstanbul
9	Lale	47	Kuyumcu	Yüksek Lisans	İstanbul
10	Arek	50	Mücevher Ustası	İlkokul	Sivas
11	Esmâ	38	Mücevher Ustası	Yüksek Lisans	İstanbul
12	Zerrin	49	Gümüş Alım Satımı	Lise	
13	Ceylan	32	Esnaf Lokantası	Lise	İstanbul
14	Suzan	36	İdari Görev	Üniversite	
15	Ezgi	39	İdari Görev	Üniversite	
16	Berrin	38	Hukukçu	Üniversite	
17	Halime	60	Hac Malzemesi	İlkokul	
18	Tamar	41	Zücaciye	Ortaokul	
19	Tahsin	52	Seyyar	İlkokul	
20	Nadire	55	Telefoncu	İlkokul	
21	Nejat	50	Sadekâr	İlkokul	
22	Hagop	49	Mıhlama Ustası	İlkokul	
23	İsa	64	Gümüş Cilacısı	İlkokul	
24	Manolya	30	Pırlantacı	Yüksek Lisans	Sakarya
25	Mihal	72	Kalıpçı	İlkokul	Diyarbakır

⁴⁰ Derinlemesine mülakatlarda isminin paylaşılmasını isteyenlerin isimleri olduğu gibi kalmıştır, anonim kalmasını isteyenlerin isimleri yerine rumuz kullanılmıştır.

5.2. Derinlemesine Mülakat Tarihleri ve Görüşme Süreleri

	Rumuz	1.Görüşme Tarihi	Süre	2. Görüşme Tarihi	Süre	Toplam Süre (Dak.)
1	Süleyman	25.05.2017	45	20.03.2018	65	110
2	Reşit	09.04.2018	65	-	-	65
3	Kâmil	10.04.2018	55	-	-	55
4	Gabriel	05.04.2018	75	-	-	75
5	Leliya	16.03.2017	55	14.09.2018	45	100
6	Hrant	18.01.2018	65	-	-	65
7	Oğuz	18.07.2018	65	-	-	65
8	Bekir	05.03.2018	40	06.03.2018	70	110
9	Lale	11.05.2018	65	-	-	65
10	Arek	22.03.2017	70	10.05.2018	40	110
11	Esmâ	22.02.2017	55	-	-	55
12	Zerrin	19.07.2019	50	-	-	50
13	Ceylan	02.04.2018	45	-	-	45
14	Suzan	26.03.2018	55	-	-	55
15	Ezgi	26.03.2018	60	-	-	60
16	Berrin	03.04.2018	65	11.05.2018	45	110
17	Halime	16.03.2018	95	-	-	95
18	Tamar	18.07.2018	90	-	-	90
19	Tahsin	05.04.2018	55	-	-	55
20	Nadire	10.10.2018	75	-	-	75
21	Nejat	10.10.2018	40	-	-	40
22	Hagop	16.01.2018	55	-	-	55
23	İsa	19.07.2018	40	-	-	40
24	Manolya	23.01.2019	65	24.01.2019	75	125
25	Mihal	19.07.2018	75	-	-	75
				TOPLAM	(DAK.)	1845

5.3. Duyusal Yürüyüş Katılımcı Listesi⁴¹

	Rumuz	Yaş	Meslek	Eğitim Durumu	Doğum Yeri	Yürüyüş Tarihi
1	Katia	33	Sigortacı	Üniversite	Almanya	20.03.2017
2	Hakan	43	Lokantacı	Lise	Almanya	20.03.2017
3	Altuğ	56	Kaptan	Üniversite	İstanbul	13.06.2017
4	İlknur	36	Bankacı	Üniversite	İstanbul	14.11.2017
5	Özlem	50	Öğretmen	Üniversite	İstanbul	19.12.2017
6	Çiğdem	51	Nakliyeci	Üniversite	Malatya	25.01.2018
7	Mehmet	72	Avukat	Üniversite	İstanbul	13.02.2018
8	Ayfer	65	Gazeteci	Üniversite	Gaziantep	01.03.2018
9	Deniz	49	Rehber	Yüksek Lisans	İstanbul	15.03.2018
10	Gamze	53	İşletmeci	Üniversite	İstanbul	26.04.2018
11	Mustafa	48	Hat Ustası	Yüksek Lisans	Çanakkale	31.05.2018
12	Reyhan	40	Seramikçi	Yüksek Lisans	Denizli	31.05.2018
13	Haki	45	Futbolcu	Üniversite	Almanya	20.06.2018
14	Timo	47	Aşçı	Üniversite	Almanya	20.06.2018
15	Lisa	52	Yönetici	Üniversite	Amerika	14.08.2018
16	Fransızka	51	Yemek Yazarı	Üniversite	Almanya	14.08.2018
17	Jane	39	Yemek Yazarı	Üniversite	Polonya	14.08.2018
18	Nesrin	60	Bilgisayar Uzmanı	Üniversite	İstanbul	25.09.2018
19	Mehmet	58	Mühendis	Yüksek Lisans	İzmir	25.09.2018
20	Efe	18	Öğrenci	Üniversite	Kanada	25.09.2018
21	Suna	55	Öğretmen	Üniversite	Adana	23.10.2018
22	Cem	23	Öğrenci	Üniversite	Bursa	23.10.2018

⁴¹ Duyusal yürüyüş katılımcılarından isminin paylaşılmasını isteyenlerin isimleri olduğu gibi kalmıştır, anonim kalmasını isteyenlerin isimlerinin yerine rumuz kullanılmıştır.

5.4. Görüşme Rehber Formu

Görüşme No:

BİR DUYUSAL MEKAN OLARAK KAPALIÇARŞI: UZ ALANI VE MEKAN PRATİKLERİ

İzin ve Açıklama

Ben Ümit Hamlacıbaşı. Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Doktora öğrencisiyim. Araştırmamın konusu olan, Kapalıçarşı'da kokunun kültürel kullanımı hakkında bir araştırma yapıyorum. Size konuyla ilgili bazı sorular sormak, deneyimlerinizi paylaşmak ve görüşlerinizi öğrenmek istiyorum. Paylaştıklarınız tarafımdan saklı tutulacaktır ve bu araştırmanın raporu ve ileride dönüştürülecek yayını dışında kullanılmayacaktır. Araştırmama katılımınız, deneyimleriniz ve görüşleriniz çok değerlidir. Araştırmadan istediğiniz anda çekilebilirsiniz. Araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederim.

Görüşmecinin Adı Soyadı :
Görüşülen Kişi (Takma İsim) :
Görüşmenin Tarihi :
Görüşmenin Yeri :
Görüşmenin Süresi :
Görüşme Gerçekleşmedi ise Nedeni :

1 - Demografik bilgiler:

Doğum Yeri :
 Cinsiyeti :
 Yaşı :
 Eğitimi :
 Şu anda ne iş yapıyor? :
 Medeni durumu nedir? :
 Kendini nereli olarak tarif ediyor? :
 Sigara kullanıyor mu? :

2 – Kapalıçarşı ile İlgili Sorular:

- Kapalıçarşı ile tanışmanız

- Kapalıçarşı'ya girerken ve çıkarken hissettikleriniz
- Ailenizle geldiğinizde hissettikleriniz
- Kapalıçarşı'nın sınırları
- Kapalıçarşı'nın eskiliği
- Kapalıçarşı'nın temizliği ve kirliliği
- Kapalıçarşılı olmak
- Kapalıçarşı'nın hanları, üretilenler, çalışanları
- Kapalıçarşı'da bir gün, mevsimsel farklar, bayramlar
- Kapalıçarşı'nın sokakları ve hanları
- Kapalıçarşı'ya geliş nedenleri
- Kapalıçarşı ve Mısır Çarşısı, AVM'ler, semt pazarları

3- Duyular ve Koku ile İlgili Sorular:

- Nasıl Kapalıçarşılı oldunuz?
- Kapalıçarşı'nın kokusu, iyi ve kötü olanlar
- Çalışan insanların kokusu
- Ziyaretçilerin kokusu
- İş yerinin havalandırması, ısıtması
- İş yerinin kokusu
- Kapalıçarşı'nın kokusunda değişim
- Mısır Çarşısı'nın kokusu
- Koku konusunda hassasiyet
- Kişisel koku tercihi, sevilen ve seilmeyenler

5.5. Kapalıçarşı'da Faaliyet Alanları Listesi

	FAALİYET ALANLARI	SAYI	TOPLAM
1	BAKIRCI	34	
2	BERBER	6	
3	BOŞ VEYA TESBİT SORUNU	170	
4	CAMCI	1	
5	DEPO	195	
6	DERİCİ	73	
7	DERNEK	2	
8	ELEKTRİKÇİ	6	
9	FOTOĞRAFÇI	2	
10	GANYAN BAYI	2	
11	HALICI	87	
12	KARAKOL	1	
13	KIRTASIYE	1	
14	KOLEKSİYONCU	8	
15	OFİS	44	
16	PTT	1	
17	TELEFONCU	3	
18	WC	4	
	ATÖLYE		
19	ATÖLYE	38	
20	CİLACI	4	
21	GÜMÜŞ	1	
22	KALIPÇI	1	
23	KAPLAMACI	1	
24	LAZERCİ	1	
25	MIHLAYICI	11	57
	GIDA		
26	BAHARATÇI-LOKUMCU	41	
27	BÜFE	25	
28	CAFE	11	
29	ÇAY OCAĞI	37	
30	FIRIN	2	
31	KEBAPÇI	12	
32	LOKANTA-RESTAURANT	13	141
	KIYMETLİ MADENLER		
33	DOĞAL TAŞ	2	
34	GÜMÜŞÇÜ	112	
35	KIYMETLİ MADENLER	5	
36	KUYUMCU	352	
37	MÜCEVHERATÇI	40	
38	SARRAFIYE	58	
39	TAKICI	22	591
	SARACIYE		
40	ÇANTACI	165	
41	KEMERCİ	5	170

	FAALİYET ALANLARI	SAYI	TOPLAM
	HEDİYELİK		
42	HEDİYELİK	252	
43	HEDİYELİK-ANTİKA	28	
44	KARTPOSTAL-PUL	1	
45	LAMBACI	16	
46	SERAMİK	39	
47	TESBİH-EL SANATLARI	33	
48	YAZI-EL SANATLARI	3	372
	TEKSTİL		
49	TUHAFİYE	3	
50	MANİFATURACI	2	
51	KUMAŞÇI	8	
52	PASHMİNA	48	
53	SUZANİ	2	
54	TEKSTİLCİ	257	
55	KOSTÜMCÜ	5	325
	KOZMETİK		
56	KOZMETİK	2	
57	PARFÜMERİ	1	
58	SABUNCU	3	6
	MALZEME		
59	KUTUCU	1	
60	MALZEMECİ	4	
61	POŞET, TORBA	1	6
	AYAKKABI		
62	AYAKKABICI	38	
63	TERLİKÇİ	1	39
	MÜZİK ALETLERİ		
64	GRAMOFONCU	1	
65	MÜZİK ALETLERİ	2	3
	TERZİ		
66	TERZİ-ÖRÜCÜ	1	
67	TERZİ	7	8
	SAAT		
68	SAAT TAMİRCİSİ	30	
69	SAATÇI	2	32
	FİNANS		
70	ATM	2	
71	BANKA	5	
72	DÖVİZ	88	
73	MENKUL DEĞERLER	1	96
	GENEL TOPLAM	2486	

(Kapalıçarşı Kat Malikleri Yönetim Kurulu, 2018)